

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Sadıqova Firuzə Xaqani

(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**«Xəzdən olan üst geyimlərinin istehlak xassələrinin ekspertizası»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı:

**050644 İstehlak mallarının
ekspertizası və marketinqi**

Elmi rəhbər

**Magistr proqramının
rəhbəri**

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos.E.Ə.Səmədov

dos.E.Ə.Səmədov

Kafedra müdiri:

prof.Ə.P.Həsənov

BAKİ - 2015

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
Fəsil I. Nəzəri hissə	
I.1. Xəz mallarının istehsalında istifadə edilən xammalın təsnifatı və səciyyəvi xüsusiyyətləri	7
I.2. Xəz mallarının ilkin emalı və xəz yarımfabrikatlarının hazırlanması	11
I.3. Xəz mallarının modelləşdirilməsi, layihələndirilməsi və istehsalı	20
I.4. Xəz mallarının istehlak xassələrinin göstəriciləri.....	27
I.5. Xəz mallarının markalanmasına, qablaşdırılmasına, saxlanmasına verilən tələblər	41
Fəsil II. Təcrübi hissə	
II.1. Ekspert qiymətləndirilməsinin obyektləri	45
II.2. Ekspert qiymətləndirilməsinin metodları və qiymətləndirmə nəticələrinin riyazi – statistik təhlili	55
II.3. Xəz mallarının sortlaşdırılması.....	58
II.4. Xəz mallarının nöqsanları	72
II.5. Xəz mallarının keyfiyyətinin ekspertizası	78
Nəticə və təkliflər	84
Ədəbiyyat	86

GİRİŞ

Aparılan elmi-tadqiqat işlərindən məlum olduğu kimi xəz dəriləri adamların istifadə etdikləri ilk geyim materialı olmuşdur. Baxmayaraq ki, neçə-neçə min illər keçir, muxtəlif geyimlər meydana çıxır, onların istehsalı üçün yeni xammal növləri yaranır, lakin xəz malları öz əhəmiyyətini hələ də itirmir. Ona görə ki, xəz məmulatlarının bir sıra qiymətli xassələri vardır ki, onu başqa məmulatlardan əldə etmək mümkün olmur. Belə ki, xəz məmulatları yüksək dərəcədə istilik saxlama xassələrinə, istismar zamanı kifayət qədər sürtünməyə qarşı davamlılığa, habelə lazımi xassələrə malikdir. Eyni zamanda xəzlərdən olan məmulatların xidmət müddəti digər növ geyimlərə nisbətən uzundur.

Xəz malları xammalının zənginliyinə görə keçmiş SSRİ dünyada məşhur idi. Bu sahədə ölkəmiz zəngin sərvətə malik idi.

Hazırda, xəz-dəri mallarının xammal bazasının genişləndirilməsi üçün hər cür şərait yaradılır və tədbirlər görülür, xəz-dəri verən heyvanların cinslərinin gətirilib iqlimə uyğunlaşdırılması (qiymətli xəzlər) üçün lazımi tədbirlər görülür. Artıq 30—35 ildən çoxdur ki, vəhşi heyvanların bir çox növləri mühitə uyğunlaşdırılmışdır. Belə xəz-dəri verən heyvanlardan qunduz, dələ, samur, yenot və başqalarını göstərmək olar. Andatra hələ 1927-ci ildə ölkəmizə xaricdən gətirilmişdir. İndiyə kimi də belə tədbirlər davam etdirilir. Əvvəllər xəz-dərilərindən istifadə edilməyən bəzi heyvanların xəzlərindən indi müvəffəqiyyətlə istifadə olunur ki, bunlara da burunduz, sünbülqıran, kor siçan və s. aiddir. Hazırda xəz materiallarının əsas hissəsini kənd təsərrüfat müəssisələri verir. Xəz-dəri tədarükü ilə məşğul olan müəssisələr ildən-ilə genişlənir. Xəz sənayesi 100-dən çox növdə dəri-xəz xammalından istifadə edir.

Son 20 ildə xəz-dəri verən heyvandarlıq müəssisələri 30 dəfədən çox artmışdır. Hazırda bir çox ərazilərdə əhəmiyyətli dərəcədə xəz-dəri verən təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Məsələn, orta Asiya respublikaları qaragül xəzlərinin sortunun müxtəlifliyinə və keyfiyyətinin yararlığına görə dünyada belə

məşhurdur. Təsadüfi deyildir ki keçmiş SSRİ qaragül xəz-dərilərinin keyfiyyətinə görə Əfqanıstan və Cənubi Afrika kimi xəzçilik sahəsində tanınmış ölkələrdən irəlində gedirdi. Hal-hazırda xəz-dəri məmulatlarına artmaqda olan tələbatla əlaqədar olaraq qabayunlu qoyun dərilərindən də istifadə edilir. Xəz-dəri mallarının istehsalının genişləndirilməsində xüsusi ovçuluq təsərrüfatlarının da əhəmiyyəti az deyildir. Tədarük edilən xəz-dərilər içərisində əsas yeri dələ-17,8%, andatra-14,7%, sünbülqıran-14,1%, qırmızı tülkü-10,8% və s. tutur. Vəhşi heyvanlar bu faizə aid deyildir. Xəz-dəri mallarının istehsalının inkişafına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, Böyük oktyabr sosialist inqilabına qədər xəz-dəri xammalının tədarüku kortəbii halda olmuş və mövsümi xarakter daşımışdır. Çar Rusiyasının geniş əraziyə və imkana malik olmasına baxmayaraq, xəzçilik sənayesi xarici ölkələrdən asılı vəziyyətdə olmuşdur. Başqa sahələrdə olduğu kimi Böyük Oktyabr sosialist inqilabının qələbəsindən sonra xəzçilik sənayesinin inkişafında da köklü müsbət dəyişikliklər baş verdi. Sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra xəz-dəri və xəz məmulatlarının istehsalı iri ixtisaslaşdırılmış fabriklərdə cəmləşdirildi, köhnə fabriklər yenidən quruldu, yeni-yeni avadanlıqlarla təchiz olundu, istehsal texnologiyası təkmilləşdirildi, iqtisadi rayonların əksəriyyətində və bütün müttəfiq respublikalarda xəz-dəri emalı və məmulat istehsal edən müəssisələr yaradıldı.

Son illərdə əhalinin xəz məmulatlarına olan tələbatı daha da artmışdır. Bu tələbatı ödəmək üçün təbii xəz malları artıq kifayət etmir. Ona görə də son zamanlar süni xəzlərdən geniş istifadə edilir. Süni xəz məmulatları təbii xəzdən ucuz başa gəlməklə istehlak xassələrinə görə heç də onlardan geri qalmırlar. Hazırda kimya sənayesinin sürətlə inkişafı bu cəhətdən daha yaxşı köməklik göstərir. Bunu nəzərə alaraq süni xəz malları istehsalının inkişafı üçün hər cür tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycanda xəz geyiminin istehsalı çox məhdud həcmdə müşahidə olunmaqla yanaşı rəqabətə davamlı məhsul istehsalında müəyyən çətinliklər mövcuddur. Bu çətinliklər xəzdən olan üst geyimlərinin istehsalı üçün həm xammal

bazasının zəifliyindən, həm də texnoloji proses zamanı müasir xəz emalı üsullarından istifadə etmək imkanı verən avadanlıqların olmamasından irəli gəlir.

Bu səbəbdən də son dövrlərdə xəz sənayesinin istehsal gücünün zəifləməsi respublikaya idxal edilən xəz məmulatlarının ümumi həcmnin artmasına gətirib çıxatmalı idi (cədv. 1)

Cədvəl 1

2008-2013-cü illərdə Azərbaycanda xəz və xəz məmulatlarının ümumi pərakəndə satış dövriyyəsinin həcmi (min manatla)

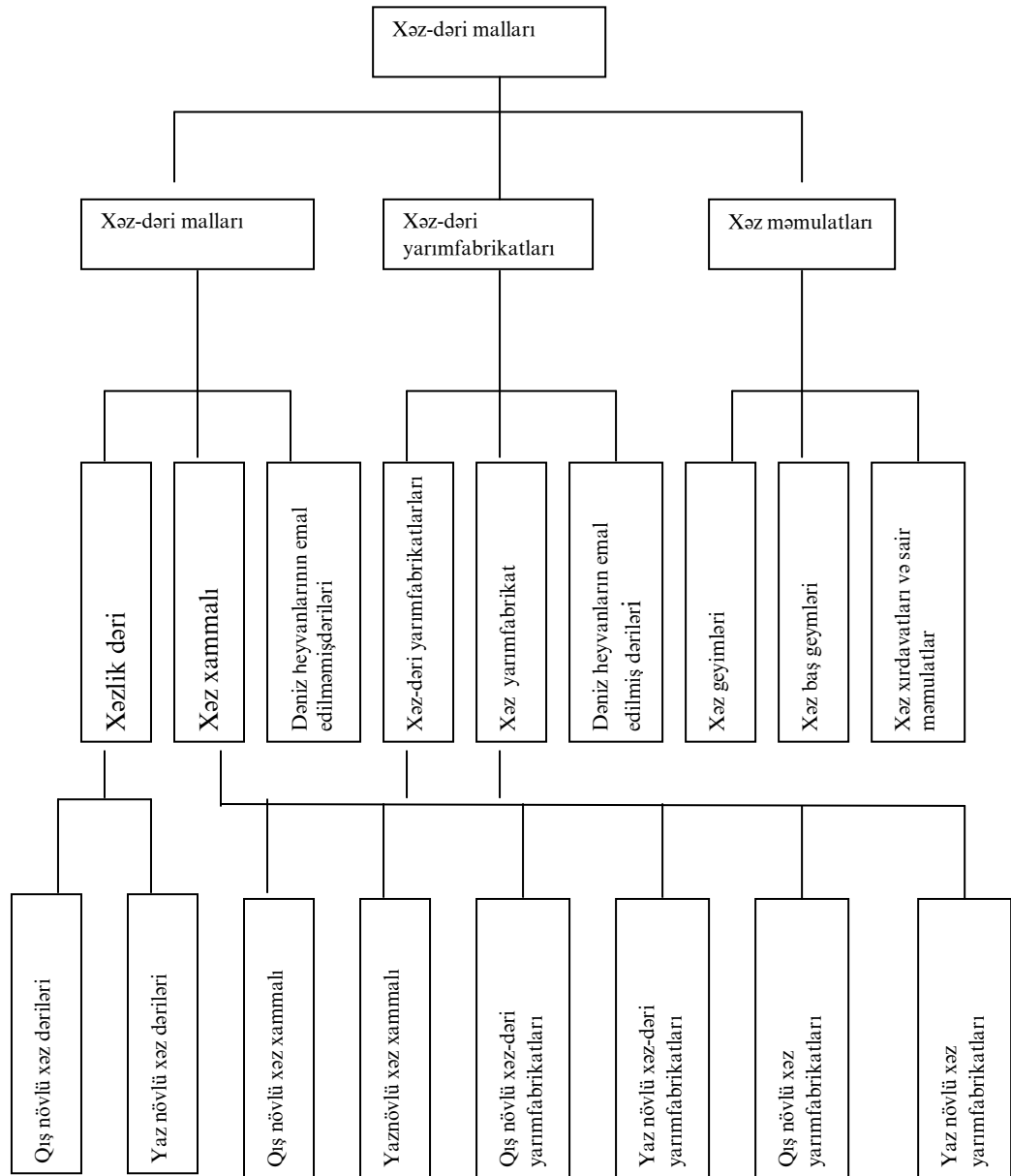
Sıra №-si	Malların adı	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Geyim məmulatlarının ümumi pərakəndə satış dövriyyəsi	1051058.3	1173311	1499579.3	1843305	2412236.1	2827851.3
2	Xəz və xəz məmulatlarının pərakəndə satış dövriyyəsi	2160.0	2345.0	2910.0	3126.0	8502.0	11184.6
3	Geyim məmulatlarının ümumi satış dövriyyəsinə %-lə	0.205	0.199	0.194	0.169	0.352	0.396

Cədvəl 1–ə baxdıqda görürük ki, Azərbaycanda xəz və xəz məmulatlarının ümumi pərakəndə satış dövriyyəsi 2008-ci ildə 2160000 manat təşkil etdiyi halda tədricən artaraq 2013-cü ildə 11184600 manata çatmışdır.Ən böyük pərakəndə satış dövriyyəsi məhz 2013-cü ildə müşahidə edilir.Bunun səbəbi respublikada ümumi ticarət dövriyyəsinin artımı,əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsi və digər amillərlə bağlı ola bilər.Eyni zamanda göstərilən dövrdə xəz və xəz məmulatlarının pərakəndə satış dövriyyəsinin geyim məmulatlarının ümumi satış dövriyyəsinə olan nisbətdə də artım nəzərə çarpır.Belə ki,2008-2011-ci illər ərzində bu nisbət 0.169-0.205 %% arasında dəyişirsə,2012-ci ildə bu göstərici 0.352%,2013-cü ildə isə 0.396%-ə çatmışdır.Bunu isə xəz və xəz məmulatlarının yüksək estetik,etibarlılıq və digər istehlak xassələri ilə əlaqədar əhalinin son zamanlar onlara olan tələbatının artması ilə əlaqələndirmək olar.

Beləliklə, respublikanın pərakəndə ticarət şəbəkəsində realizə olunan xəz və xəz məmulatlarının ümumi həcmnin son dövr ərzində kəskin şəkildə artması bu prosesin sonrakı illərdə də davam etməsindən, respublikada xəz sənayesinin bərpasının perspektivliyindən və istehlakçıların tələblərinə cavab verən xəz məmulatlarının istehsalının inkişaf etdirilməsinin zərurətindən xəbər verir.

Fəsil I. NƏZƏRİ HİSSƏ

I.1. Xəz malları istehsalında istifadə edilən xammalların təsnifatı və səciyyəvi xüsusiyyətləri

Xəz məmulatlarının hazırlanmasında bir çox heyvanların dərilərindən istifadə edilir. Bu dərilər sıx tük örtüyünə malik olmalı və müəyyən tələblərə uyğun olmalıdır. Yenicə soyulmuş dəriləri xəz-dəri xammalı adlandırırlar. Kimyəvi və mexaniki əməliyyatlardan keçirilmiş və bəzən də boyanmış dərilərə yarımfabrikat deyilir ki, bundan da xəz məmulatları tikilir. Alınma mənbələrinə görə xəz-dəri xammalı vəhşi heyvanlardan, ev heyvanlarından və

dəniz heyvanlarından alınan xəz-dərilərə bölünür. Vəhşi heyvanlardan alınan xəz-dərilərinə samur, dələ, su samuru, marmota, gümüşü-qara tülkü, köstəbək, müşksiçanı və s. daxil etmək olar.

Xəz-dərilər heyvanların ovlanma və kəsilmə vaxtından asılı olaraq qış və yaz xəz dərilərinə ayrılır.

Qış mövsümlü dərilərə qışda yaxşı tük təbəqəsinə malik olan heyvanların: dələ, su samuru, tülkü, canavar, sibir samuru, ar tülkünün dəriləri aiddir. Bəzi xəz verən heyvanlar qışda yuxuya gedir, ona görə də onların xəzini yazda və payızda əldə edirlər.

Yazda əldə edilən xəz dərilərinə sünbülqıran, marmota, köstəbək və s. daxildir.

Ev heyvanlarından qış aylarında yaxşı tük təbəqəsinə malik olanları (ev dovşanı, pişik it və s.) qış mövsümlü xəz-dəri xammalı adlanır.

Yazda alınan dərilərə qaragül, quzu, südəmər buzov, daylaq, cavan maral balasının dərisi, çəpiş dərisi və s. daxildir.

Dərilərin topoqrafik quruluşundan asılı olaraq, onların müxtəlif sahələrinin keyfiyyəti də müxtəlif olur və bu yerlərin öz adı vardır.

Xəz dəriləri dəri qatı mikroquruluşuna görə üç qatdan, yəni epidermis, derma və dərialtı hüceyrə (nəhd) qatından ibarət olur.

Epidermis qat çox nazik olur, bu qat dərinin ümumi qalınlığının 2-3% ni təşkil edir. Tükün çoxlurundan asılı olaraq epidermisin üstü xeyli kələkötür olur ki, buna da mekeya deyilir.

Epidermisdən fərqli olaraq dərinin derma qatı nisbətən qalın olur.

Qaragül dərilərdə tuklərin kökü derma qatının xeyli dərinliyində yerləşir, bir qədər qıvrım olur. Köstərmək lazımdır ki, bu növ xəz dərilərini lazımlı və qiymətli tabaqəsi əsasən tük örtüyüdür.

Tuk iki hissədən, yəni kök və köndədən ibarətdir. Tukün kökü dərinin içərisindəki tük qantalarında və kövdəsi isə dərinin üstünə yerləşir

Çox hallarda tükün kövdəsi uç qatdan, yəni çöl qatdan və yaxud kutikula qatından (pulçuğa bənzər), orta qatdan və özəkdən ibarət olur.

Özək qatı daha çox inkişaf etmiş olan tüklər istini yaxşı saxlayır. Tükün rəngi isə onun tərkibindəki boyaq maddəsindən, yəni qara, yaxud sarı pigmentdən asılıdır. Bu maddələr tükün qabıq qatında, bəzən də özək qatında olur. Tüklər forma etibarilə iyə, silindrə və konusvarı quruluşa bənzəyir. Xəz dərilərdə iy formalı tüklərə daha çox rast gəlmək olur. Bu tüklərin dibi nazik olur və yuxarı getdikcə genəlir, ucu isə nazildir. Bu tüklərdən fərqli olaraq silindrə oxşar tükün bütün boyu uzunluğunu kövdəsinin qalınlığı bir bərabərdə olur, təkcə ucu xeyli nazildir. Konus formalı tüklər əsasən vibris tüklərindən ibarətdir.

Tüklər əyrilik dərəcəsinə görə müxtəlif, yəni hamar əyilmiş bucaq istiqamətli, dalğavari, burğulu və qıvrım olur, Bir qayda olaraq tük, qıl və tiftik tükündən ibarət olur. Qıl tük uzun və çod olur, tiftik tük isə qısa və zərif olur.

Yəhşi heyvan xəzinin keyfiyyəti onun yaşadığı şəraitdən, yaşayış tərzindən, cinsiyyətindən, yaşından və orqanizmin fərdi xüsusiyyətindən asılı olaraq müxtəlif olur.

Yaşayış mühiti xəzli heyvanın tükünə və nəhd hissəsinə müəyyən təsir bağışlayır. Yaşayış tərzinə görə xəz verən heyvanları quruda yaşayanlara, yer altında yaşayanlara, quruda və suda yaşayanlara və suda yaşayan heyvanlara bölürlər. Məlum olduğu kimi xəz-dərilərin sortlaşdırılması əsas etibarilə coğrafi və mövsümi şəraitdən əmələ gələn dəyişikliklərdən, heyvanın yaşından, cinsiyyətindən və habelə fərdi xüsusiyyətindən çox asılıdır.

Müxtəlif coğrafi şəraitdə yaşayan xəzlik heyvanların tükü də müxtəlifdir. Məsələn, Şimalda yaşayan heyvanların tük təbəqəsi Cənubda yaşayan heyvanların tük qatından sıx və uzundur. Yaşadıqları məkan və şəraitdən asılı olaraq xəz verən heyvanların dərisinin ölçüsü, tükünün uzunluğu, sıxlığı, yoğunluğu, yumşaqlığı, rəngi, nəhdinin qalınlığı və nəticə etibarilə istehlak xassələri eyni olmur. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə kəlmək olur ki, Şimalda yaşayan heyvanların dərisi. Cənubda yaşayan eyni heyvanın dərisindən sahəcə böyük olur.

Mövsümlə əlaqədar olaraq xəz verən heyvanların tükünün uzunluğu, zərifliyi, yoğunluğu, sıxlığı, rəngi, nəhd hissəsinin qalınlığı da dəyişir.

Qışda tüklər yaya nisbətən uzun, sıx, yumşaq və nazik olur, heyvaiların tük təbəqəsinə təsir edən amillərdən biri də onların yaş köstəricisidir ki, onların tük qatları da yaşa görə çox dəyişilir. Məsələn, yaşlı heyvanların tük təbəqəsi körpə heyvanlarınkına nisbətən köbud olur. Həmişə xəz verən heyvanların balalarının xəzi daha zərif, nazik və həm də qısa olur. Bir sıra heyvanlarda belə tük qatı müəyyən vaxtdan sonra tökülür, dəyişilir və yaşlı heyvanın tükü ilə əvəz olunur. Bir qayda olaraq, xəzli vahşi heyvanlardan ancaq yaşlılarının xəz-dərisindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Ev heyvanlarının yaşlıları ilə körpələrinin dərilərində müəyyən fərqlər vardır. Bəzi heyvanlarda körpələrin dəriləri daha keyfiyyətli olur, belə xəz dərilərinə qaragül dərilərini göstərmək olar ki, bunların keyfiyyəti daha yüksək qiymətləndirilir. Hələ göstərməliyik ki, suitinin dərisi ilk günlərdə yumşaq, uzun tüklərlə örtülmüş olur, yaşlı suitinin xəzi gödək, çod qıl tükədən ibarət olur, hətta tiftik tüklər belə olmur. Buradan aydındır ki, suiti balasının xəzləri daha qiymətliyə. Buna baxmayaraq, xəzçilik sənayesində suitinin həm yaşlının və həm də körpəsinin xəz-dərilərindən istifadə edilir.

Xəz dərilərinin keyfiyyətini qiymətləndirən zaman cinsiyyət şərtlərinin fərqi o qədər də böyük olmur. Bir çox heyvanların erkəklərinin dərisi dişilərinkindən sahəsinə görə iri olur, məsələn, belə xəz dərilərindən qaqun, sibirsiçovulu, solonqoy, gəlinçik, ayı, şir, pələik, çanavar və s. göstərmək olar. Bu heyvanların dərilərini sortlaşdıran zaman ölçülər əsas götürülür. Eyni zamanda bəzi heyvanlarda erkək heyvanların dərilərinin nəhd hissəsi nisbətən qalın və davamlı olur, habelə onların tükü nisbətən çod, uzun və yoğun olur.

Aparılan elmi-tədqiqatlar göstərir ki, eyni yaşlı, eyni cinsli və eyni mühitdə yaşayan heyvaiların dərisi bir-birindən fərqlənir. Bu fərqlər bəzən az, bəzən də çox hiss edilir, xəz-dərilərinin sortlaşdırılmasına belə, təsir edir. Məsələn, eyni sortdan olan su samuru və adi samurun xəz-dəriləri bir-birindən o qədər də fərqli deyildir. Dələnin, samurun, sibir samurunun və s. kimi heyvanların xəz-dəriləri hətta eyni rayonlarda yaşayan heyvanlardan və eyni sortdan olsa belə, yenə də o dərəcədə müxtəlifdir ki, onları tükünün rənginə, qalınlığına, sıxlığına və s. görə

sortlaşdırmaq lazım gəlir. Daha doğrusu, mülyyən bir rayonun ərazisində yaşayan samur dərilərini yalnız rənginə görə bir neçə qrupa (7 qr.) bolmək olar. Buradan da aydın olur ki, xəz-dərilərinin sortlaşdırılmasında fərdi xüsusiyyətlər bir amil kimi öz təsirini göstərməyə bilməz.

Göründüyü kimi bəzən xəz-dərilərinin rəngində-qeyri-adilik müşahidə edilir. Bunun əsas səbəbi tük tərkibində boyaq maddəsinin olmasıdır. Buna xəzçilikdə albinizm deyilir. Bu halda ağ tülkü, dələ, çanavar, qoxarça və s. xəz-dərilərində daha çox rast gəlmək olur.

Bəzi xəz verən heyvanlarda əksinə olaraq tük böyüdükçə çoxlu qara boyaq maddəsi törətmiş olur. Buna mexanizm adı verilir ki, bu da ən çox qara tülkü, çanavar, dovşan, daq siçovulu və s. heyvanların tük qatında təsaduf edilir. Bu iki haldan əlavə bəzən elə xəz verən heyvan növlərinə rast gəlmək olur ki, onların rəngi, tamamilə, başqa olur. Belə xəz verən heyvanlardan qəhvəyi rəngli köstəbək, kürən rəngli qoxarça və s. göstərmək olar ki, onların tükündə yalnız narıncı rəng inkişaf etmiş olur. Xəzçilikdə bu hala Xromizm deyirlər.

Xəz-dəriləri içərisində bəzən nadir rənglərə də təsaduf olunur. Belə dərilər həmişə qiymətli sayıla bilməz. Yalnız bəzi heyvanların öz normal rəngində olmayan dərisi yüksək qiymətləndirilə bilər. Belə xəz-dərilərdən qara gümüşü və qara bozumtul tülkü dərilərini göstərə bilərik. Belə xəz-dəriləri adi qırmızı tülkü dərisindən xeyli yüksək qiymətləndirilir.

I.2. Xəz xammalının ilkin emalı və xəz yarımfabrikatlarının hazırlanması

Xəz-dəri xammalları emalının əsas məqsədi - dərinin heyvan cəmdəyindən ayrılması və onun qorunmasının təmin edilməsidir. Emal proseslərinin ardıcılığı xammal növündən asılıdır.

Adətən ilkin emal soyulma, piysizləşdirmə və konservləşdirmə proseslərini daxil edir. İlkin emalın keyfiyyətindən xəz-dəri xammalın, eləcə də yarımfabrikatın keyfiyyəti asılıdır. Buna görə xəz-dəri xammalının keyfiyyətinin saxlanması üçün ilkin emalın daha rəşional üsullarının seçimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dərinin soyulmasından əvvəl çirkin, qanın ləğv edilməsi, tük örtüyünün darlanması və s. kimi hazırlaşdırıcı əməliyyatlar həyata keçirilir. Heyvanın dərisi öldürürəkdən dərhal sonra aşağıdakı üsullardan biri ilə soyulur: lay, borucuq(arxa tərəfdən), corab (baş tərəfdən) üsulları ilə.

Dərinin *lay üsulu* ilə soyduqda heyvanın bədənində baş hissəsinin orta xətti boyu bir, qabaq və dal ayaqlar səviyyəsində iki yarıq əmələ gətirilir.

Borucuq üsulu ilə dərinin soyduqda arxa xətt və arxa ayaq xəttəri boyu köndələn yarıq əmələ gətirilir və dəri cəmdəkdən ayrılır. Bu halda dərinin bütövlüyü qorunur.

Corab üsulu ilə dərinin soyuqda yarıqlar ağız boşluğu tərəfdə əmələ gətirir və dəri vaş nahiyyəsindən arxa tərəfə qədər soyulur.

Borucuq yaxud corab üsulu ilə soyulan dərilərin tük örtüyünü qorumaq məqsədilə onların dəri hissəsi ətrafa yönəldilməlidir.

Piysizləşdirmə. Dəri cəmdəkdən ayrıldıqdan sonra onun üzərində ət və piy qalıqları ola bilər. Dəri saxlandıqda onlar dəri örtüyündə mikroorqanizmlərin inkişafına, dərinin qurumasına və tük örtüyünün saralmasına zəmin yaratdıqları üçün dərinin korlanması səbəb olur. Buna görə onlar ləğv edilməlidir. Piysizləşdirmə piyin dəri tərəfdən küt alətlər (xüsusi bıçaqlar) vasitəsilə sıyrılması, sıxılıb çıxarılması yaxud itilənmiş alətlə kəsilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Əqər bu əməliyyat zamanı tük kökləri kəsilərsə yelçəkən adlı nöqsan əmələ gəlir.

Hamarlaşdırma. Duzsuz quru və duzlu quru konservləşdirmədən qabaq piysizləşdirilmiş və çirkdən təmizlənmiş dərilər hamarlaşdırılır (qat və qırıqlar aradan götürülür, müəyyən formaya salınır) və qurudulur. Hamarlaşdırılmamış qurudulmuş dərilər deformasiya olunur və formasını dəyişir.

Konservləşdirmə. Heyvanlardan soyulmuş dərilər uzunmüddətli saxlanma üçün yararlı deyil. Onlar çürüdücü bakteriya və fermentlər təsirindən korlanır. Soyulub soyudulduqdan sonra dərilər konservləşdirilir. Konservləşdirmənin məqsədi dəridən nəmliyinin götürülməsi, ətraf mühitin temperaturunun azaldılması yaxud müxtəlif kimyavi maddələr vasitəsilə dəri zülallarının modifikasiyası yolları ilə dəridə mikrobəmələgətirici və ferment proseslərinin baş

verməməsi üçün müəyyən şəraitin yaradılmasıdır. Dərilər qurudulma, buzlaşdırma, duzlu, turşulu, turşulu-duzlu emal və digər üsullarla konservləşdirilir.

Buzlaşdırma zamanı mikroorqanizm və fermentlərin aktivliyi xeyli azalır yaxud heçə enir. Bu üsulun müəyyən çatışmazlıqları olduğundan (xammal kövrəlir, əriyəndə korlanır) o müvəqqəti üsul kimi tətbiq edilir.

Duzsuz quru üsulu mahiyyəti qurudulma yolu ilə nəmliyin dəridən çəkilməsidir. Dərinin nəmliyi 16%-dan az olduqda əksər mikroorqanizmlərin inkişafı dayanır. Duzsuz quru konservləşdirmə zamanı dərinin sahəsi 15%, qalınlığı isə 30-40%-ə qədər azalır.

Nəmliyinin miqdarı 18%-dən çox olmamalıdır. Bu üsulun üstünlükləri sadəlik və əlverişlidir. Onun çatışmazlıqları: codlaşma, dermanın qırışması, ayrilik, sulu vəziyyətdə çürüməsi, güvə və dəri qurdu tərəfindən asanlıqla korlanmasıdır.

Duzlu sulu üsul duzun dərinə qismən susuzlaşdırılmaq və mikroorqanizmlərin inkişafını zəiflətmək xüsusiyyətinə əsaslanır. Dərilərin üzərinə duz səpilir (tərs üzü tərəfdən) yaxud onlar duzluq adlandırılan tünd şəraba suyunda saxlanılır.

Quru duzlu üsul sulu duzlu və quru duzsuz üsulların birləşdirilməsindən yaranır. Lət (tərs üz) tərəfdən dəri üzərinə duz səpilir, sonra isə dəri qurudulur. Bu üsulun çatışmayan cəhəti – dəri örtüyünün nəmliyədavamsızlığı ucbatından tez yaranan qırışlar və rütubətli yerdə dərinin korlanmasıdır.

Turşulu duzlu üsul dərinin lət tərəfdən quru duz qarışığı, alüminium, kvarts və xlorlu ammoniaklı təsirinə əsaslanır. Üzərinə bu qarışıq yaxılmış dərilər saxlanma üçün nizanlanmış sıra boyu düzülür. Bu üsul xammalın yaxşı saxlanması təmin edir. Belə xəz və kürklük: qoyun dərisi, andatra, marmot və s. dərilər konservləşdirilir.

Turşutma üsulu hal hazırda eksport üçün nəzərdə tutulan quru duzlu üsulla konservləşdirilən qaragül dərilərinin konservləşdirilməsini tamamlamaq məqsədilə tətbiq edilir. Turşutma vannasında əmələ qələn üzvü turşular dərinə konservləşdirilir, dəri toxumasına yumşalmaq və yaxşı gərilmə verir.

Şualandırma xəz xammalı konservləşdirməsinin yeni üsuludur. Burada gamma-şualar, tezləkdirilmiş elektrik şualar və s. vasitəsilə şualandırma tətbiq

olunur. Radiasiya şualandırması nəticəsində müəyyən saxlanma şəraitində həyat fəalliyəti 6 ay ərzində dayanan mikroblara tamamilə məhv olur. Xəz dərilərinin şualandırma üsulu ilə konservləşdirilməsi sulu duzlu üsulu ilə birdə aparıldıkda onun effektivliyi artır.

Xəz müəssələrinə dərilər konservləşdirilmiş şəkildə gətirilir. Onların emalı üsulları xammalların növündən və hazırlanacaq yarımfabrikatın növündən asılıdır. Xəzin emalı prosesində həm dəri toxumasının, həm də tük örtüyünün xassələri dəyişir. Dəri toxuması dəyişiklənə daha çox məruz qalır – o daha yumşaq və elastik olur, suyun, istiliyin, kimyavi reagentlərin və mikroorqanizmlərin təsirinə daha davamlı olur. Tük örtüyünün dəyişməsi (xüsusən rənglənmiş xəzlərdə) onun xarici görkəminin yaxşılaşması aşağı giymətli xammalın emalı zamanı isə giymətli xəz növlərinə oxşadılması ilə ifadə olunur (məsələn, dovşan dərisinin samur, su samurunun dərisinə, qoyun dərisinin uzun tüklü xəzlərə oxşadılması).

Xəz emalı prosesi müəyyən ardıcılıqda aparılan cozsaylı və müxtəlif əməliyyatlardan ibarətdir. Xammala təsir növünə görə bu əməliyyatlar iki qrupa bölünür: kimyavi və fiziki-kimyavi emala əsasən əməliyyatlar: mexaniki təsirlər əsasında aparılan əməliyyatlar.

Birinci qrup əməliyyatlar adətən məhsulların tətbiqi ilə aparılır mal partiyası bütövlüklə müəyyən tutumlu avadanlıqda emal edilir. İkinci qrup əməliyyatları apardıqda müxtəlif maşınlar tətbiq edilir (let, qırıcı və s. maşınlar) və hər bir dəri ayrı-ayrılıqda emal edilir. Xəz istehsalı prosesində dərilərlə aparılan kimyavi və mexaniki əməliyyatların təsviri və aparılma qaydaları müəyyən xəz növlərinin emalını əks etdirən texnoloci kartlarda göstərilir. Xəz xammalı emalının texnoloci prosesi aşılama və rənglənmə əməliyyatlarına bölünür. Rənglənməmiş halda buraxılan xəzin emal prosesi aşılama ilə başa çatır.

Aşılama prosesi aşağıdakı əməliyyatlardan ibarətdir: hazırlayıcı, aşılama və bəzək əməliyyatları.

Hazırlayıcı əməliyyatlar soyulma, islatma, lət, yumşaltma, piysizləşdirmə, uzun tüklərin kəsilməsi və s. əməliyyatları daxil edir. Bu əməliyyatların məqsədi dərilərin sonrakı aşılama və rənglənməyə hazırlanmasıdır.

Soyulma əməliyyatı lazım gəldikdə baş ayaq və xəz istehsalı üçün yararlı olmayan dərinin digər hissələrinin kəsilməsinə deyilir.

İsəlanma adlandırılan xəz istehsalı prosesinin aparılma keyfiyyətindən aşılama prosesinin gedişi və hazır yarımfabrikatının keyfiyyəti asılıdır. İsəlanmasının keyfiyyəti dərinin təzə soyulmuş dəri halına maksimal dərəcədə gətirilməsidir.

Lət əməliyyatı əzələ-piy qatının və dərialtı birləşdirici toxumanın onları kəsib götürmə yolu ilə ləğv edilməsinə deyilir. Nazik dəri toxuması olan dərilər lət əməliyyatından keçirilmir. Onlar aşılamaqdan sonra hamarlaşdırılır.

Yumşaltma əməliyyatı dəri toxumasını yumşaltma məqsədilə dəriləri lət maşınında küt bıçaqlar vasitəsilə emal edilməsinə deyilir.

Bu əməliyyatlar nəticəsində sonrakı əməliyyatlar ərzində kimyəvi maddələr hopdurulur, hazır yarımfabrikatın plastikliyi və yumşaqlığı artır.

Piysizləşdirmə dəri toxuması və tük örtükdə yüksək miqdarda yağlı maddələr maye olan xəz xammalı növləri üçün tətbiq edilir (xəzlik və kürülük qoyun dərisi, su heyvaların, marmotun və s. dəriləri). Piyli tük örtüyü yapışkandır, pis rənglənilir və asanlıqla çirklənir. Dermanın piyi dəri toxumasının kütləsini artırır, onu codlaşdırır; xəz mallarını saxladıqda o oksidləşir, dəri toxumasının möhkəmliyini azaldır, tük örtüyünü saraldır.

Piyləşdirmə susuzlaşdırılmış dərilərin turşu yaxud duz məhsulu ilə emalına deyilir. Turşu və duzların sulu məhlulları pikul adlandırılır. Xəz aşılamaqmasının əsas əməliyyatlarından biri sayılan bu əməliyyatın nəticəsində dəri toxuması dartınma, plastiklik və yumşaqlik xassələrinə malik olur.

Aşılamaqmanı dəri toxumasının xassələrini yaxşılaşdırmaq üçün həyata keçirirlər. Bu halda hollagenin temperaturu, dərinin möhkəmliyi, upruqluğu, kimyəvi reaqentlər və fermentlər təsirinə davamlılığı artır, suda şişməsi azalır. Nazik dəri toxuması aşılamaqmadan sonra sıxlaşır, qalınlaşır və möhkəmlənir. Bununla yanaşı dərinin yumşaqlığı, plastikliyi və ölçüləri azalır. Buna görə dərilərin intensiv aşılamaqması məqsəduyğun deyildir. Aşılamaqçı maddələrin tükələrin

keratini ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində tük örtüyünün upruqluğu artır, islanma qabiliyyəti azalır, xarici görkəmi bir gədər dəyişir.

Piyləşmə dərilərin dəri tökülməsinin piylər və piy emulsiyaları ilə emalına deyilir. Piyləşmənin məqsədi dəri tökülməsinin yumşaqlığının və plastikliyinin artırılması, derma liflərinin yapışmasının qarşısını alınması, onun islanma xassəsinin azalmasıdır.

Qurudulma dəri toxuması və tük örtüyündəki artıq nəmliyin (16%-18%-ə qədər) aradan götürülməsi prosesinə deyilir. Xəzlik dərilər qızmış hava ilə xüsusi quruducu şkaflarda qurudulur. Həddindən arıq qurudulmuş dərilər codlaşır, yığılır və kövrəlir. Buna görə az qurudulma artıq qurudulmadan daha məqsədəuyğundur.

Bəzəmə əməliyyatları qurudulmadan sonra kobud və cod dəri toxuması, yumrulaşmış tük örtüyü təmiz, parıltılı olan yumşaq və plastik dərilər halına salmaq məqsədinə qulluq edir.

Sürümə, yumşaltma, daranma bəzən isə tük örtüyünün kəsilməsi kimi bəzəmə əməliyyatları müxtəlif mexanizmlərin köməyi ilə keçirilir.

Sürümə içində piyhəlledicilərlə (skipidar, naytspirit) isladılmış mişar ağzı olan qapalı barabanlarda həyata keçirilir. Sürümə zamanı üstəki tüklər çirk və piydən təmizlənir. Tük örtüyü parıltılı və səpələnən olur. Dəri toxuması cilalanır, daha plastik və yumşaq olur.

Yumşaltma yumşaldıcı maşınlarda yaxud xüsusi pərçimlər vasitəsilə aparılır.

Dəri toxuması yumşalır və plastikləşir. Yumşaltma nə qədər çox aparılsa, dəri bir o qədər yumşaq və plastik olur və onun keyfiyyəti artır, sonra dəri toxumasını cilalayıcı maşınlarda cilalayib təmizləyirlər. Bununla xəzin dəri toxumasının bəzənməsi başa çatır.

Tük örtüyü tozun tamamilə götürülməsi və yumrulanmış, yapışmış və dağılmış tüklərin daranması məqsədilə darayan maşınlarda daranır. Lakin bir çox xüsusilə giymətli xəz növləri üçün daranma əməliyyatı tük örtüyü korlana biləcəyi səbəbinə məqsədəuyğun deyildir (tük parçalanır, topa ilə qopur). Dərinin

bəzənməsi qurtarandan sonra keçəl dəşikli və dəsilməmiş yerlər aradan götürülür. Xəz yarımfabrikatı adlandırılan bu dərilərdən xəz malları istehsal edilir.

Xəzlərin boyanması. Xəz və kürk emalı texnologiyasında boyanma malın keyfiyyətinə böyük təsir göstərən əsas proseslərdən biri sayılır. Əgər hazır məmulatda xəz yarımfabrikatının təbii rəngi alıcıların estetik zövqlərinə və dəbin tələblərinə cavab verirsə, bu yarımfabrikatlar rənglənməmiş şəkildə istifadə edilir. Lakin onların əksəriyyəti xəzin təbii rəngini yaxşılaşdırmaq, xüsusən samur, su samuru, gümüşü-qara tülkü, dələ və s. kimi qiymətli xəz növlərində; qara qaragülün təbii rəngini dərinləşdirmək; ucuzlu və kütləvi xəz növlərinin tük örtüyünün rəngini qiymətli xəz növünün rənginə oxşatmaq, məsələn dovşan xəzini, samur, su samuru, kotik, qoyun dərisini safsar, su samuruna və s. oxşatmaq yaraşıqsız təbii rəngi olan tük örtüyünə yeni rəng vermək məqsədilə boyayırlar. Məsələn, qoyun dərisini qəhvəyi, qırmızı və s. dovşan dərisini qara, mavi və digər parlaq rənglərə, kürən tülkünü tamamilə başqa rənglərə boyayırlar. Xəzlərin boyanması xarici görkəminə görə yarımfabrikatların rəng palitrasının genişləndirmək və hazır xəz məmulatlarının müxtəlifləşdirmək imkanını yaradır. Boyanma xəz istehsalının çətin proseslərindəndir. Tük örtüyünün boyası quru və sulu sürtünməyə, atmosfer təziyinə (ışıq, rütubət) davamlı olmalı, saxlanma zamanı dəişməməlidir. Boyanma prosesi üç qrup əməliyyata bölünür: **hazırlayıcı, boyanma** və **bəzəmə** əməliyyatları.

Hazırlayıcı əməliyyatlara neytrallaşdırma, aşındırma və ağartma aid edilir.

Neytrallaşdırma tük örtüyünün zəif qələvi məhlulları ilə emalına deyilir. Neytrallaşmadan sonra tüklər boyayıcı maddələri daha yaxşı qəbul edir. Tünd məhlulları tətbiq etdikdə, əməliyyatın müddətinə nəzarət etmədikdə «Zapal» deyilən nöqsan əmələ gələ bilər (tüklərin ucları parçalanır və yumrulanır) və bunun nəticəsində tük örtüyünün parlaqlığı azalır. Bundan əlavə tükün dəri toxuması ilə möhkəm əlaqəsi pozula bilər və nəticədə tük tökülməsi kimi aradan götürülməyən nöqsan yarana bilər.

Aşındırma boyayıcı maddənin tükə daha möhkəm hopmasını təmin edən prosesdir. Burada xəzlik dərilər xrom, mis, dəmir duzları məhlulları ilə emal edilir.

Nəticədə boyanın işığa, rütubətə və sürtünməyə qarşı davamlılığı artır, müxtəlif çalarların daha tünd və intensiv rənglərini almaq imkanı yaranır.

Ağartma tük örtüyünü təbii rəngini ləğv etmək məqsədilə aparılan emal növünə deyilir. Tam, yaxud qismən rəngsizləşdirmə əsasında tünd yaxud xal-xal tük örtüklü müxtəlif rəng oxşarlığını yaratmaq olar. Tük örtüyünün ağırlığını artırmaq məqsədilə (ağ tülkü, ağ su samuru) optik ağardıcı maddələr edilir. Bilavasitə boyama əməliyyatını batırma, yağma və birləşdirilmiş üsullarla həyata keçirirlər. Batırma ilə boyama daha sadə üsul sayılır. Dərilər bütövlüklə boyayıcı məhlulun içinə salınır, tük örtüyü və dəri toxuması beləliklə boyanır. Bu üsulla xəzlər sayə rənglərə boyanır (qara, bey, mavi və s.) Yağma üsulu döüməni, üst, aeroqraf, trafaret və ehtiat boyamaları daxil edir. Döymə dəri toxumasının təbii ağ rəngini yaxud onu boyayıcı məhlulun təsirindən qorumaq məqsədini güdür. Boyayıcı məhlyl tük örtüyünü bütün sahəsi və qalınlığı boyu çod şotka ilə sürtülür (döydyrylyr).

Aeroqraf boyanması pnevmatik yaxud hidraoloq boyasəpenlərlə təchiz edilmiş aeroqraf maşınları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu boyanma növü qiymətli xəz növlərinə oxşatma zamanı ton yaxud yarıtonları almaq üçün tətbiq edilir. Trafaret boyanması üçün nazik sink yaxud karta vərəqi – müxtəlif formalı (yumru, zolaq, qeometrik fiqurlar şəkildə) dəşikləri olan trafaretlər lazım olur. Trafaret boyanması nadir şəkilli xəz növlərinə (bəbir, pələng, oselot və s.) oxşatmaq eləcə də xallı fantaziya şəkili yaratmaq üçün tətbiq edilir. Boya dərilərin tük örtüyünə yerləşdirilən trafaret üzərinə vurulur. Birləşdirilmiş boyanma zamanı yuxarda göstərilən üsulların ikisi tətbiq edilir: məsələn üst və trafaret yaxud batırma üsulları.

Xəzlik dərilərin boyayıcı maddələri qismində oksid, turşu, tünd göy rəngli, metalkompleks və azoboyayıcı boyayıcı maddələr istifadə edilir. İstənilən üsulla boyanmış dərilər tükə xopmamış boyayıcı maddə qalığını aradan götürülməsi üçün möhkəm yüyülür. Sonra dərilər duzlanır. Duzlanma nəticəsində dəri toxuması daha dolğun olur, onun plastik xassələri, yumşaqlığı və gərilməsi bərpa edilir. Duzlanmadan sonra dərilər qurudulur.

Bəzəmə əməliyyatları dəri toxuması və tük örtüyünə gözəl xarici görkəm vermək dərinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün vacibdir. Bəzəmə aşağıdakı əməliyyatları daxil edir: sürümə, silkələmə, dəri toxumasının yumşaldılması, tük örtüyünün darlanması əməliyyatları. Bu əməliyyatlar asılanmadan sonrakı bəzəmə əməliyyatlara analocidir. Bəzi xallarda tük örtüyünün kəsilməsi, çıxarılması, nəcibləşdirilməsi həyata keçirilir. Dərinin tük örtüyünün oxşadılması və nöqsanların aradan götürülməsi zamanı tüklər kəsilir. Kəsilmə boyamadan qabaq və sonra aparılır. Kəsilmə zamanı qeyri – bərabər kəsik, pilləkənvari kəsik və kəsilməmiş tüklər adlandırılan nöqsanlar əmələ gələ bilər.

Tüklərin çıxarılması ancaq yumşaq tüklərlə əmələ gətirilən bərabər məxməri tük örtüyünün yaratmaq məqsədi ilə qılçıq tüklərinin çıxarılması (kəsilməsi) əməliyyatına deyilir. Hal-hazırda tüklərin çıxarılması əməliyyatı nadir hallarda həyata keçirilir.

Tük örtüyünün nəcibləşdirilməsi tüklərin düzləşdirilməsi yolu ilə xəzlik qoyun dərisinin estetik və istismar xassələrinin (parıltı, ipəybənzərlik, səpələnmə, yumrulanmanın azalması) yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilir. Xəzlik qoyun dərisinin xüsusi emal növlərindən biri uzuntüklü xəz növlərinə (tülkü, ağ tülkü) oxşarlıqdır. Bu məqsəd üçün tüklərin uzunluğu 35-45 mm olan yarıcod qoyun dərisi yararlıdır. Uzuntüklü qoyun dərisindən yaxalıq və qadın baş örtükləri istehsal edilir.

Xəz emalının texnoloji prosesləri tük örtüyünün müxtəlif xassə göstəricilərinə böyük təsir göstərir. Təyin edilmişdir ki, tük örtüyünün boyanması, nəcibləşdirilməsi, kəsilməsi zamanı onun sürtünməyə qarşı davamlılıq göstəriciləri dəyişir.

Texnoloji emaldan keçmiş dərilər aşılandırılmış yaxud xəz yarımfabrikatları adlandırılır.

I.3. Xəz mallarının modelləşdirilməsi, layihələndirilməsi və istehsalı.

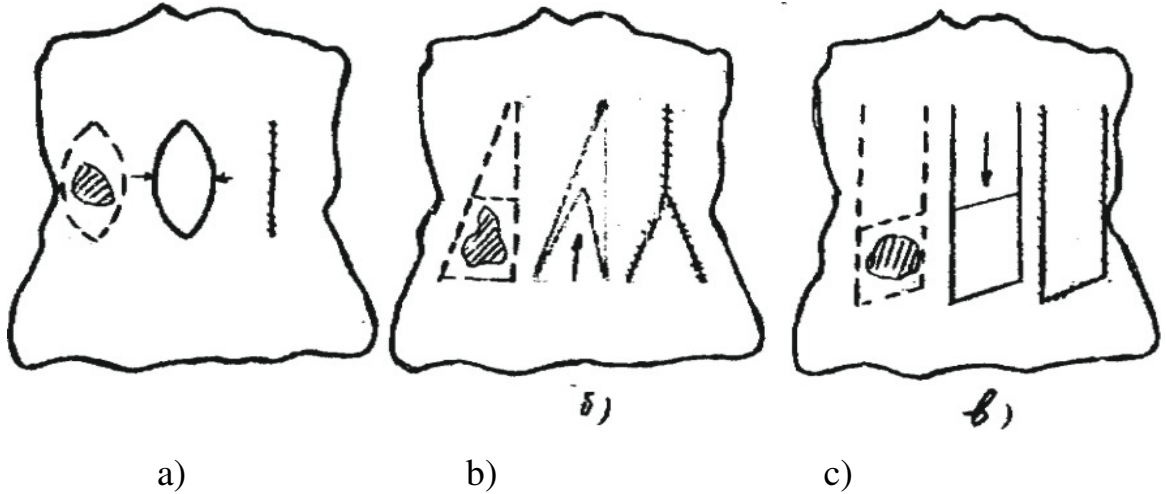
Xəz mallarının istehsalı prosesi 2 qrup əməliyyatlardan ibarətdir: xəz biçimlərinin hazırlanması və hazır məmulatların tikilişi.

Dərilərin biçilməsinə keçməzdən əvvəl dəri toxumasının plastikliyini, yəni gərilmə zamanı şablon üzrə hamarlaşdırmadan qabaq hazır biçimlərə verilmiş formanı almaq imkanını (bu zaman gərilməyə tələb olunan qüvvə sərfiyyatı azalır) və müvafiq lekalin formasını təmin etmək məqsədi ilə dərilər iki dəfə nəmləndirilir. Nəmləndirilmə su ilə aparıla bilər, lakin aşağıdakı tərkibdə (q/l) məhlulun tətbiq edilməsi daha məqsədəuyğundur: natrium xlor - 20, texniki qlitserin-20. Məhlulun temperaturu 35-40°C – dən az olmamalıdır. Əks halda hopma prosesi zəifləyir, bu isə dərinin köbütlaşmasına və ondan alınmış biçimlərin gələcəkdə tez cırılmasına gətirib çıxarır. Nəmləndirilmədən sonra dərilər cütləşdirilir (dəri toxumaları üz-üzə qoyulur) və topalarda yığılır. Hamarlaşdırma zamanı maksimal sahə artımı 30-40 dəqiqə ərzində dəridən xammala məxsusdur. Bu müddətdən artıq qurudulma məqsədə uyğun deyildir. Sərilmədən sonra dərilərin sahəsini artırmaq məqsədilə (onların dəri toxuması hamar və qırıqsız olmalı) onlar hamarlaşdırılır və onlara biçilmə üçün tələb olunan konfigurasiya verilir.

Dərilərin bir məmulatın istehsalı üçün sortlaşdırılması və seçilməsi dəri istehsalının ən vacib əməliyyatlarındanıdır. Məmulatın istehsalı üçün tük örtüyünün və dəri toxumasının sıxlığı, uzunluğu, parıltısı, ipəyəoxşarlığı, yumşaqlığı, rəngi və digər göstəriciləri üzrə uyğun olan dərilər istifadə edilir. Yarımfabrikatların sortlaşdırdıqdan sonra məmulatın istehsalı üçün lazımi miqdarda dərilər seçilir. Adətən daha keyfiyyətli dərilər qadın paltarları və yaxalıqlar üçün seçilir. Qalan dərilərdən uşaq qeyimləri, baş örtükləri, xəz astarları və s. istehsal edilir. Seçilmiş dərilərdən ən yaxşılarını məmulatın xarici görkəmi müəyyən edən detalların (yaxalıqlar, qolların üst hissələri, paltarların ədəkcikləri, qulaqlı papaqların qönlükləri və qulaqları) biçilməsi zamanı istifadə edilir.

Nöqsanların ləvğ edilməsi onların ölçülərdən asılı olaraq müxtəlif üsullarla aparılır: «balıqvari» kəsilmə, zolaq çəkməklə kəsilmə, xıştəyin salınması, dəri

hissələrinin calanması üsülları ilə. «Balıqvari» kəsilmə nöqsanları ləğv etmək üçün ən yayılmış üsüldür. Bu üsulla xırda deşiklər, keçəl və dibdən kəsilmiş yerlər və eni 1,5-4 sm. olan digər nöqsanlar aradan götürülür. Kəsilmiş yer uzadılmış formalı olmalı, o «balıq» konturlarını xatırlamalı, nöqsan mərkəzində olmalıdır. Sonra yaranmış deşiyin qırıqları bir - birinə yaxınlaşdırılıb tikildikdə düz xətt alınır. Tikiş dərinin bütövlüyünü pozmur.

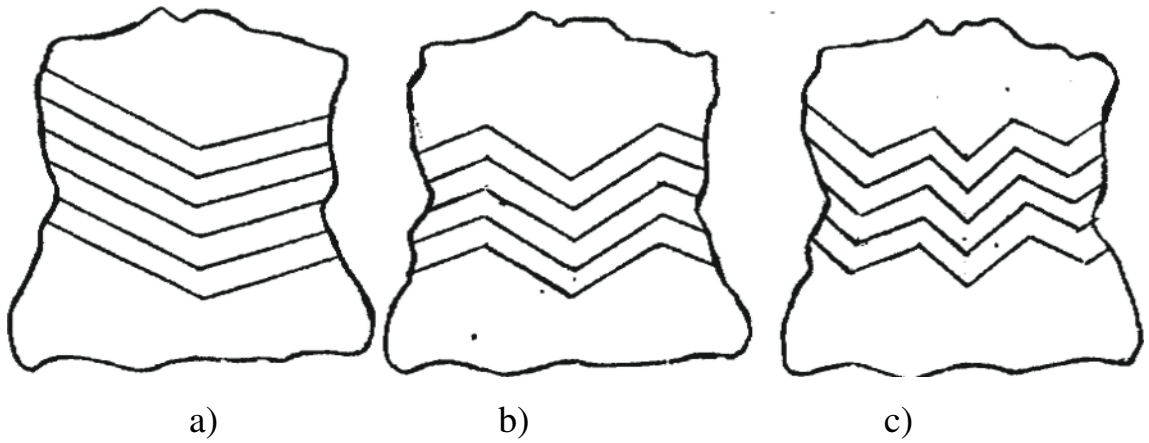
Şək.1. Nöqsanların ləğv edilməsi: a) «balıqvari» kəsilmə üsulu ilə; b) xıştəyin salınması üsulu ilə; c) zolaq çəkməklə üsulu ilə

Zolaq çəkməklə kəsilmə üsulu deşik, iri sahəli keçəl yerlərin ləğv edilməsi üçün istifadə edilir. Nöqsan olan yer kvadrat yaxud düzbucaq şəklində kəsilir, dərinin uzununu boyu iki xətti kəsik edilir. Bu zolaq çəkilməklə kəsilmiş yeri örtür. Zolağın uzunluğu kvadratin istənilən tərəfinin uzunluğundan 5-6 dəfə çox olmalıdır.

Xıştəyin salınması üsulu ilə nöqsanların ləğv edilməsi zamanı nöqsanlı yer trapes şəklində kəsilir, sonra trapesin qıraq tərəfindən xıştəyəbənzər dəri kəsiyi ayrılır, trapesin aşağı tərəfinə endirilir və kəsiyin iki boş tərəfi bu kəsiyə yaxınlaşdırılır.

İki safəli nöqsanlar tük örtüyü və dəri toxumasının xassələrinə görə uyğun olan digər dərinin salınması (dərinin ortasında olduqda) və calanması (dərinin qırıqlarında) yolu ilə aradan götürülür. Salınmış və calanmış yerlər dərinin ümumi fonunda seçilməlidir.

Konkret məmulat üçün seçilmiş dərilərin biçilməsi müxtəlif üsullarla aparılır. Ən sadə və yayılmış üsul xırda dərilərin müxtəlif formalı şablon üzrə (düzbucaq, altıüzlü və s.) biçilməsi yaxud iri dəridən məmulatın bütöv bir detalın biçilməsi üçün və sıx tük örtüyü olan dərilərin biçilməsi üçün daha mürəkkəb üsullar tətbiq edilir. Bu üsullarla dərinin forma və ölçülərini, tük örtüklərinin sıxlığı və istiqamətini dəyişmək olur. Onlar yalnız qiymətli xəz növlərindən olan malların istehsalı zamanı tətbiq edilir (samur, tülkü, şimal tülkü, su samuru, dələ və s.) Biçilmənin mürəkkəb üsullarına sürüşdürmə, sökmə, atma, birləşdirmə, endirmə üsulları aiddir. Daha tez-tez sökmə üsulu tətbiq edilir, sonra sürüşdürmə və s. Sökmə üsulu dərilərin detal biçmələrini birləşdirdikdə çox sıx tük örtüyü olan xəzin sahəsini artırmaq, eləcə də dekorativ effektlər (relyeflik) yaratmaq məqsədilə tətbiq edilir. Dərilər ayrıca zolaqlar şəklində kəsilir və onların arasına xüsusi bəzəyici material (10-30 mm eni olan ipək lent, təbii yaxud süni dəri) yerləşdirilir. Dekorativ bəzəmə su samuru, sibir sıçovulu, qunduz, şimal tülkü, tülkü dərilərindən qadın paltarlarının istehsalı zamanı tətbiq edilir (dərilər, şaquli yaxud üfüqi vəziyyətdə yerləşdirilir). Bəzəyici materiallar qismində xəzin tük örtüyünün rəngi ilə həmahəng olan zamşa, təbii yaxud süni dəri istifadə edilir. Sürüşdürmə dəriləri ayrıca zolaqlara kəsməklə, sonrakı tikilmə zamanı onların bir-birinə qarşı müəyyən qədər sürüşdürməklə dərinin minimal ölçülərinin dəyişdirilməsi üsuluna deyilir (adətən eni uzunluğun hesabına uzadılır). Sürüşdürmə ilə tikilmə zamanı çoxlu tikiş yerləri əmələ gəlir. Buna görə sürüşdürməni həyata keçirmək üçün dəri toxumasında onurğanın mərkəzi xəttini qeyd edib ona qarşı müəyyən bucaq altında müəyyən eni olan zolaqlar qoyulur, zolaqların eni xəzin növündən asılı olaraq 6-10 mm, zolaqların onurğa xətti ilə təkşil etdikləri bucaq $25-30^{\circ}$ olur, zolaqlar ardıcıl olaraq böyük iti bucaq altında biri-birinə tikilir və hər zolaq qabaqkına nisbətən bir qədər sürüşdürülür. Zolaqların sürüşdürülməsi ilə əlaqədar dəri eninin azalması hesabına onun uzunluğu çoxalır. Bu üsulla biçilmiş dərinin topoqrafik hissələri olduğu kimi qalır, lakin dərinin estetik xassələri xeyli yaxşılaşır.

Şək. 2. Dərilərin sürüşdürmə üsulu ilə biçilməsi: a) birxiştəkli; b) ikixiştəkli; c) çoxxiştəkli

Biçimlərin tikilişi biçilmiş dərilərin yaxud onların hissələrinin detallarda (bədən, qol və s) birləşməsi və detalların biri-biri ilə birləşdirilməsinə deyilir. Biçimlər birsaplı zəncirvari ilməklənmiş tikişaralardan ibarət tikiş əmələ gətirən xüsusi xəz maşınlarında istehsal olunur. Tikiş gərilmə zamanı möhkəm və elastik olub sapların qırıldığı zaman açılmaz. Tikişlər düz dalğavari və fiqurlu ola bilər. Xarici tikişlər və tikiş aralıqlarının sıxlığı dəri toxumasının qalınlığı və cədlüğündən asılıdır (cədv. 2).

Tikişin hündürlüyü nə qədər az olsa, o, bir o qədər gözəl olur və nəzərə çarpmır. Tikişlər uzunluğu boyu bərabər olmalı, ilməklər buraxılmamalı, qırıq yerlər və tüklərin tikişlə yatızdırılması olmamalıdır. Sapların rəngi dəri toxumasının rənginə uyğun olmalıdır. Dekorativ tikişlərin işlənməsi zamanı dəri toxumasına kontrast rəngli olan saplar istifadə edilə bilər. Dəri toxumasının yumşaqlığı və plastikliyini artırmaq məqsədilə hazırlanmış biçimlər duz, qliserin və alüminium zəylərindən hazırlanmış məhsul ilə nəmləndirilir ki, bu da biçimlərin hamarlaşdırılması zamanı lazımdır.

№	Xəzlər, dəridən və onun hissələrindən kəsilmiş zolaqlardan olan biçimlər	Sapların növləri	Dəri toxumasının qalınlığı (mm)	Tikişin uzunluğu (mm-dən az)	Tikişin 5 sm-lik uzunluqda tikişaraların sayı
1.	İri növlər	40	0,8-dən çox	2,0	20-25
2.	Orta iriliyi olan növlər	40-60	0,4-0,8	1,5	25-30
3.	Xırda növlər	60-80-120	0,4-dən az	0,8	25-30

Biçimlərin düzəlişi onlara lekallara müvafiq forma və ölçülərin verilməsinə deyilir. Eyni zamanda qırıqlar və nahamarlıqlar da aradan götürülür. Birincilərin düzəlişi üçün xüsusi formalardan istifadə edilir. Düzəlişdən sonra verilmiş formanı saxlamaq və artıq nəmliyi götürmək üçün biçimlər quruducularda qurudulur.

Biçimlərin bəzəndirilməsi xəz istehsalı zamanı tük örtüyünün sökülməsi, detal quraqlarının kəsilməsi, tük örtüyünün müəyyən istiqamətdə ütülənməsi ərzində əmələ qələn nöqsanların ləğv edilməsindən ibarətdir. Hazır xəz biçimləri və yaxalıqlar parçaya birləşdirilməsi üçün tikiş istehsalına göndərilir.

Tikiş istehsalı. Tikiş istehsalının əsas əməliyyatları astarlıq parçaların biçilməyə hazırlanması, parçaların lekallar üzrə biçilməsi və istirəndirici materialın biçilməsi onların tikilməsi malları istehsalı zamanı biçilməsin, analocidir və eyni maşınlarda aparılır. İstiləndirici mallar qismində pambıq, vatin, izoflizelin, paralon və digər toxumamış materriallar istifadə edilir. Tikiş əməliyyatları tsikli xəz biçiminin detal əlavəsi (istiləndirici, astar, astarlıq lent) ilə birləşdirilməsi, furniturların bərkidilməsi və malların bəzəndirilməsi ilə başa çatır. Yarımfabrikatların xırda və orta növlərindən (sümbülqıran, dovşan, qaragül və s.) hazırlanmış malların möhkəmliyini artırmaq üçün xəz biçimlərinin bütün detallarını dəri toxumasına astarlıq parça (çit, nazik bez) birləşdirilir. Aralıq parça ya dəri tokumasının yarı qalınlığına tikilir ya da termoplastik yapışqan istifadə edilir. Bu yapışqan parça üzərinə yaxılır və parça preslərlətəziyiq altında yapışdırılır. Malın istismar zamanı tikişlərin açılmasının qabağın almaq üçün yan

tikişlərə, köklənmiş yerlərə və bortlara bort haşiyəsi yeridilir. Xəz baş örtüklərinin istehsalə zamanı astarlıq və istiləndirici materiallar roblar, kvadratlarşəklində sırınır, sonra isə xəz biçimi ilə birləşdirilir. Xəz malının bəzəndirilməsi onların toz, sap qalığı və uclarından təmizlənmədən, ütülənməsindən, xüsusi maşınlar vasitəsilə tük örtüyünün uzunluğunun bərabərləşdirilməsindən, daranmasından ibarətdir.

Xəz malların istehsalı zamanı aşağıdakı nöqsanlar əmələ gələ bilər: uzunlamasına və eninə olan tikilməsi uyğunsuzluğu, tük örtüyününneybiyətinə görə dərilərin qeyri – bərabər seçilməsi, biçim detalları üzrə dəriləri düzgün yerləşdirilməsi, tük örtüyü tərəfindən nəzərə çarpan tikişlər, tük örtüyünün çirklənməsi, dəri toxumasının qalınlığına və ölçülərinə görə dərilərin qeyri-bərabərliyi, tikişlərdə ilməklərin buraxılması, tükün tikişlə yatızdırılması, malın lekal üzrə qeyri-düzgün kəsilməsi, tikişlərin ayrılığı, detalların ayrılığı və s.

Xəz malların molləşdirilməsi gələcəkdə geyim istehsalı zamanı istifadə edilən modellərin işlənməsindən ibarətdir. Xəz malların molləşdirinin işlənməsi xəz sənaye müəssisələrinin rəssam-modelyerləri tərəfindən aparılır. Bədii texniki şura tərəfindən təsdiqlənmiş modellər üçün bütün detalların çertyoqları və texniki təsvirləri tərtib edilir. Model çertyoqları əsasında xəz mallarının detal konturlarının xətlənməsində istifadə edilən lekallar hazırlanır. Modelləşdirmə zamanı üç əsas şərtlərə riayət olunmalıdır: mal insan çinsinə və yaşına uyğun olmalı; mal müəyyən tələblərə cavab verməli (gəzmək üçün, gündəlik, iş, idman, hərbi və mülki geyim); malın materialı müəyyən geyim formalarına və onun təyinatına uyğun olmalıdır. Xəz mallarının modelləşdirilməsinin xüsusiyyətləri dərin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Daha populyar olan və əksəriyyət tərəfindən qəbul edilən geyimin bu və ya digər forma və detallarının qısamüddətli üstünlük təşkil etməsinə dəb deyilir. Dəb cəmiyyətin material, mədəni və estetik inkişafından, texnika və istehsalı təkmilləşməsindən asılı olaraq dəyişir. Bu zaman model fasonları və xəz malların istehsalı zamanı istifadə edilən yarımfabrikat növləri deyilir. Modelin əsası malın silueti və formasıdır. Siluet malın xarici konturlarına deyilir. Geyim silueti əsasında xəttlərdən ibarət olan müəyyən forma olmadıqda

ifadə oluna bilməz. Siluetin əsas xətlərinə bel və çiyin xəttləri aiddir (sinə və qıç xəttləri xəz məmulatlarından ikinci dərəcəlidir). İki cür xətt olur: struktur və dekorativ xətlər. Struktur xəttlər geyim konturları xəttləri, dekorativ xəttlər işə geyim detalları təşkil etdikləri xəttlərdir (yaxalıq, sib və s.). Forma struktur xəttlər yeni geyimin ayrı-ayrı hissə və detallarını birləşdirən tikişlərdən təşkil olunur.

Xəz mallarının bir növü də baş örtükləridir. Baş örtüyünün forması geyimin forması və dəb xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Baş örtüyü istənilən təyinatlı geyimi tamamlayır (xəz papaq, saçmdüzümü kimi insan başının və sifətinin formasını dəyişə bilər).

Mal istehsalı üçün yarımfabrikat seçdikdə tük örtüyünün davamlılığı, istini saxlama xassələri, həcmliyi, fakturasını, dərilərin kütləsi və bircinsliyini, eləcə də xəzin bu və ya digər mal növü üçün istifadəsinin səmərəliliyini nəzərə almaq lazımdır. Xəzin gözəlliyi biçimdə dərilərin yerləşməsində sok asılıdır. Uzuntüklü dərilər malın tük örtüyünün yuxarıdan aşağıya istiqamıyləndirməklə yerləşdirilir. Tükü qırılmış dərilər tükləri yuxarıdan aşağıya və aşağıdan yuxarıya istiqamıyləndirməklə yerləşdirilə bilər. Geyimin ansanbları tərtib edilərkən xəz yarımfabrikatları geyimin ayrı-ayrı elementlərin rənginə və növünə görə harmoniyasına uyğun seçilir.

Xəz mallarının modeli müxtəlif biçilmə metodları və dərilərin yerdəişməyi vasitəsilə yaranan əsas formanın detal işlənməsi yolu ilə alınan nümunəyə deyilir. Eyniadlı geyim çeşidinin modelləri forma, konstruksiya, detallar, material, bəzəndirilmə, dərilərin, yerləşməsinə görə fərqləndirilir. Hər mal modelləri üçün məsləhət edilən yarımfabrikat növünü, hər ölsü və boy üçün xəz materialının sahəsini, dərilər və onların hissələrinin seçilməyi və yerləşməsi qaydasını, mürəkkəb biçilmə metodlarının təsvirini, furnitura növünü, mal istehsalını xüsusiyyətlərini daxil edən texniki izahat verilir.

Xəz yarımfabrikatların kişilər, qadınlar və uşaqlar üçün təyin edilmə prinsipi təcrübə əsasında yaradılmışdır. Kişi paltarları üçün yüksək istiliyi saxlama xassələrinə malik olan qısa və orta tüklü möhkəm dərilər nəzərdə tutulur (safsar, xəzlik qoyun dərisi, xəzlik it). Qadınlar üçün xəz malları ağır dərilər istisna

olmaqla (canavar, caqqal, ayı) bütün yarımfabrikat növlərindən tikilir. Uşaqlar üçün xəz malları yüngül və ucuz yarımfabrikat növlərindən istehsal edilir (qaragül, keçi, qırxılmış qoyun dərisi, təbii və boyanmış dovşan, xırda gəmiricilər dərisi və s.)

Xəz malları və baş örtüklərinin konstruksiyalaşdırılması və lekaların hazırlanması tikili malların konstruksiyalaşdırılmasına əsasən analocidir, lakin buradan bəzi xüsusiyyətlər mövcuddur. Belə ki, malın geyimmə rahatlığı üçün ölçülər bir qədər artıq götürülür.

Xəz geyim kompozisiyasında bəzəndirilmə ola da bilər, olmayada.

Bəzəndirilmənin tətbiq edilməsi geyimin təyinatından və xəzin növündən asılıdır. Furnituraya düymələr, qarmaqlar, molniyalar və knopkalar aiddir. Əsas təyinatından (bağlamaqdan) başqa furnitura dekorativ bəzəndirici funksiyanı da daşıya bilər. Xəz geyimi adətən kəşik ilmələri olan düymələrlə bağlanmır. Bu geyimin xarici görkəmini pisləşməsinə və dərinin tük örtüyünün sürətli sürtünməsinə gətirib çıxarır. Əksər hallarda xəz geyiminin bağlanması qarmaqlar yaxud ilməsizdüymələrlə təşkil edilir. Qalın şnurdan olan asma ilmələr geniş istifadə olunur. Molniyalı bağlamalar idman və istehsalat geyimlərində tətbiq olunur.

I.4 Xəz mallarının istehlak xassələrinin göstəriciləri

Əksər növ xəz-dərilərin xassələri təbii mənşəlidir. Emal zamanı bu xassələr emal edilmiş xəz xammalında olduğu kimi saxlanılır. Bundan başqa bəzi xassələr emal mərhələsində yaranır (gön qatının yumşaqlığı, elastikliyi, boyağı, tük təbəqəsinin hündürlüyü, süni qıvrımlıq və s.)

Tük örtüyünün xassələri.

Tük təbəqəsi bir necə vacib xassələrə malikdir ki bu xassələr yekun etibar ilə onun xarici görünüşünü, yeni gözəlliyini, geyilməyə qarşı davamlığını və istilik saxlanma xassələrini yaradır. Bu xassələr müxtəlif xəz-dəri xammalı növləri üçün eyni deyil, eyni zamanda müxtəlif kryac və sortlar üçün, habelə dərinin topoqrafik sahəsi üzrə də eyni deyildir.

Tük qatının hündürlüyü.

Xəzin түк qatının hündürlüyü göstəricisi ən vacib xassə göstəricilərdən biridir. Çünki xəz yarımfabrikatlarının istilik saxlama xassəsi түк qatının hündürlüyü ilə sıx surətdə bağlıdır. Xəzin hündürlüyü xəz-dəri yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla, hətta onun istifadə xarakterinə də təsir göstərir.

Hər-bir xəz-dəri yarımfabrikatlarının özünə məxsus түк qatının hündürlük göstəricisi vardır. Bu isə növbəsində kryacdən, sortdan və dərinin topoqrafik sahəsində asılı olaraq dəyişə bilər.

Müxtəlif növ xəz-dərilərin түк qatının hündürlüyü 10-120 mm-ə qədər çata bilər.

Vəhşi heyvan, habelə ev dovşanı, pişik, it dərisinin xəzi hündür və kür olduqda daha qiymətli sayılır, qoyun xəzi də qiymətli xəz növləridir. Lakin, qaragül, smuşka, merluşka, dayça, südəmər buzov xəzi daha qiymətli sayılanlardandır.

Tük qatının sıxlığı. Xəzin sıxlığı onun sortunu və keyfiyyətini təyin edən xassə göstəricilərdən birisidir. Eyni zamanda xəzin sıxlığı onun istilik saxlanmasına və geyilməyə qarşı davamlığına həlledici təsir göstərir. Təcrübələr göstərir ki, xəz nə qədər sıx olarsa, yaxşı istilik saxlayır və geyilən zamandağılmanın təsirinə daha dözümlü olur.

Xəzin sıxlığı vahid sahəyə düşən түkün miqdarına görə təyin edilir. Bu baxımdan xəzin növlərindən asılı olaraq hər 1 sm² –ə 2mindən 30 və bəzən də 50 min ədədə qədər түк düşə bilər. Xəzin topoqrafik sahəsindən asılı olaraq onun sıxlığı eyni deyil.

Vəhşi heyvanların hər birisinin xəzinin sıxlığı tükün yerləşməsi xüsusiyyətlərindən çox asılıdır. Təsribələr göstərir ki, dərinin o yerində daha sıx tük qatı olur ki, heyvanın bədəninin o hissəsi soyuğa həssas olur. Bu baxımdan dələnin, tükünün, ağ samurun, ağ dovşanın qasıq hissəsində daha sıx tük qatı yerləşmiş olur. Mişovun və digər yerüstü həyat tərzini keçirən vəhşi gəmiricilərin dərisinin peysər nəhiyyəsi daha sıx tük təbəqəsi ilə örtülmüş olur.

İstehsal prosesində və boyadılma zamanı tük qatının sıxlığında dəyişmə halları baş verə bilər. Ola bilsin ki, gön qatının qısalması, uzanmaya məruz qalması halları olsun, yaxud da epilləşdirmə zamanı bəzi tük növləri qopararaq atıla bilər, döyülmə və cırpılma nəticəsində tüklərin qopub düşməsi halları da ola bilər. Nəticədə xəzin tük qatında seyrəkləşmə hiss edilir.

Tük qatının sıxlığını ölçmək üçün müxtəlif cihazlar vardır. V.A. Pcelin və Q.A. Şmelova tərəfindən RT-3 markalı radiometrik cihaz ixtira edilmişdir. Cihazın iş prinsipi tük təbəqəsində keçən radioaktiv şüalanmanın səviyyəsində əsaslanmışdır. Bu cihazda xəzin sıxlığını çox dəqiqliklə 1-2 dəqiqə ərzində ölçüb qiymətləndirmək olar.

B.F. Sereitinov və Ş.K. Qantsov tərəfindən də başqa konstruksiyalı bir cihazda ixtira edilmişdir ki, bu cihazla xəz qatının qalınlığı ölçüb, onun sıxlığı haqqında məlumat söyləmək olar.

Buna isə əsrodipamik xəz ölçən cihaz deyilir.

Tükün yoğunluğu. Tükün yoğunluğunu onun uçlarının ən geniş yerində ölçürlər. Tükün yoğunluğu xəzin digər xassələri ilə əlaqədardır, yeni xəzin tük qatının yumşaqlığı, sürtünməyə davamlılığı, istilik saxlama xassəsi və s. tükün yoğunluq göstəricilərindən çox asılılığı vardır. Təcrübə göstərir ki, tükün yoğunluğu ilin fəsilələrindən, heyvanın yaşı və cinsindən, habelə digər amillərdən çox asılıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, istiqamətləndirici ost tükün yoğunluğu 40 MKM-dən 150 MKM-dək cata bilər, lakin tiftik tüklərininki isə 10 MKM-dən 40 MKM-dək ola bilər. Bununla belə xəz-dərinin topagrafik sahəsində də asılı olaraq tükün yoğunluğunda hiss olunan səviyyədə fərqlənmə ola bilər.

Tük örtüyünün yumşaqlığı. Yumşaq, incə, zərif tük qatına malik olan xəz növləri daha qiymətli sayılır. Xəzin yumşaqlığı dedikdə tükünəyilməsi zamanı göstərdiyi müqavimət dərəcəsi kimi başa düşülür. Bu isə makro quruluşundan, yoğunluğunun uzunluğuna olan nisbətindən, ötürücü tüklərin tiftik tüklərinə olan say nisbətindən, qalınlığının inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır.

Həddən çox yumşaq olan tük örtüyü də xoşa gəlməyən hal sayılır.

Çünki tüklər upruq olmadığından onun bəzi xassələrində kənarlaşma hiss edilir və çox keçəlləşmə halları baş verir.

Təcrübədə tük qatının yumşaqlığı orqanoleptik yolla təyin edilə bilər. Bu baxımdan standart üzrə xəzin yumşaqlığını, xüsusi ilə də ipəyə oxşar, yumşaq, az yumşaq, yarımqaba və qaba tük təbəqəsinə ayırırlar. Tükün yumşaqlığını daha dəqiq aşağıdakı düsturla hesablıyırlar.

$$Km = \frac{T}{D}$$

Burada T – tükün yoğunluğudur, mikronla; D – tükün uzunluq ölçüsüdür mm-lə

Tükün davamlılığı. Xəzin gəyilməyə qarşı davamlılığının təyin edilməsində tükün dözümlüyü əsas amillərdən birisidir. Bu göstərici tükün yoğunluğundan, mikro quruluşundan, habelə qazmaq qatının və nüvəçiliyin fərq nisbətindən də çox asılıdır.

Tükün davamlılığını dartıb qırmaqla və təkoar qatlamalar yolu ilə təyin etmək olar. Dartılma zamanı tükün davamlılığı təyin edərkən xüsusi təyinatlı dinamometrədən istifadə olunur. Xəz-dərilərin növlərindən asılı olaraq tükün davamlılığı eyni olmayıb 1 qramdan 150 qr-dək cəta bilər. Eyni zamanda tükün müxtəlif yerlərində də qırılmaya qarşı davamlıq eyni deyil.

İstehlak ərəfəsində tük təbəqəsi təkrar qatlanmaların intensiv təsirinə məruz qalır. Bunu isə xüsusi məqsədli müxtəlif markalı cihazların köməyi ilə təyin edirlər. Bunun üçün «Sinus» markalı, Besedin-Serevitinov cihazı və s. istifadə

edilir. Təcrübə göstərir ki, tükün deformasiyası nə qədər çox olarsa davamlılığın da itirilməsi o qədər çox olur.

Tükün gön qatı ilə əlaqəsi. Davamlılaşma. Xəzin növlərindən asılı olaraq tük təbəqəsinin onun gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı müxtəlif olur. Belə ki, bir qrup xəz-dərilərində tük dartılarkən yerindən qopmur, lakin sınır, bəzilərinə isə əksinə. Hətta ayrı-ayrı tük növləri xəzin ütülməsi prosesində də tökülür.

Tükün gön təbəqəsi ilə əlaqəsinin davamlılıq göstəricisi birinci növbədə tükün derma qatının dərinliyində yerləşmə səviyyəsindən çox asılıdır. Bundan başqa bu amilə, ilin fəsilləri, konservləşdirmə prosesinin düzgün aparılması, emal prosesi, boyadılma və saxlanmanın da səviyyəsi təsir edir.

Adətən tükün gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığına payızın son ayı daha qüvvətli təsir göstərir ki, bu zaman tük təbəqəsi tam böyüməmiş olur və hələ tük çantasından ayrılmır. Yazın ilin aylarında başı tük tökmə prosesi başlayarkən əvvəlcə tükün gön qatı ilə əlaqəsi birqədər zəifləyir, belə ki, buynuzlaşmış tük çantasının üst tərəfindən dayanır. Təcrübə göstərir ki konservləşdirmənin düzgün aparılması nəticəsində xammalın gön qatı xarab olduğundan onun tük təbəqəsinin gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı da pozulur. Eyni zamanda xammalın düzgün saxlanmaması nəticəsində də bu amil pisləşir. Xəz-dərinin emal və boyadılması prosesində də tükün gön qatı ilə əlaqəsi davamlılığı da zəifləyə bilər. Əksinə dərinin gön qatının qısalması zamanı tükün gön qatı ilə əlaqə davamlılığı çoxalır.

Tükün xüsusi və həcmi çəkisi. Tükün xüsusi çəkisi xəzin növlərindən asılı olaraq 1,25 –1,3 həddində dəyişə bilər. İstər xüsusi və istərsə də həcmi çəki tükün məsaməliliyi haqqında tutarlı məlumat verir ki, bu da tükün nüvəciliyinin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olub tükün nüvəciliyinin hava ilə dolması barəsində fikir söyləməyə imkan verir.

Zərif yun növlərində nüvəcik tamamilə dolmadığından bunun xüsusi çəkisi və kütləsi eynidir. Lakin, vəhşi Heyvanların xəzinin tükündə nüvəcik daha güclü inkişaf etdiyi zaman onun həcmi çəkisi xüsusi kütləsindən az olur. Odur ki, tükün növünə asılı olaraq onun nüvəcik kanalının inkişaf dərəcəsi eyni olmadığından onun həcmi çəkisi də müxtəlifdir. Təcrübə göstərir ki, yerüstü həyat tərzini keçirən

vəhşi heyvanların xəzinin tükündən nüvəcik kanalı daha güclü inkişaf edir (60 faiz), lakin onun həcmi çəkisi çox aşağı olmaqla bu göstərici vahidə bərabərdir. Yeraltı sulu şəraitdə yaşayan heyvanların tükünün nüvəcik kanalı zəif inkişaf etdiyindən onun həcmi çəkisi böyük olur.

Tükün həcmi çəkisindən asılı olaraq onun dartılması, zamanı davamlılığı da dəyişə bilər. Beləliklə, tükün həcmi çəkisi nə qədər çox olarsa, onun davamlılığı çox olduğundan, keyilərkən dağılmaya qarşı dözümlüyü də çox olur.

Tük örtüyünün əzilməsi. Tük örtüyünün əzilməsi dedikdə xarici qüvvənin təsiri nəticəsində onun qalınlığının azalması kimi başa düşülməlidir. Əzilmə tükün yerləşməsi sıxlığından, uzunluğundan, yoğunluğu və upruqluğundan çox asılıdır. Bundan əlavə bu xassəyə tükün gön qatının üz səthində yerləşməsinin dönmə bucağı, örtücü və tiftik tüklərinin 1-1-nə nisbətən fərqi və s. kimi amillər də təsir göstərir. Xəzin əzilməsi xassəsi onun istilik saxlama xassəsi ilə sıxı sürətdə bağlıdır. Belə ki, xəz nə qədər əzilərsə, onun istiliyi mühafizə etmə qabiliyyəti də bir o qədər aşağı olacaq.

Tük örtüyünün upruqluğu. Tük qatının upruqluğu dedikdə ona xarici qüvvə ilə təsir edib yükü götürdükdə özünü əvvəlki qalınlığını bərpa etməsi kimi başa düşülür. Upruqluq xəz-dərilərinin tük qatı üçün vacib xassə olmaqla onun keçəlləşməsi haqqında müəyyən fikir söyləməyə imkan verir. Upruqluq çox olduqda tük qatının keçələşməsi imkanı az olur.

Keçələşmə. Tük qatı üçün keçələşmə ən vacib xassələrdəndir. Adi samur, tülkü, ev dovşanı kimi xəz-dərilərdə nisbətən çox hiss olunur. Keçələşmə tükün kutikul qatının quruluşundan, onun upruqluğundan, qıvrılmış dərəcəsindən, habelə tükün yoğunluğundan və digər amillərdən asılıdır. Adətən tük nəm halda quru vəziyyətə nisbətən daha tez keçələşir.

Tük qatının rəngi. Xəzin keyfiyyətinin təyin olunmasında tük qatının rəngi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əksəriyyət xəz növləri təbii rəngdə istifadə edildiyi halda bəzilərinə nöqsanlı olduğundan onu rəngləyirlər. Rənginə görə xəzlər qara, qəhvəyi, sarı, ağ, qonur ola bilər.

Rəngin yerləşməsi xarakterinə görə bərabər səviyyədə boyanmışlara (samur, su samuru), xallı və ya zolaqlı (xallı və ya zolaqla (xallı pişik, bəbir, burunduq), zonalı boyanmış (usuriya yenotu, dovşan), qararəngli tük qarışıqlı ağ zonalı boyanmışlara (adi samur, gümüşü-qara rəngli tülkü) və s. rəngdə olan xəzlərə bölünür. Təcrübə göstərir ki, tükün tərkibində keratinin köhnəlməsi nəticəsində tük təbəğəsi tədriğən qonur rəngə çevrilir. Məsələn, gümüşü-qara rəngli tülkünün qara rəngli tük növləri ket-kedə qonurlaşır, ağ rənglisi isə saralır.

İşıq qarşı davamlılıq. Xəz-dərilərin boyanmaya hazırlanmasında və boyağın uyğunlaşmasından asılı olaraq tük örtüyündə yaradılmış boyaq işığın təsirinə qarşı müxtəlif səviyyədə davamlılıqə malikdir. Xəzin tük qatının işığın təsirinə qarşı davamlılıq göstəricisi qüvvədə olan standartlara normalaşdırılır. Bu xassə göstəricisini fedomer deyilən cihazla təyin edirlə. Bu cihazda yoxlanılan nümunə qövslü lampanın iştiraki ilə şualandırılmaya məruz qalır. Proses rəngli şüşədən hazırlanmışqapaqcıqda yerləşdirilməklə başa çatdırılır. Təcrübə zamanı – 38 –40⁰C-də saxlanılır, nisbi rütubət 65-70 olmalıdır. Şualanmanın müddəti 50, 75 və 100⁰C-dir . Bu müddət qara rəngə boyanmış xəz-dərilər üçündür. Lakin qəhvəli, boz və digər tonlara boyanmış xəz üçün isə 50, 20, 10 və 30 saat müəyyən təyin edilmişdir.

Tük qatının quru halda sürtünməyə qarşı davamlılığı. Boyadılmış xəz geyilən zaman onun istehsalına işlədilən yarımfabrikat boyanmadan sonra yaxşı yuyulmadığındantvə tükdə boyanma nəticəsində sərbəst boyaq qalan boyaq özündən rəng buraxa bilir. Tük örtüyünün quru halda sürtünməyyə qarşı davamlılıqını xüsusi çıxazda bal sistemi ilə qiymətləndirirlər. Bunun üçün PM-3 markalı cihazdan istifadə edilir. Standartda bu xassə üzrə norma göstəricisi müəyyən edilmişdir.

Bundan əlavə tük qatının istehlak xassələri sırasına şəffaflıq, gurluq, suya qarşı davamlılıq kimi xassələri də vacibdir. Onların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində bu göstərilən xassələr də nəzarə alınır.

Gön qatının xassələri. Gön qatının xassələri sırasına qalınlığı, dartılma zamanı davamlılığı, gön qatının soyulmaya qarşı dözümlülüüyü, plastıkliliyi, ərımə temperaturu, islanması kimyavi tərkiibi göstəriciləri aiddir.

Gön qatının qalınlığı göstəricisi (xam xəzin kütləsinə və xam də məmulatın gön qatının qalanlığı) emal edilmiş xəz dərilərində 0,2 mm-dən (sünbülqıran) 1,6 mm-dək (qaragül, su samuru, dəniz pişiyi) ola bilir. Qalınlığına görə xəz-dərilər 3 qrupa bölünürlər:

- nazik gön qatına malik olanlar: buraya dələ, uçan dələ, sincab ağ döş dovşan, sibir sıçovulu, köstəbək, burunduk, su sıçovulu, samur, sünbülqıran heyvanların dəriləri aiddir;

- orta qalınlığa malik olanlar: buraya qaragül, keçi, sibir tülküsi, pişik, ev dovşanı, mişovul, səhra tülküsi, merluşka, samur meşə dələsi, qumsal sünbülqıranı, smuşka, adi samurun dəriləri daxildir;

- qalın gön təbəqəsinə malik olanlar: buradə bəbir, porsuq, canavar, su samuru, dayça, qoyun, qunduz, südəmər buzov, sibir porsuğu, suiti dəriləri aid edilir.

Lətsizləşdirmə və yonulma-cidalanma proseslərində xəz-dərilərin gön qatı azala bilir. Hətta emal edilmiş xəzin gön qatının topoqrafiyasından asılı olaraq qalınlığı da müxtəlifdir.

Dartınma zamanı gön qatının davamlılığı. Bu göstərici dərinin derma qatının histoloci quruluşundan sox asılıdır. Ən başlıcası isə kollagen, toxunuş xüsusiyyətindən, habelə gön qatının sıxlığından çox asılıdır.

Vəhşi ev heyvanlarından alınan xəzin gön qatı özünəməhsuz davamlılığı malikdir. Bu da hər şeydən əvvəl, gön qatının quruluş xüsusiyyətlərindən çox asılıdır.

Təcrübələr göstərir ki, eyni bir dərinin topoqrafik xüsusiyyətindən asılı olaraq onun gön qatının qalınlığı eyni deyil. Bununla yanaşı dartınma zamanı emal edilmiş xəzin gön qatının davamlılıq həddi öz növbəsində emalının eyfiyyətindən, rütütətin miqdarından, habelə tərkibindəki yağlı maddələrin səviyyəsindən də çox asılıdır.

Gön qatının soyulmaya qarşı davamlılığı. Hazır məhsulun keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərən xassələrdən birisi də gön qatının soyulmaya qarşı davamlılığı sayılır. Bu xüsusilə qaragül və qoyun xəzinə daha çox aiddir. Dərinin alt qatının parçalanması nəticəsində termostik və torlu qatın soyulması halları baş verir. Dərinin üst qatının soyulmaya qarşı davamlılığı xüsusi məqsədli dinamometrə nümunəyə düşən qüvvənin həddində və orta uzanma göstəricisinə görə təyin edirlər.

Gön qatının plastik xassələri. Emal edilmiş dərinin gön qatı lazımı səviyyədə uzanmalı və plastik xassəyə malik olmalıdır. Bu isə xəzçilikdə ən vacib amil sayılmaqla, bu göstərici tam, plastiki və upruq (elastiki uzanma) növlərinə bölünür.

Tam uzanma dedikdə, gön qatının müəyyən qüvvə altında uzanması qabiliyyəti kimi başa düşülür. Plastiki uzanma dedikdə, gön qatının dartılması ərafəsində verilmiş formanın saxlanması kimi başa düşülür. Gön qatının plastikliyi çoxaldıca onun keyfiyyəti də yüksəlir. Upruq uzanması isə gön qatının dartılıb təsir edici qüvvə götürüldükdən sonra əvvəlki vəziyyətə qayıtması ilə izah edilir.

Gönün plastiki xassəsi dermanın quruluşundan, dərinin emalı və boyanmasından, yağlanma dərəcəsindən, mexaniki bəzəndirilmədən, Habelə gön qatının rütubətindən çox asılıdır. Bu göstərici xəz-dəri yarımfabrikatının növündən asılı olaraq eyni deyil. Gön qatının plastikliyinin azalmasına xrom aşılması böyük təsir göstərir. Acıtma prosesi isə plastikliyi artırır. Boyanmış dərilərin plastikliyin yenidən emal edilmiş dərinin plastikliyindən nisbətən az olur. Təcrübələr göstərir ki, yağlanmış dərilərin plastikliyi nisbətən yüksəkdir. Plastiklik gön qatının ən vacib xassələrindən birisi olan yumşaq xassəsi ilə sıxı surətdə bağlıdır. Təcrübə xəz-dərilərin plastikliyini və yumşaqlığını orqanoleptik üsulla təyin edirlər.

Bişmə temperaturu gön qatına məxsus olan ən vacib xassə göstəricisi sayılır. Özü də bişmə temperaturu xəz-dərilərin aşılması keyfiyyətinin izah etməyə imkan verir. Yaxşı aşılənmiş dərilər yüksək temperatura (80°C) qarşı davamlı olur. Lakin yenidən pikel əməliyyatından keçirilmiş dərilər nəmli vəziyyətdə 45°C -dək dözümlü olmur. Bişmə temperaturunun çoxalması

nəticəsində gön qatının plastiki xassəsi zəifləyir. Bunları nəzərə alaraq hər bir xəz-dəri xammalı növü üçün müəyyən edilmiş aşılma dərəcəsi və ərimə temperaturu təyin olunmuşdur. Məsələn, şimal tülküsi dərisinin gön qatının bişmə dərəcəsi 55°C , qırmızı tükü dərisi üçün 65°C , ev dovşanı dərisi üçün 65°C , sümbülqıran, siçovul və digər xırda gəmiricilərin dərisi üçün 65°C , qoyun xəzi üçün 70°C və şuba istehsalına işlədilən qoyun dərilərininki üçün isə 80°C müəyyən edilmişdir.

Prof. Q.İ. Kutyanın tərəfindən (1949-cü il) müəyyən edilmişdir ki, bişmə dərəcəsinin çoxlanması ilə gön qatının upruq xassəsi də çoxala bilər. Bu isə vəhşi heyvan xəzi ilə qoyun xəzinin gön qatının upruq xassələrinin biri-birindən fərqli izah etməyə köməklik göstərir.

Gön qatının islanması. Xəz-dərilərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində gön qatının islanması və yaxud da nəmlənməs həlledici əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, nəmləşmə gön qatının plastiki xassəsinə əsaslı təsir göstərir. Dabbaqçalaq işlərində dərilərin gön qatı təkrarən islanmalara məruz qalır. Eyni zamanda geyilmə prosesində xəz məmulatı islanmaya məruz qala bilər. Əkər quruma zamanı dərinin plastikliyi və yumşaqlığı pisləşirsə, belə halda həmin xəzin keyfiyyəti aşağı olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq xəzin istehlaki baxımından dərinin islanma qabiliyyətinin səviyyəsini təyin etmək çox vacibdir. Aparılan tədqiqatlardan göründüyü kimi, aşılma dərəcələrindən asılı olaraq gön qatının ərimə temperaturunun çoxalması ilə onun islanması azalır, rütubətə qarşı dözümlülüyü isə çoxalır.

Gön qatının kimyəvi tərkib göstəriciləri. Gön qatının kimyəvi tərkibin göstəricilərdən sayılan rütubətin, yağın, gülə, rN-ın səviyyəsi onun keyfiyyətinin xarakterizə edilməsində əsas amillərdəndir.

Rütubət gön qatının ümumi vəziyyətinə əsaslı təsir göstərir. Rütubət çoxaldıqca onun plastikliyi və dartılması çoxalır. Aşağı rütubət göstəriciləri malik olan gön qatı həmişə qaba, kobud olur. Gön qatının rütubəti normal nisbi rütubətdə (50-50 faiz) 12-16% olmalıdır. Gön qatının hiqroskopikliyinə onun tərkibində olan yağın, mineral maddələrin, aşılma dərəcəsinin və digər amillərin böyük təsiri var.

Gön qatının tərkibində normal yağın miqdarı 8-18% bərabər olmalıdır. Yağın miqdarı az olduqda gön qatı bərk, həddən çox olduqda isə ağır çəkili olur.

Gön qatının tərkibində mineral maddələrin miqdarı onun xammalının növündən, emal üsulundan və boyanmadan asılı olur. Gönün tərkibindəki mineral maddələrin miqdarının 90% qədər xörək duzu, xrom duzu təşkil edir. Xörək duzu xəzin hiqroskopikliyinini artırır və onu ağırlaşdırır. Buna görə də gön qatının tərkibində xörək duzunun həddən çox olması hazır məhsulun keyfiyyətini pisləşdirir.

Emal edilmiş dərinin tərkibində bir qayda olaraq sərbəst turşu qalığı da olur. Bu isə tədricən zülali maddələrin zədələnməsinə, habelə tikilmiş detallarda olan tikiş saplarının çürüməsinə səbəb olur. Pikel əməliyyatı ilə emal edilmiş dərilər üçün rN-nın səviyyəsi 4,2 müəyyən edilmişdir. Tərkibində rN-nı səviyyəsi 3-dən az olan emal edilmiş xəz-dəri məmulatlarının istifadə yolverilməməlidir.

Hazır xəz mallarının xassələri. Hazır xəz malları demək olar ki, yararlı istehlak xassələrinə malik olmalıdır. Bu xassələrin cəmi kimi istilik saxlama, geyilməyə qarşı davamlıq, çəki xassələri nəzərdən keçirilməlidir. Bu göstərilən xassələr hazır məmulatın istehlak xassələrin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

Xəzin istilik saxlama xassəsi. Xəz malları ən yüksək istilik saxlama xassəsinə malik olan məmulatlar sırasına daxildir. Xəzin istilik saxlama qabiliyyəti birinci növbədə onun tük təbəqəsinin toplusundan çox asılıdır. Belə ki, hava təbəqəsi nə qədər çox olarsa, onun istilik mühafizəetmə qabiliyyəti də o qədər çox olar. Xəzin özünün hava saxlanması isə öz növbəsində tük təbəqəsinin sıxlığından və hündürlüyündən, tükün foması və diferensiyasından çox asılıdır.

Bir qayda olaraq Şimal rayonlarında yaşayan vəhşi heyvanların tük təbəqəsi daha sıx və hündür olur. Buna görə də bu növ xəzlər yüksək istilik saxlama xassəsinə malikdir. Bunlardan xüsusilə şimal tülküsünü, ağ dovşanın, qunduzun, tülkünün şimal maralının dəriləri, habelə qoyun xəzi daha yüksək istilik saxlama xassəsinə malik olur.

Hal-hazırda xəzin istilik saxlama xassəsinini təyin etmək üçün Y.M.Kondratyev tərəfindən hazırlanmış müntəzəm recim üsulundan istifadə edilir. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəyyən temperaturda qızdırılmış xəz nümunəsini daimi temperaturda saxlanılmaqla onun tədricən soyudulub istiliyinin azalmasına görə xəzin istilik saxlama qabiliyyəti təyin edilir. Bu proses 3 mərhələdə gedir. Birinci mərhələdə xəz nümunəsində qeyri-bərabər soyulma prosesi baş verir və bir sadə priyəzi qanunauyğunluğa tabe olmur. İkinci mərhələdə soyulma prosesi müntəzəm recim prosesinə keçir və xətti qanunauyğunluğa əsaslanır. Bu mərhələdə nümunənin istilik saxlama qabiliyyətini ölçürlər. **Üçüncü** mərhələdə isə tədqiq olunan nümunə ilə ətraf mühit arasında bərabər istilik səviyyəsi yaranır və bu istilik müqavimətinin böyüklüyünü hesablamağa kömək edir.

Xəz-dəri istilik saxlama xassəsinin qiymətləndirilməsi, yeni istilik müqaviməti bir neçə amillərdən, o cümlədən xəzin qalınlığından, tük təbəqəsinin hündürlüyündən, sıxlığından tükün forması və qıvrımlığından çox asılıdır. Bundan əlavə, xəzin daha yüksək istilik saxlaması hava qatının qalınlığından, küləyə qarşı davamlığından və gön qatının az hava keçirmə qabiliyyətinə malik olması ilə də izah olunur.

İnsan geyimi müxtəlif iqlim şəraitində müəyyən səviyyədə istilik saxlama qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu baxımdan əmtəəşünaslar və sanitar həkimlər tərəfindən müxtəlif xəz geyimləri üçün istilik saxlama göstəricisi müəyyənləşdirilməklə müxtəlif zonalara ayrılmışdır. Belə ki keçmiş SSRİ-nin Avropa qitəsinin III zonasında (Orta) orta uzun illik qış temperaturu 12°C -dir. Bir saatda 3-4 km piyada gəzən zaman geyimin istiliyi mühafizə etmə qabiliyyəti $0,360$ dərəcə m^2/vt -a bərabərdir. Bundan, otaq şəraitində geyilən kostyum (don) üçün düşən pay $0,100$ dərəcə m^2/vt və qış üçün istifadə edilən xəz geyiminə düşən pay isə $0,260$ dərəcə m^2/vt - dır. Bu göstərilən məlumatlara əsaslanaraq xəz-dəri yarımfabrikatlarındant lazımi səviyyədə istiliyi mühafizə edə bilən qış geyimi istehsal etmək mümkündür.

Xəz baş geyimlərinin istilik saxlama xassəsi xəzin növündən, geyimin fasonu və konstruksiyasından asılı olaraq müxtəlifdir. Bəzi mütəhəssislərin fikrinə görə, xəz geyimlərinin istiliyi mühafizə etmə xassəsinə geyimdə olan «fəaliyyətsiz hava» qalığının həlledici təsiri vardır. Buna görə də tük qalınlığının hava keçirməsi və küləyə qarşı davamlığı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təcrübələr göstərir ki, xəz küləyin təsirinə qarşı dözümlü olduğundan onun hava keçilməsi, əksinə az olur. Xəzin hava keçirməsi orta hesabla $1 \text{ l/m}^2 \text{ sm.}$ -dən çox olur.

Soyuq güclü külək axanının təsiri nəticəsində xəz təbəqəsində olan sakit hava qalığını vəziyyəti dəişir və xəzdə olan «fəaliyyətsiz hava» get-gedə sıxılır, daha doğrusu azalır və nəticədə geyimin keyfiyyəti istilik müqaviməti göstəricisi azalmağa başlayır.

Xəzin dağılmaya qarşı davamlığı. İstismar zamanı xəz məmulatları müxtəlif mexaniki, fiziki-kimyavi təsirlər nəticəsində tədricən sürtünməyə məruz qalır və dağılaraq yararsız hala düşür.

Xəzin müxtəlif təsirlərə qarşı əks dayanması onun dağılmaya qarşı davamlığı kimi qiymətləndirilir. Bu isə öz növbəsində xəz-dəri yarımfabrikatlarının növündən və emalı səviyəsindən çox asılıdır. Xəzin geyilməsi qabiliyyəti onun xəz-dəri yarımfabrikatlarının növündən asılı olaraq əsaslı surətdə fərqlənir.

Bir qayda olaraq xəzin sürtünməsi onun gön qatına təsir edən mexaniki amillərlə izah edilir. Bu göstərici gön qatının üst səthinin dağılması ilə əlaqədar deyil. Xəzin dağılması tükün gövdəsində daxili gərginliyin baş verməsi və təkrarən təsirəddigi quvvə hesabına baş verir ki, bunun da əsasını tükün qatlanması və dartılması təşkil edir.

Məlumdur ki, qatlanma ərəfəsində tükdə deformasiya yaranır. Bu isə qatlanma anının böyüklüyündən və müqavimət gücündən çox asılıdır. Lakin deformasiyanın xarakteri tükün yoğunluğundan və quruluşundan asılıdır.

Təkrar qatlanmalar zamanı tükün gövdəsinin parçalanması sürəti qatlanma yerində əyilmə radiusunun əks əlaqəsi istiqamətində olur. Deməli, əyilmə radiusunun müəyyən həddinə çatdıqda tük qatlanır, lakin praktiki olaraq

parçalanmır. Bu anda baş verən deformasiya «defomasiyanın kritik böyüklüyü» adlanır. Bu isə öz növbəsində tükün ruruluşunun dəişilməsindən, tükün diametri və onun mikroskopik quruluşundan çox asılıdır.

Deformasiyanın kritik səviyyəsini təyin edərkən əyilmə yerində tükün həqiqi diametrinin böyüklüyünü bilmək çox vacibdir. O hallarda ki, gövdəsi girdəvari olmur, belə halda tükün ən yoğun yerində onun diametrini ölçüb onun əyilən yerində əyilmə radiosunun kritik səviyyəsinə olan nisbətini hesablamaq olar. Tükün örtüyünün dağılmaya qarşı davamlılığını ancaq onun dözümlülüyünə görə yox, həm də deformasiyanın böyüklüyünə görə də mühakimə etmək olar. Tük təbəqəsinin sürtünməyə qarşı davamlılıq göstəricisi kritik deformasiyaya olan nisbəti ilə hesablanır. Bu göstərici nə qədər yüksək olarsa, xəzin geyilməyə qarşı davamlılığı da o qədər çox olar.

Çəki göstəriciləri. Geyim malları içərisində xəz geyimlərinin çəki göstəriciləri insan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hamıya məlumdur ki, ağır çəkilə geyimlər hətda soyuq şəraitdə belə insanların tez yorulmasına, iş qabiliyyətinin zəiflənməsinə, səhətinin pisləşməsinə gətirib çıxır. Nəzərə alsaq ki, əksəriyyət hallarda qış mövsümündə insanın geyimi çəkisinə görə həddən artıq çox olur. Bəzi standartlarda kişilər və qadınlar üçün xəz geyimlərinin bir neçə növlərinin çəki göstəriciləri normalaşdırılmışdır. Bundan əlavə 1967-ci ildə B.F.Serevitinov tərəfindən yay, yaz-payız və qış mövsümlü geyimlərin minimum, orta və maksimum çəkisi haqqında ilk məlumatlar işlənilib hazırlanmışdır. Onun fikrinə görə kişilər üçün qış mövsümü geyimlərin orta 2,5 və qadınlar üçün isə 3 dəfə yay geyimlərdən ağır olur. Ümumiyyətlə, kişi geyimləri qadın geyimlərdən 2 dəfə ağır olur. İnsan geyiminin çəkisi qışmövsumündən kişilər üçün bədən çəkisinin 1:8,6 və qadınlar üçün isə 1:12,5 olan nisbətənə, yay mövsümündə isə müvafiq olaraq 1:22,3 və 1:39,3 nisbətən bərabər olur. Qadın xəz geyimlərinin çəkisi qış mövsümündə onun qalın geyim növlərinin və ayaqqabısının ümumi çəkisinin 65-70%-ni təşkil edir. Bütün bunları nəzərə alaraq xəz geyimlərinin istehsalında istifadə edilən xəz yarımfabrikatlarını çəkisinə görə daha ağır, (1600-3000q) ağır, orta (700-1100q) və yüngül çəkili (250-650q) onlara bölürlər. Yarımfabrikatların

müxtəlif çəki əlamətlərinə görə daha çox fərqlənməsi öz növbəsində hazır məmulatın çəkisində də göstərilə bilər. Məsələn, müxtəlif xəz yarımfabrikatlarından hazırlanmış 48 ölçülü qadın paltoların çəkisi 1130 qr-a çata bilər.

I.5.Xəz mallarının markalanmasına, qablaşdırılmasına, saxlanmasına verilən tələblər.

Ticarətə daxil olan hər bir növ xəz məmulatlarına davamlı karton təbəqəsindən hazırlanmış yarlıq bərkidilməlidir. Yarlığın ölçüsü 60x80 mm, hər iki üzü hamar olmaqla yuxarısında 2-5 mm-ə qədər diametrli deşiyi olmalıdır. Yarlığın səthi bədii cəhətdən gözəl tərtib edilməklə məlumatları aydın çap edilməlidir.

Mal yarlığının üz sətində istehsal müəssisəsinin mal nişanı, təşkilatın adı, habelə onun yerləşdiyi ünvan göstərilməlidir. Qalan məlumatlar isə yarlığın digər üzündə öz əksini tapa bilər. Nəzarətçinin möhürü mal yarlığının məlumatlarının üzünü örtməlidir.

Bir qayda olaraq mal yarlığı xəz məmulatlarına müvafiq standart tələblərinə cavab verən nömrəli saplarla asılmalı və istehsal müəssisələrinin şərti işarəsi olan qurğuşun damğası ilə damğalanır. Yarlıq məmulatın ya ilgəyinin kənarına və yaxud da asılqanı varsa, ona bərkidilir. Yarlığın bərkidilməsi müxtəlif xəz məmulatları üçün müxtəlifdir.

Bütün xəz məmulatlarına, o cümlədən xəz və qoyun-kürkü geyimlərinə, qadın xəx geyimlərinə, əlcəklər və təbarmaq əlcəklərinə asılmış yarlıqlarda texniki şərtlər və stardatının növləri, preyskurantının nömrəsi, preskupant üzrə artikulu, məmulatın adı, modeli, xəzinin növü, qoyun xəzinin adı, emal növü, qrup üzrə keyfiyyəti, rəngi, boyağı, rənginin nömrəsi və qrupu, sortu, ölçüsü, boyu, astarlıq parçasının adı, parakəndə satış qiyməti, buraxılma tarixi və s. məmulatlar göstərir.

Xəz bəzəklərinə asılmış yarlıqlarda da markalanmaya xas olan məlumatlar göstərilir. Boyunluqların, mancetlərin, xəz bəzəklərin və qoyun kürkü məmulatların materialının gön təbəqəsinə istehsal müəssisəsinin mal nişanının

göstərən damğa vurulur. Bəzi növ boyunluqların, mançet və bəzək əşyalarının sahəsi imkan vermədiyindən ona damğa (kleymo) vurulmur və əvəzində mal nişanı göstərilməklə yarlıq asılır.

Xəz geyimlərinə, baş geyimlərinə, qoyun xəzindən olan qadınlar üçün baş geyimlərinə əlcək və təkbarmaq əlcəklərə mal yarlığından əlavə parça zolağından lent halında nəzarət yarlığı da bərkidilir. Həmin yarlıqda məmulatın ölçüsü, sortu, qrup nöqsanı, qiyməti, buraxıldığı tarix də göstərilməlidir. Qorçetlərə, palantenlərə, şərflərə, pelerin və yarım pelenrinlərə, əlcəklərə bərkidilmiş nəzarət yarlıqlarına əlavə olaraq istehsal müəssisəsinin mal nişanı və nəzarətçinin möhürü də vurulur.

Nəzarət yarlığı kişi geyimlərində sağ və qadın geyimlərində isə sol yaxasının daxili tərəfindəki tikiş xəttinə, yaxud da astarının yan tikişinə bərkidilə bilər.

Qoyun xəzindən olan qadın baş geyimlərinə nəzarət yarlığı ya içərisində astarlıq materialına, yaxud da xəz materialı ilə astarlıq materialının birləşdirildiyi tikiş xəttinə bərkidilir. Nəzarət yarlığı boru halında olan qorçetlərdə quyruq nahiyyəsindəki tikiş xəttinə, əlcək və təkbarmaq əlcəklərin isə birisinin bilək hissəsinin alt kənarına bərkidilir.

Mal və nəzarət yarlıqlarının lazımi məmullatları tipografiya və şelkoqrafiya üsulu ilə dəqiq və aydın çap edilməlidir. Lazım məlumatlar çap üsulu ilə mal yarlığında düzgün şifrlərlə dördürülməlidir.

Uşaqlar üçün olan xəz məmullatlarında markalanma, parça lentinin üzərində istehsal müəssisəsinin mal nişanı göstərilməklə geyimin asılan yerinin alt tərəfində bərkidilir. Vurulmuş damğanın boyağı gön təbəqəsinin, astarlıq materialının, mal və nəzarət yarlığının, parça lentinin rənginin kontrast (əks) rəngində olması, tez quruyan, silinməyən, solmayan, isti-nəm emalı və kimyavi təmizlənməyə qarşı dözümlü olmalıdır.

Xəz məmullatların içərisinə kağız sərilmiş ağac yeşiklərində və kağız sərilmiş karton qutularda qablaşdırılır. Yeşiklərin içərisinə pambıq parçadan və kağızdan hazırlanmış torbalarda onlar güvəyə qarşı kimyavi maddələr qoyulmalıdır. Doldurulmuş taranın içərisinə mal yarlığına dair məmullatları olan qablaşdırma

vərəqəsi qoyulur ki, burada da məmulatın miqdarı və qablaşdırılma tarixi göstərilməlidir.

Xəzlik dərilərdən hazırlanmış məmulatlar qablaşdırılarkən üz tərəfdən daxilə olmaq şərti ilə ortadan iki qatlanır. Bu zaman qolları və kürək hissəsi açılmalı, düzəldilməli, boyunluğu ya qaldırılmalı və yaxud da daxili istiqamətdə qatlanmalıdır. Yarımaltolar və pencəklər, gödəkçələr, yarımşubalar, bekeşirər, yığma kürklər, tulublar xəz dərilərdən olan geyimlərdəki kimi bükülür və 5 ədədi bir yerdə bağlanıb qablaşdırılır.

Xəz baş geyimləri ayrı-ayrı karton qutularda içi yuxarı olmaq şərti ilə və yaxud da yeşiklərin yuvacığında tək yerləşdirilməlidir. Qoyun xəzindən, kombinələşdirilmiş materialdan, göndən, süni xəzdən istehsal edilən, habelə uşaqlar üçün olan baş geyimləri yeşiklərin yuvacığında 3 ədəd olmaq şərti ilə yerləşdirilir.

Boyunluqlar, mançetlər, xəz bəzəkləri 20 ədəd olmaq şərti ilə dəst halında qablaşdırılır. Bunlar bükülərkən tük təbəqəsi üz-üzə qoyulmalı və ortadan qatlanmalıdır. Sonra isə onun üstü və altında karton vərəqə qoyulub köndələn istiqamətlərdə bağlanır. Üstündə isə bütün məmulatlar göstərilən qablaşdırma vərəqəsi qoyulur.

Bəzi hallarda sifarmışçılçrın razalağı ilə büzməli (qofre) edilmiş kartodan hazırlanan qutularda boyunluqlar qablaşdırılarkən içərisinə kağız qoyulmur və bağlanmır.

Açıq formalı qorçetlər tük təbəqəsi daxilə olmaq şərti ilə 10-15 ədəd 2-3 dəfə qatlanmaqla, boru formalı olanlar isə 10-15 ədəd arxa əllərindən bağlanmaqla qablaşdırılır.

Tüklü, adi samur, dələ, samur, şimal tülküsi xəzindən olan qorçetlərin hər birisi ayrıca karton qutularda qablaşdırılır. Əlcəklər cüt halda paketlərdə qablaşdırılır. Bunlar 5, 10, 20, 30, 40 cüt karton qutularda qablaşdırılır. Qutuların üzərində etiket yapışdırılır. Etiketdə standart və texniki şərtlərin nömrəsi, preyskurantı, məmulatın adı, xəzinin növü, tipi, pərəkəndə satış qiyməti göstərir.

Xəz geyimləri, geyim üçün hissələr, qadınlar üçün xəz geyimləri və papaqlar. Əlcək və təkbarmaq əlcəklər havası təmiz, quru, təmzinlənən, nisbətən təmiz işıqlandırılan, atmosfer yağıntısı və rütubətdən qoruna bilən qapalı anbar mühitində saxlanılmalıdır. Xəz məmulatlarının üzərinə birbaşa günəş şüası düşməməlidir.

Xəz məmulatlarının saxlanması digər növ geyimə daxil olan mallarının saxlanmasından xeyli səviyyədə fərqlənir. Bu qrup mallar saxlanan yerin temperaturası 0⁰-dən -8⁰C-dək, nisbi rütubət isə 40-65% olmalıdır. Eyni zamanda xəz məmulatlarının 20⁰C-dən 30⁰C və 40-70% nisbi rütubətli şəraitdə də saxlanılmasına yol verilir. Bu cür saxlanma şəraiti 6 aydan çox olmamalıdır.

Xəz üst geyimləri polietilen torbalarda geyimin növlərinə, xəzinin növünə, ölçülərinə, sortuna və s. kimi əlamətləri nəzarə almaqla asılqanlarda saxlanılmalıdır. Boyunluqlar, qoyun xəzlərdən olan qadın baş geyimləri rəflərdə və qəfəslərdə qatlanmış və yaxud da asılmış vəziyyətlərdə saxlanılmalıdır. Xəz boyunbaqları və qadın xəz geyimləri uzun müddət saxlanılarkən müəyyən vaxdan bir yeridəişdirilməlidir.

Xəz baş geyimləri qutularda ağac döşəmələrdə nizamla yığılmış hündürlüyü 2 m olan rəflərdə saxlanılmalıdır. Ağac döşəmələrin yerdən olan hündürlüyü 10 sm olmalıdır.

Xəz məmulatları divardan 50 sm, qızdırıcı və istiləşdirici cıqazlardan isə 100 sm aralı məsafədə saxlanılmalıdır.

Yay-payız mövsümlərdə xəz məmulatları əgər uzun müddət (1,5 ay) saxlanılsa, mütləq xüsusi soyuducu kameralardan istifadə edilməlidir. Məmulat saxlanan yerin temperaturası aşağı olmalıdır. Çünki belə şəraitdə güvənin yaranması mümkün olur və yaxud da ləngiyir. Bununla belə, anbar şəraitinin ümumi halda dezinfeksiya edilməsi də çox vacibdir. Bu proses anbar mühitinin daha çox ziyanvericilərə yoluxması hallarında tətbiq edilir. Lakin, xəz məmulatlarının ziyanvericilərdən mühafizə edilməsində naftalin tipli kimyavi qoruculardan istifadə etmək daha məqsədə uyğun sayılır.

Fəsil II TƏCRÜBİ HISSƏ.

II.1. Ekspert qiymətləndirilməsinin obyektləri.

Məmulatın növündən, müəssisə tərəfindən emal edilən yarımfabrikatların texnoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bu qrup malları xəz və qoyun-kürkü məmulatlarına ayırırlar. Bütövlükdə götürüldükdə xəz mallarını 7 qrupa bölürlər.

I qrup – xəz geyimləridir ki, bu da öz növbəsində qadınlar, kişilər və uşaqlar üçün olan geyim yarımqruplarına bölünür. Bunlardan qadınlar üçün onlara – mantoları, paltoları, yarımaltoları və caketlər, kişilər üçün onlara – paltoları, pencəkləri, caketləri, tulupları, yarımşubaları, yığma kürküləri, yarım kürküləri və bekeşaları, uşaqlar üçün isə palğto və pencəkləri aid edirlər.

II qrup – üzü parçadan olan xəz hissələridir ki, bu da qadınlar üçün boyunluqlar, xəz astarlıqları, kişilər üçün boyunluqlar, xəz astarlıqları və uşaqlar üçün isə boyunluqlar növündə istehsal edilir.

III qrup - qadınlar üçün istehsal olunan xəz bəzəkləri olmaqla buraya qorjetlər, palantinlər, pelerinlər, yarım pelerinlər və muftalar aiddir.

IV qrup – xəzdən olan baş geyimləri qrupudur. Bunlar da öz növbəsində qadınlar, kişilər və uşaqlar üçün hazırlanan xəz baş geyimləri yarımqrupuna bölünür. Bunlardan qadınlar üçün bütöv xəzdən hazırlananlara qulaqlı, qoqol, Ukrayna tipli, xəz şləpalarını və kombinəlaşdırılmış qulaqlı və kuban tipli papaqları göstərmək olar. Kişilər üçün onlar da bütöv xəzdən qulaqlı, Ukraina, qoqol, varlı (boyarka), moska, gənclər üçün, eskimos, Leninqrad, olimpiya tipli olan növlərində və kombinəlaşdırılmış olanlar isə qulaqlı, finlandiyalı, kuban və boyarka kimi olan tiplər də istehsal edilir. Uşaqlar üçün bütöv xəzdən qulaqlı, yarimeskimos və kapor tipli, kombinəlaşdırılmış materiallardan isə ancaq qulaqlı xəz papaqları istehsal edilir.

V qrup – xəz xırdavat məmulatları adlanır. Bunlar da qadınlar, kişilər və uşaqlar üçün onlara bölünür. Qadınlar üçün əlcək və tək barmaq əlcəkləri, kişilər üçün əlcəkləri, tək barmaq əlcəkləri, corabları, naskiləri və uşaqlar üçün isə tək barmaq əlcəkləri göstərmək olar.

VI qrup – xəz ayaqabılarıdır. Qadınlar üçün onlardan ev tufliləri və xəz ayaqqabılarını, kişilər üçün isə ev tuflilərini, untıları. Xəz başmaqlarını misal göstərə bilərik.

VII qrup – məişət təyinatlı xəz məmulatları qrupudur ki, buraya da xalçaları, örtükləri, süfrələri, xəz odevalları, yataq torbaları daxil edilir.

Xəz geyimləri.

Bu qrup geyimlər öz növbəsində qadınlar, kişilər və uşaqlar üçün olan geyimlərə ayrılır.

Qadın xəz üst geyimlərinə daxil olan məmulatlar, ən müxtəlif yarımfabrikatlardan istehsal edilir. Bunlardan çeşidinə mantolar, paltolar, yarımaltolar, caketlər aiddir.

Qadın xəz mantoları hal-hazırda çox az miqdarda istehsal edildiyindən onlara tələbat azdır. Manto xəz paltolarından ələyinin daha geniş olması, düymələnməsi, qol yeri olmasının daha geniş olması əlamətləri ilə fərqlənir. Mantolar istehsalında nisbətən qiymətli xəz yarımfabrikatlarından istifadə edilir.

Palto, yarımpalto və caketlər bir-birlərindən əsasən uzunluğuna görə fərqlənirlər: paltonun uzunluğu 112-120 sm, yarımaltonun 80-100 sm, caketlərin 65-75 sm-ə bərabər olur. Qadın xəz üst geyimlərinin fasonları çox müxtəlifdir. Onun qolunun formasında, boyunluğunda və ya digər detallarına edilmiş dəyişiklik yeni formanın yaranması deməkdir.

Qadın xəz geyimləri bir yaxalı, bədənə kip və yarım yapışan, toqqalı və toqqasız, düz biçimli. Ələyi genişləndirilmiş, qolunun ağzı get-gedə genişləndirilmiş və s. ola bilər. Fasonundan asılı olaraq qadın xəz üst geyimləri bir neçə detallardan ibarət olur.

Qadın xəz paltoları həm təbii tük rənginə malik olan və həm də boyadılmış xəzlərdən istehsal edilir. Bu məqsədlə dələ, burunduk, boyadılmış dərisi, dayça, qaragül, oğlaq, ev pişiyi, müxtəlif xəzə oxşadılmış dovşan dərisi, göztəbək, anbar siçovulu, merluşka, təbii və boyadılmış rəngli muar, samur, qayçılanmış və boyanmış qoyun dərisi, mişovul, südəmər buzov, smuşka, sümbülqıran, qumsal

sümbülqıranı, boyanmış çöl siçanı, təbii rəngli və boyanmış safkar və s. dərilərindən istifadə edilir.

Qadın caketləri istehsalında da bu yuxarıda göstərilən xəz yarımfabrikatlarından istifadə edilir. Bəzən də dələnin peysər hissəsindən, qarın altından, habelə ağ dovşanın bel hissəsindən də istifadə edilir. Fasonlarına görə caketlər belə yarımyapışan və düz formalı biçilmiş olur.

Xəz paltoları – 9, caketlər isə – 7 ölçülərdə buraxılır. Burunduk, sümbülqıran, ərəb dovşanı, sokor, dağ siçanı kimi zərif gön təbəsinə malik olan dərilərin astar tərəfinə çit parçası yapışdırılır. Parça gön qatının arxasına yaxşı yapışdırılmalı və onun yumuşaqlığına maneçilik törətməməlidir.

Xırda ölçülü dərilərdən xəz geyimləri hazırlanarkən parça astarlığı tikış maşınlarında sırımma əməliyyatlarından keçirilir.

İri dərilərdən xəz geyimləri istehsal edilərkən onun astapına parça tikilir, lakin kənarlarından haşiyə və yaxud da qaytan qoyulur.

Tük təbəqəsi parçalanmış və epilləşdirilmiş bütün növ dərilər, dəniz pişiyi, qunduz, göztəbək xəzlərinə oxşadılmışları məmulatın hazırlanmasında elə yerləşdirilir ki, onun tük təbəqəsinin yatımı aşağıdan yuxarıya doğru istiqamət almaqla daranmanı asanlaşdırır. Təbii uzun tük təbəqəsinə malik olan xəzlərdən, yəni boyanmış Sibir tülküsünün, samur, su samuru, dələ dərisinin tük qatı bir istiqamətə – yuxarıdan aşağıya doğru yerləşdirilir. Dələ dərisindən olan geyim əşyaları hazırlayarkən tükün istiqaməti yuxarıdan aşağı istiqamətdə, yolka, vint, köndələn formalarda yerləşdirildikdə görkəmli ola bilər. Yay mövsümlü xəz yarımfabrikatlarından məmulat istehsal edilərkən dərilərin yerləşdirilməsi dələ dərisinin yerləşdirilməsindəki kimidir. Qaragül, smuşka və merluşka dərilərindən olanların tükünün qıvrımlığı yuxarıdan aşağıya doğru gedir.

Məmulat istehsalında dəriləri elə seçirlər ki, onların keyfiyyəti eyni olsun. Boynluğu, yaxalığı, manceti ola bilər ki, təstiqolunan modelə müvafiq olaraq başqa yarımfabrikatlardan hazırlana bilsin.

Kişi üst geyimləri. Kişi xəz üst geyimlərinin ən geniş yayılanları xəz pencəkləri sayılır. Bunlar əsasən yarımqaba və qaba yunlu qoyun dərilərindən,

qayçılanmış və qunduz dərisinə oxşadılmış qoyun dərilərindən, təbii rəngli və boyadılmış it dərilərindən, dayça və südəmər buzov dərilərdən, merluşka və suiti dərilərindən və s. istifadə edilir.

Xəz pencəkləri adətən standart fasonlarda, yəni, ikiyaxalı, 4 düyməli, 2 hissədən ibarət xlyastikli, pencəyin qolu iki tikişdən, boyunluğu geriye istiqamətdə qatlanan olmaqla qayçılanmış və boyanmış qoyun dərisindən olmaqla bir ədəd qarmaqla və ya ilgəklə bərkidilir. Pencəyin 2 tərəfdən qapaqlı kəsik fasonlu cibləri və 1 ədəd dəxildən döş cibi olur. Bunun astarı satın parçasından, bəzən də ucuz qiymətli xəz növlərindən də olur. Astarlıqla üz material arasında vatin və ya pambıq qatı yerləşdirilir.

Kişi pencəyinin üz materialı eyni sorta, rəng tərtibatına, tük örtüyünün hündürlüyü və xarakterinə, yumşaqlığına vəgön qatının plastikliyinə malik olan eyni xəz dərilərdən istehsal edilir. Dərinin ən yaxşı növü pencəyin kürək hissəsinə, sol yahasına və qolunun üst hissəsinə qoyulur. Pencəyin istehsalına sərf edilən dərinin tük qatının istiqaməti yuxarıdan aşağıya doğru yerləşdirilir. Pencəklər 6 ölçülərdə və 3 boyda istehsal edilir.

Xəz ciletləri boyanmış və qayçılanmış qoyun dərisindən, təbii rəngli keçi dərisindən, dağ siçanı, marmot və müxtəlif növ merluşka dərilərindən istehsal edilir. Ciletlər qolsuz istehsal edilir, bunun üz materialı məxmərdən, dioqonaldan, plaşlıq və digər materillardan olur.

Bu göstərilən xəz üst geyimlərinin keyfiyyətinə verilən tələblər quvvədə olan standart və texniki şərtlərdə göstərilən normalara uyğunlaşdırılır. Hazır məmulatlar düz və qamətli olmalıdır, bütün qoşa detallar simmetrik olmalı, sol və sağ yaxalarda köndələn vurumuş tikiş xətləri biri-birinə uyğun gəlməlidir. Tələb edilir ki, məmulatlar tozdan, sap qırıntılarından, pambıq töp-töküntülərindən, tük qalınlığından və s. təmizlənməlidir.

Məmulatın istehsalına sərf edilən dərilərin tük qatının rəng çalarlığının düzgün seçilməsinin həlledici rolu vardır. Aradan qaldırılmış nöqsanlara yol verilmir. Tələb olunur ki, tikiş xətləri yaxşı ütülənsin, astarlıq materialı xəzin rənginə uyğun gəlməlidir.

Məmulat qəbul olunarkən onu manekenə geyindirmək və yaxud da stol üzərinə sərilib diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Məmulatın ölçüsü düzəldilmiş halda yoxlanılıb, xəzinin, tikişinin keyfiyyəti də müəyyən edilir.

Xəz geyiminin hissələri. Xəzdən olan geyim hissələrinə boyunluqlar, mançetlər, xəz astarlıqlar aiddir.

Boyunluqlar yaş-cins, fason, ölçü, rəng və sortlarına görə qruplara ayrılır.

Boyunluqların fasonu moda və tələbatdan asılı olaraq dəyişə bilər. Fasonlardan asılı olaraq boyunluqlar da 2 hissəyə yəni, qatlanan və tikilən hissələrə ayrılır. Qatlanan hissə boyunluğun qıraq yerləri, tikilən hissə isə onun daxili tikiş xətti vurulan yer adlanır. Xəz boyunluqları kişilər, qadınlar və uşaqlar üçün olmaqla kişi və qadınlar üçün 44-56, uşaqlar üçün isə 20-44 ölçülərdə buraxılır.

Dərilərin emalı səviyyəsindən asılı olaraq boyunluqlar təbii – N; boyanmış – K; epiləşdirilmiş – TS; qayçılanmış – S və təbəqəsi xüsusi emaldan keçirilmiş – O markalarda buraxılır.

Kişi boyunluqları fasonlarına görə düz və formalı olurlar. Bunların hazırlanmasında boyanmış dələ dərisindən, təbii halda isə su samuru dərisindən, çöl pişiyi xəzinə oxşadılmış su qunduzu dərisindən, müxtəlif növ qaragül dərisindən, smuşka, merluşka, çöl pişiyi dərisinə oxşadılmış dovşan, pişik xəzinə oxşadılmış it dərisindən, boyanmış və qayçılanmış qoyun dərisindən istifadə edilir.

Qadın boyunluqları fasonlarına görə müxtəlifdir. Boyunluqlar fasonuna görə düz, şal və gənclər üçün olanlara ayrılır. Qadın boyunluqları dərilərin yerləşdirilməsinə görə köndələn, yarı istiqamətdə və kombinə edilmiş olur. Qadıq və kişi boyunluqları 7 ölçüdə, yəni 44 ölçüdən 56 ölçülərədək buraxılır. Bunlardan daha çox istifadə olunanları 50 ölçüdə olanlardır.

Uşaqlar üçün xəz boyunluqları oğlan üçün düz və qızlar üçün isə düz və ucları nazıqlaşmışdır fasonlarda olur. Bunlar nisbətən ucuz xəz yarımfabrikatlarından istehsal edilir. Bu məqsədlə boyunluqlar istehsalında təbii və boyanmış dovşan dərisindən, burunduk, sincabb merluşka, mişovul, boyanmış və qayçılanmış qoyun dərisindən istifadə edilir.

Xəz astarlıqları qış mövsümlü kişi və qadın paltolarının astarı kimi istifadə edilir. Bunlar nisbətən upruq, qalın və uzun tük qatı olmayan xəz növlərindən istehsal edilməklə ağır çəkili olur. Bunlardan ən çox istifadə olunanları dələ, safsar, qaragül dərilərinin qabaq əlləri, tülkü dərisinin dal və qabaq əlləridir.

Keyfiyyətə qəbul zamanı boyunluqların hər biri tək halda yoxlanılır, ülgülərə müvafiq onun fasonu və ölçüləri dəqiqləşdirilir, nəzərdən keçirilərkən işıqlı şəraitdən istifadə edilir.

Qadın xəz bəzəkləri. Bu qrup xəz məmulatları 2 qrupa, yəni astarı ipəkdən olan pelerinlərə, palantinlərə, xəz zolaqlarına və astarı olmayan borya bənzər qorçetlərə (muftalara) ayrılır. Bu qrup malların sortu onun hazırlanmasına sərf edilən xəzdən çox asılıdır.

Pelerinlər – xəzdən olmaqla qolsuz çiyinə atılan bəzək əşyası sayılır. Bunlar müxtəlif fasonlarda, yəni, uzun, qısa, enli və ensiz istehsal edilməklə bəzilərinə quyruq da əlavə edilir. Pelerinlər ən qiymətli xəz növlərindən, o cümlədən samur, dələ, adi samur, mişovul, Sibir siçovulu, gümüşü qara rəngli tülkü, şimal tülkü, dəniz pişiyi, sincab, qargül vəs. Xəz yarımfabrikatlarından istehsal edilir. Pelerinlər mürəkkəb biçmə üsulu ilə ipək astarlı hazırlandıqda xəzlə astarlıq materialı arasında pambıq parçadan qat da əlavə edilir. Bunun sağ yaxasına qarmaq və sol yaxasına isə ilgək tikilir. Pelerinlərin istehsalı üçün təxminən 80-100 ədəd sincab, 20-26 ədəd Sibir siçovulu, 14-18 ədəd qaragülçə, 100-130 ədəd köstəbək, 3-4 ədəd Sibir tülkü, 15-20 ədəd samur və s. dəri növləri istifadə olunur.

Yarımpelerinlər boyunluq rolunu yerinə yetirməklə bunların hazırlanmasında gümüşü-qara rəngli tükünün, təbii və boyanmış Şimal tülküsinin, müxtəlif növ kateqoriyalı samurun, ussuriya yenotu xəzindən istifadə olunur. Bunlar 2 fasonda (1 və 12) istehsal edilir. Birinci fasonda hazırlandıqda yarımpelerinlər 3 hissədən biçilir ki, bunun 2-si hər iki çiyini örtməklə kürəyin ortasından sallanmaqla buraya da heyvanın başı bərkidilir. Qabaq tərəfdən isə 2 əlləri qoymaqla düymələnmə vəzifəsini yerinə yetirir.

İkinci fasonda oduqda xəzi 10-12 mm enində zolaqlara bölməklə bunların arasında 10 mm eninə malik olan zəmbək gönündən zolaq tikilir. Sonra isə xəzin

zirvəsindən tən ortaya bölməklə quyruğunu və başını öz yerində bərkidirlər. Yarımpelerinlər tülkü xəzindən istehsal edildikdə onun ümumi sahəsi 17-20 dm², şimal tülküsi xəzindən olduqda 15-18 dm², ussuriya yenotu xəzindən hazırlandıqda isə 19 dm²-dən az olmamalıdır. Yarımpelerinlər ipək parça astarlı istehsal edilir.

Palantinlər-qorcetlərdən fərqli olaraq heyvanın öz yerində birləşdirilməməklə başı istehsal edilir. Palantin zolaq formalı olmaqla xırda ölçülü dərilərdən tikilir. Sonluğuna bir neçə ədəd quyruq da tikilir. Son vaxtlar palantinlər quyruq tikilmədən də hazırlanır. Bunların uzunluğu 2-2,5 m-ə qədər, eni 30-50 sm olmaqla samur, dələ, sincab, köstəbək, dəniz pişiyi dərilərindən istehsaledilir.

Qorjetlər ipək parça astarlı olmaqla bütöv xəzdən dairəvi fasonlu, doğranmamış, başı üstündə olan, yaxud da kəlləsinin dərisi açılmış halda emal edilən yarımfabrikatlardan istehsal olunur. Lakin boru formalı qorcetlər hazırlanarkən parçadan astarı olmur. Qorcetləri adi tülkü, gümüşü-qara rəngli, ağ və mavi rəngli Şimaltülküsinin dərələrindən, yumşaq və dağlı ərazidə yaşayan dələ, samur, adi samur dərilərindən hazırlanır. Tük qatı daha sıx olan Şimal tülküsi dərisindən qorcetlər istehsal edilərkən onu uzunluğu istiqamətində tən ortadan kəsib arasına zamşa gönündən zolaq tikməklə uc-ucaya calayıb daha uzun kefiyyətli qorcetlər də hazırlanır. Lakin, nisbətən kiçik ölçülü qorcetlər hazırlayarkən müxtəlif rəng çalvırlığına malik olan dağlıq zonada yaşayan dələ xəzindən, qəhvəyi rəngli, tutqun qəhvəyi rəngli samur xəzindən istifadə edilir.

Xəz baş geyimləri

Xəzdən olan baş geyimləri fasonlarına və çeşidinə görə çoxmüxtəlif olmaqla ümumi xəz mallarının xüsusi çəkisinin 30%-ə qədərində bərabərdir. Yaş-cins əlamətlərinə görə bu qrup məmulatlar qadınlar, kişilər və uşaqlar üçün olan yarımqruplara ayrılır.

Qadınlar üçün olan xəz baş geyimlərin fasonları çox tez-tez dəyişəndir. Çunki, bunların istehsalında müxtəlif xəz yarımfabrikatlarından istifadə edilir.

bilir. Materialının növünə görə xəz baş geyimləri bütöv xəzdən, parça və gön tətbiqi ilə hazırlanan kombinəlaşdırılmış baş geyim növlərinə ayrılır.

Kişilər üçün olan baş geyimləri istehsalında ən çox dələ.ö su samuru, dovşan, pişik, mişovul, qunduz, samur, qaragül, merluşka, maral balası, qoyun dərisi və s. kimi xəz növlərindən istifadə edilir.

Qadınlar üçün xəz baş geyimlərinin hazırlanmasında demək olar ki, bütün xəz-dəri yarımfabrikatlarından istifadə edilir.

Zadəkanlara məhsus tipli baş geyimləri istisna olmaqla bütün fasonlu xəz baş geyimləri bütöv bir xəz növündən istehsal olunur. Lakin, zadəkan tipli papaqların üst hissəsi (qapağı) bir xəz növündən, yan tərəfdi isə başqa xəz növündən hazırlanır.

Xəz baş geyimlərinin ölçüləri daxili tərəfdən aşağısının çevrə uzunluğunun ölçüsünə görə müəyyən edilir. Böyüklər üçün xəz baş geyimlərinin ölçüləri 54-dən 63-dək, uşaqlar üçün isə 50-dən 55-dək ölçüyədək olur.

Xəz baş geyimləri konstruksiya əlamətlərinə görə müxtəlif olduğundan müxtəlif saylı hissələrdən ibarətdir. Buraya papağın xəzdən, köndələn və mahud paçadan biçilmiş üst qapağı, parça növlərindən olan astarı, aralıq materialı, pambıqdan və viskoz ipəyindən olan furnituradan, yəni qulaqlarını bağlamaq üçün qaytandan ibarətdir. Yarımfabrikatların gön qatının qalınlığından asılı olaraq xəz təbəqəsi ilə astarlıq materialının arasına lay formalı pambıq qatından aralıq detallı da yerləşdirilir.

Qoyun dərisindən geyim məmulatları.

Bu qrup məmulatlar sırasına tuluplar, yarım tuluplar, kişi, qadın və uşaqlar üçün olan palto və yarımaltolar aiddir. Bu növ məmulatların gön qatı astar tərəfdə deyil, üz tərəfində olur. Bu növ məmulatlar geyilməyə qarşı davamlı olur, rütubətdən qorxmur, kəskin hava fərqi ona mənfi təsir göstərə bilmir. Yüksək istilik saxlama və geyilməyə qarşı dözümlülüynə görə qoyun kürkü məmulatları nəinki kənd təsərrüfatı sahələrində, eyni zamanda qış mövsümündə geyilən mühüm geyim növlərindəndir. Bu növ geyimlər həm də işçi geyimləri sayılır.

Son illər qoyun kürkü növlərinin daha yeniləri istehsal edilir. Bunlara kişi paltoları və pençəkləri, qadın paltoları, yarım paltoları və caketləri, kişi və uşaqlar üçün üst geyimləri aiddir. Qoyun dərilərin emalı və boyanma texnikasının muasiləşdirilməsi kişilər, qadınlar və uşaqlar üçün bu qrupa daxil olan üstgeyilməsinin tikilməsində bu xammaldan daha çox istifadə edilməkdədir.

Kürklər. Bunlar çox hallarda tulup adlanır və əsasən yol geyimləri olduğdan çox isti saxlayan olmaqla nisbətən ağır çəkilidir.

Tuluplar uzun örtüyünə malik olan (6 sm-dən yuxarı) və tük qatının uzunluğu 6 sm-dək olan qoyun dərilərindən hazırlanır. Bu məqsədlə nisbətən iri sahəli qoyun dərilərindən istifadə olunur. Bunların gön qatı çox yumuşaq, elastiki, normal aşılانmış olmaqla tük qatı davamlı və tökülməyən xassəyyə malik olmalıdır. Tuluplar tərkibcə kürəkdən, əmək hissədən, qollardan və boyunluqdan ibarətdir. Bütün detallar sadə sıırıq növü ilə bir-birlərinə tikilir. Bu növ geyimin sağ yaxası 2 ədəd qoyun dərisindən biçilir və bunun üstündən ancaq bir ədəd köndələn istiqamədə nazik zolaq halında detal qoyula bilər. Sol yaxası isə 3 ədəd dəridən biçilməklə üstədən 3 ədəd köndələn istiqamətdə detal qoyulur. Kürək hissəsinin biçilməsinə də 3 ədəddən çox dəri işlədilmir. Qolları, bir və 2 tikişli ola bilər. Boyunluğu arxaya qatlanan və şal formalı, cibsiz və 56, 58, 60 ölçülərdə istehsal olunur. Keyfiyyət göstəricilərinə görə qoyun kürkləri 3 sortda buraxılır.

Yarımkürkülər. Bunlara pencəklər də deyilir. Xəz məmulatları içərisində düz biçimli ən sadə geyim növü sayılır. Yarım şubalar kürəkdən, əmək hissədən, boyunluqdan və qollardan ibarət olmaqla sadə sıırıq növləri ilə bir-birinə birləşdirilir. Yarım şubalar biryaxalı tikilməklə 4 düyməli, yaxud 4 qarmaqla düymələnir. Bunun kürək hissəsi ya bütöv biçilməli, yaxud da 2 ədəd eyni ölçülü simmetrik yerləşən hissələrdən ibarətdir. Əkər bunun kürək detailı 2 hissədənirsə, onun üzərindən 6 sm olan xlyastik detala qoyulur. Bunun boyunluğu xəzdən olmaqla geriye qatlanır, cibləri yandan, düz və köndələn yerləşdirilməklə 48-54 ölçülərdə istehsal olunur.

Yığma şubalar. Bu növ kürklər qoyun dərisindən istehsal edilməklə nisbətən uzun ölçülüdür. Yığma kürklər kövdələn, yubka hissədən, qollardan və

boyunluqdan ibarətdir ki, biri-birilərinə öz yerində haşiyə qoyulmaqla sıırıq tikişi vasitəsilə birləşdirilir. Bu şubaların istehsalında rus və səhra cinsli qoyun dərilərindən istifadə edilir. Bunun kürəyi 2 hissədən olur. Yığma kürklərin yubka hissəsinin hazırlanmasında 5 ədəd qoyun dərisindən istifadə edilir. Yığma şubaların boyunluğu ya geriya qatlanır və yaxud da dayıqlı olur. Boyunluq kənarları sıırıqlı tikilmiş olduğundan geyilən zaman dözümlülüyünə müsbət təsir göstərir. Cibləri yan tərəfdən paralel istiqamətdə yerləşdirilir. Keyfiyyətinə görə kürklər 2 sortda buraxılır.

Yarım şubalar. Bunlara bəzən bekeşalar da deyilir. Bu da yığma şubalarda olduğu kimi ətəkdən, yubkadan, yaxalıqdan, kürəkdən, yan tərəflərindən, qollardan və boyunluqdan ibarətdir. Şubalardan fərqli olaraq yarımşubaların yubkası nisbətən qısa və bütöv olması ilə xarakterizə edilir. Bir yaxalı və metal qarmaqların iştirakı ilə düymələnir. Cibləri yan tərəfdən köndələn və şaquli istiqamətdə qoyulur.

Pencəklər, caketlər, paltolar və yarımpalğtolar. Bunlar həm kişilər və həm qadınlar üçün istehsal edilir. Kişi pencəklərinin istehsalı üçün qara, yaxud da qəhvəyi rəngli roman və rus cinsli qoyun dərilərindən istifadə edilir. Qoyun-kürkü geyimlərindən fərqli olaraq kişi pencəkləri parçadan olan pencəklər kimi tikilməklə bütün detallar bütöv qoyu dərisindən biçilir. Kürəyi və ətəyi büzməli (koketkalı) olur. Kişi pencəklərini 2 yaxalı, 4 düyməli və 4 ilgəkli istehsal edilir. Aoxasında kəmərcik qoyulur. Pencəklərin 2 şaquli və 2 üfüqi cibləri olmaqla boyunluğu xəzdən olur. Pencəklər 48-56 ölçülərdə buraxılır.

Qadın caketləri roman və rus cinsli qoyun dərilərindən istehsal edilir. Bunun gön qatı qara və qəhvəyi rəngdə boyanmış, bir yaxalı, 3 düyməli və 3 ilgəkli olur. Kürək və tək əmək hissələri yığma tipli. Caketlər kövdələn, yubka hissədən, qollardan və boyunluqdan ibarət olmaqla qollarında 2 tikiş xətti qoyulur, qolunun ağzında manceti yerləşdirilir. Habelə ətəyini qıraqlarında xəz zolağı da qoyulur. Cibləri köndələndir, ağzına xəzdən qapaq da yerləşdirilir, 46-52 ölçülərdə buraxılır.

Kişi paltoları. Bunlar da növbəsində rus və səhra cinsli qoyun dərilərindən istehsal olunur. Əksəriyyətcə qara rəngə, bəzən də qəhvəyi və başqa rənglərə

boyanır. Paltonu 2 yaxalı, kəmərcikli, kəşik cibli, ətəyi fiqurlu istehsal edilir. Boyunluğu geriye qatlanan olmaqla qoyun xəzindən, bəzən də dovşan xəzindən ola bilər, 48-56 ölçülərdə buraxılır.

Qadın paltoları. Rus və səhra cinsli qoyunların dərilərindən hazırlamaqla qəhvəyi, yaşıl, mavi və digər rənglərdə olur. Qadın paltoları bir yaxalı, kəmərlili, cibli, qolları mancetli, kürəyi və ətəyi bütöv olur. Boyunluğu şal formalıdır, qayçılanmış qoyun xəzindən və yaxud da qavırım tük qatına malik olan qoyun xəzindən hazırlanmaqla qadın paltoları 46-56 ölçülərdə istehsal edilir. Buraya qadın yarımaltoları da aiddir. Bir yaxalı, düz kürəkli, ətəkləri isə fiqurlu bürməli olur. Cibləri yandadır, boyunluğu arxaya qatlanan olmaqla boyanmış qoyun xəzindən hazırlanır.

Qoyun dərilərindən həm də oğlanlar üçün, qızlar üçün də paltolar habelə oğlanlar üçün pencəklər də hazırlanır. Ölçüləri 32-dən 42-yə qədər olur. Uşaq paltoları nöqsanlarından asılı olaraq keyfiyyətcə 3 sortda buraxılır.

Xəz məmulatlarının geniş çeşidi və müxtəlifliyini, eləcə, də xəzdən olan hazır məmulatların keyfiyyət səviyyəsinin onun istehsal edildiyi yarımfabrikatın keyfiyyətindən yüksək dərəcədə asılılığını nəzərə alaraq, ekspert tədqiqatlarının obyektləri qismində dovşan, tülkü su samuru dərilərindən hazırlanmış boyunluqlar götürülmüşdür.

II.2. Ekspert qiymətləndirilməsinin metodları və qiymətləndirmə nəticələrinin riyazi-statistik təhlili

Xəz yarımfabrikatının keyfiyyəti onun istilik sanitariya-gigiyenik tələblərə cavab verən xassələrinə deyilir. Bu xəzlik dərini qərantialı istismar müddəti olan məmulata çevirmək imkanını verir.

Xəz yarımfabrikatının əsas istehlak xassələrinə onun gözəlliyi, möhkəmliyi, yüksək istiliyi qoruma xassələri aiddir. Xəzlik dərini gözəlliyi onun estetik xassələri aşağıdakı göstəricilərə müəyyən edilir: parlaqlıq, yumşaqlıq, xovluluq, tük örtüyünün hündürüyü, onun zəngi və səpələnmə göstəricisidir. Xəzin geyilmə

göstəricisi (istismaradavamlıq) dəri toxumasının möhkəmliyi, tükün dəri toxuması ilə birləşməsinin möhkəmliyi və tükün öz möhkəmliyi ilə müəyyən edilir.

Sanitar-gigiyenik xassələr havanı buraqmaq, tərini ayrılmasına mane olmamaq qabiliyyəti, rütubətin təsirinə qarşı davamlılıqla müəyyən edir.

Tük örtüyünün quruluşu və dəri toxumasının mikrostrukturası istiliyi yaxşı saxlayır və məmulatın istilik saxlama xassələri bununla izah edilir.

Xəz-dəri yarımfabrikatının keyfiyyəti aşağıdakı metodlarla qiymətləndirilir: orqanoleptik, təcrübə geyilmə və laboratoriya metodları.

Keyfiyyəti orqanotiplik qiymətləndirilməsi dərilərə diqqətlə baxmaq, onları gərmək, əymək, əl vurmaq yolu ilə xəz sənəisində tez-tez istifadə edilir və bu məqsədlə təcrübəli mütəxəsislər cəlb edilir. Əksər hallarda malın keyfiyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi onun orqanoleptik qiymətləndirilməsi ilə üst-üstə düşür.

Ekspert tədqiqatlarının nəticələrinin riyazi-statistik təhlili zamanı müvafiq elmi işlərdə əks olunmuş göstəricilərə əsaslanırlar.

Bu işlərdə təsvir edilmiş göstəricilərə əsasən xəz məmulatlarının tədqiqi edilmiş xassə qrupları üzrə sınaqların nəticələrinin təhlil etmək məqsədilə aşağıdakı düsturlardan tədqiqat nəticələrinin orta arifmetik ədədi tapılır:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

burada X_i –i sınağının nəticəsi, n – parallel aparılan sınaqların sayıdır.

Tədqiq edilən ölçünün orta arifmetik ədədin ətrafında xarakterizə edən orta kvadratik kənarlaşmanın qiyməti aşağıdakı düsturdan hesablanır:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n - 1}}$$

Tədqiq edilən ölçünün nisbi kənarlaşması variasiya əmsalı ilə ifadə edilməklə aşağıdakı düsturdan tapılır:

$$C = \frac{\tau}{\bar{x}} \cdot 100$$

Orta arifmetik ədədin xətasının absolyut və nisbi qiymətləri də nəzərə alınır.

Orta arifmetik ədədin xətasının absolyut qiyməti aşağıdakı düsturdan hesablanırdı:

$$m = \frac{\tau}{\sqrt{n}}$$

Parallel olaraq orta arifmetik ədədin xətasının nisbi qiymətinin hesablanması da aparılırdı:

$$P_m = \frac{m}{\bar{x}} \cdot 100$$

ekspert tədqiqatlarının nəticələrinə əlavə nəzarət üçün və onların doğruluğunun artmaq məqsədilə orta arifmetik ədədin xətasını hesablayarkən P ehtimalı ilə verilən b əmsalından istifadə edilirdi:

$$m_2 = \frac{\beta \tau}{\sqrt{n}}$$

aparılan ekspert tədqiqatlarında b əmsalı bərabər götürülmüşdür, yəni 100 haldan 95-də (ehtimal $p=0,95$) $\bar{x}$ aşağıdakı hədudlar çərçivəsində olmalıdır:

$$\bar{x} = x_i \pm 2m_2$$

burada $2m_2$ – zəmanət xətasıdır.

Korrelyasiya əmsalı və mürəkkəb korrelyasiya əmsalı da hesablanırdı. Korrelyasiya əmsalının xətası, m_r aşağıdakı düsturdan hesablanırdı:

$$m_r = \pm \frac{1-r^2}{\sqrt{n}}$$

burada r – korrelyasiya əmsalı, n - parallel aparılan sınaqların ümumi sayıdır.

Korrelyasiya əmsalının doğruluğuna aşağıdakı müsbət vasitəsilə nəzarət edilirdi:

$$\frac{r}{m_r} > 3$$

Yuxarıda göstərilmiş riyazi-statistik parametrlərdən başqa, ekspert tədqiqatlarının nəticələrinə nəzarət Stüdent və Fişer kriteriyaları, digər çoxmilli xarakteristikalar vasitəsilə aparılırdı.

II.3. Xəz mallarının sortlaşdırılması

Xəz yarımfabrikatının sortlaşdırılması. Emal edilmiş və boyanmış xəz-dərilərə yarımfabrikat deyilir. Xəz-dəri yarımfabrikatları altı qrupa bölünür: xəz yarımfabrikatları qaragül dərisi, qoyun dərisi, dəri yarımfabrikatı, xəz dərilər, dəniz heyvanlarının xəz dəriləri.

Xəz-dəri növləri yarımfabrikatlarının çeşidi xammal çeşidindən genişdir; çünki emal edilərkən dərilərin bir hissəsi təbiihalında saxlanır. Digərləri emaldan sonra boyanır və bəziləri də qayçılanır, yolunur və digər yarımfabrikatlara bənzədilir.

Xəz-dəri yarımfabrikatları standartlara əsasən öz əmtəəlik xassələrinə və emalı kefiyyətinə görə sortlaşdırılır. Dərinin müəyyən xassələri olmalıdır.

Dərinin nəhdi yumuşaq, təmiz, quru, ləkəsiz, plastik olmalı və hər tərəfə dartılaraq uzanmalıdır.

Dərinin tükü yaxşı daranmalı və piyi, tozu və s. kənar qarışıqları təmizlənməlidir. Dəridə olan deşik, keçəl uerlər, dişləmə yerləri, yanıq yerlər və sair nöqsanlar rədd edilməli və dərinin simmetriyası pozulmadan yamanmalıdır.

Dərilərə qoyun yamaq tükünün keyfiyyətinə və rənginə müvafiq olmalı və xəzin ümumi görüşündən seçilməməlidir.

Boyanmış dərilərin tükü parlaq və səlis boyanmalı, ləkəsiz və hər yeri bir cür boyanmış olmalıdır. Didilmiş dərilərdə qıl və istiqamət tukləritamamilə rədd

edilməlidir. Qayçılanan dərilərin tükü sahəsinin hər yerində bir qayda qayçılanmalı, kəsik və qopuq kimi nöqsanlara yer verilməməlidir. Qayçılandıqdan sonra tükün uzunluğu 14-16-18 mm olmalıdır. Yolunmuş dərilərin qıl və istiqamət tükləri olmamalı və tükün arasında belələri görünməməlidir.

Dəriyə boyaq ülgü ilə vurulduqda naxışlar düzgün yerləşməli, aydın görünməli və tüklər kirləndirilməməlidir.

Dərinin alt tərəfindəki tikişi dərinin hər tərəfdən 1,5-2 mm tutmalı və möhkəm pambıq sapları (ən azı 40 nömrə) ilə tikilməlidir; tikişin hər sm-nə 5-6 ilmə düşməlidir; tikiş zamanı tüklər sapın altına düşməli, sap dərinin kəsməməli və boş keçməməlidir. Tikişlər yaxşı dartılmalı, düz getməli və saplar tükün üzərinə çıxmamalıdır; dərinin alt tərəfində tikişin üzərinə tük çıxmamalıdır.

Həmin şərtlərə uyğun olmayan dərilər standartdan kənar sayılır.

Emal edilmiş, boyanmış və arayışlanmış xəz-dəri yarımfabrikatları müəyyən formada olmalı və hissələrini saxlamalıdır. Standart üzrə dərilər açıq (xalça kimi) və boru kimi (corab şəklində) hazırlanır; lakin dərinin bel hissəsi və altı hissəsi istehsaldan ayrı-ayrı keçirilir.

Açıq üsulda, başının xəzini saxlamaq şərti ilə, qarnının tam ortasında kəsilib emal edilən dərilər – mişovul, xoxluşa, çayqunduzu burunduk, daylıq, qumsal dovşanı, ev pişiyi, ev dovşanı, su və anbarsiçovulu, köstəbək, nebluy, buzov, müşksiçanı, şimal gəmirijisi, kor köstəbək, çöl sünbülqıranı, sünbülqıran, ağac siçanı, çöl siçanı, ərəb dovşanı, dağ siçovulu, ağ qoxarca, qara qoxarca və ayı balasının dəriləridir.

Yayma üsulda başının, penjərələrinin və quyruğunun da xəzin saxlamaq şərti ilə, hazırlanan dərilər – sibir siçovulu, dağlıq siçovulu, çöl pişiyi və çaqqal dərisidir.

Yayma üsulda başının və penjəsinin – xəzini və dırnaqlarını da saxlamaq şərti ilə, kəsilib hazırlanan dərilər bars, şimal ayısı və boz ayının dəriləridir.

Yayma üsulda belinin ortasından kəsilib dəri qunduz dərisidir.

Boru üsulu ilə başının, penjələrinin və quyruğunun da xəzini saxlamaq şərti ilə, kəsilib hazırlanan dərilər – dələ, meşə mişovulu, qurd, su samuru, maral balası, su

sıçanı, qaquq, yenot, ağ dovşan, jənubi sibir tülküsi, sibir samuru, dağ samuru, hər jür tülkülər, norka, ağ və mavi şimal maralı, vaşaq və xarza dəriləridir.

Aşağıdakı heyvanların dərisi emal edildikdən sonra bel qarnaltı hissəsindən ayrı açılır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Dələ və ağ dovşan dərilərinin emaldan sonra açılma üsulları

Heyvan-ların növü	Açılması üsulu
Dələ	Bel hissəsi əsas rənginin hüdudundan başlayaraq boynu, alnı sarğısı ilə birlikdə kəsilir; qabaq və dal penjələri ayrılır; quyruğu isə dibindən kəsilir, lakin bud hissəsindən götürülmür.
Ağ dovşan	Bel hissəsi iki uzunasına gedən zolaqla biçilir; pencələri ayrılır; qarnaltı hissəsi şəlpəkləri ilə birlikdə qalır.

Xəzlər standart əsasən məkanına, ölçüsünə, sortuna, rənginə və habelə nöqsanlarına görə sortlaşdırılır.

Dərilərin məkana görə sortlaşdırılması. Dəriləri ona görə məkan üzrə sortlaşdırmaq lazım gəlir ki, eyni növlü dərilər heyvanın yaşadığı coğrafi mühitdən asılı olaraq müxtəlif əmtəəlik xassəsi alır.

Müxtəlif yerlərdə yaşayan heyvanların xəzi müəyyən bir keyfiyyətdə olur; bir rayonda yaşayan heyvanların dərisi öz əmtəəlik xassələri cəhətcə qonşu rayonda yaşayan heyvanların dərisindən fərqlənir. Bir məkanın dəriləri özünə məxsus ölçüdə və kolpanlıqda olur; bunların tükü müəyyən uzunluqda, sıxlıqda, müəyyən rəngdə və yumşaqılıqda olur və nəhdi də müəyyən qalınlıqda olur.

Dərilərin məkanı həmin heyvanın yaşadığı joğrafi rayonunun adını daşıyır, məsələn, Amur dələsi, Zabaykalye dələsi, Lena dələsi, Altay dələsi və s. i.a.

Emal edilmiş təbii xəzlər məkan üzrə aşağıdakı növlərdə bölünür: (cədvəl 4)

Bəzi təbii xəzlərin məkan üzrə növlərə bölünməsi

Növlər	Məkanlar
Dələ	Amur, Zabaykalye, Ykutiya, Altay, Ob, Ural-Zavodskoy, Şimali Peçora, Mərkəzi Rusiya, Teleut.
Köstəbək	Avropa, qafqaz
Tülkü	Tülkünün rənginə və xasiyyətinə görə 16 məkan nömrəsinə bölünür.
Ağ şimal tülkü	Tükdən asılı olaraq joğrafi mövqeyə müvafiq 3 qrupa bölünür.
Mermot	Zabaykalye, Qazaxıstan, Avropa
Sümbülqıran	Zavolye, Qərbi Sibir, Jənnubi
Çöl siçanı	Altay, Orta Asiya, Fərqanə

Dərilərin ölçülərinə görə sortlaşdırılması. Jinsiyyətindən və yaşıdan asılı olaraq iri-xırda olan xəzlərin növləri ölçüsünə görə sortlaşdırılır. Dərinin ölçüsünü müəyyən etmək üçün uzununu eninə vurulur (eni dərinin orta xəttindən ölçülür).

Dərilər iri-xırdalığına görə sortlaşdırılaraq qruplara ayrılır (cədvəl 5)

Dərilərin ölçüyə görə qruplara ayrılması

Növlər	Qrupların ölçüləri
Bars	İri, orta, xırda
Çay qunduzu	İri, orta, xırda
Burunduk	İri, xırda
Qumsaldovşanı	İri, orta, xırda
Köstəbək	Çox iri, iri, orta, xırda
Anbar siçovulu	İri, orta, xırda
Su siçovulu	İri, orta, xırda
Bəbr	İri, orta, xırda
Ağ ayı, boz ayı	İri, orta, xırda, ayı balası, kiçiklər
Qunduz	4 qrupa bölünür
Şimal gəmiricisi	İri, orta, xırda
Sibir porsuğu	İri, xırda
Müsk siçanı	Dərisinin sahəsi dm^2 -ilə ölçülür
Kor siçan	İri, orta, xırda
Ağacıçanı	İri, xırda
Marmota (təbii və boyanmış)	4 qrupa bölünür
Sümbülqıran	Çox iri, iri, orta, xırda
Çöl sümbülqıranı	4 qrupa bölünür
Çöl siçanı (təbii və boyanmış)	4 qrupa bölünür
Ərəb dovşanı	İri, orta, xırda
Dağ siçovulu	Çox iri, iri, orta, xırda
Sokor	İri, orta, xırda

Dərilərin sort bölgüsü. Xəzlərin sortlara bölünməsi tükün keyfiyyətini əks etdirir və bu da heyvanın ovlanması mövsümündən asılıdır. Xəzin sortu onun əmtəlik əlamətlərini göstərir; bu əlamətlər də xəzin kolpanlıq dərəcəsiindən asılıdır.

Xəzli heyvanın tükü müxtəlif mövsümlərdə müxtəlif keyfiyyətdə olur. Qışda tükü kolpan, uzun və sıx olur; payızda tük böyümə stadiyası keçirir; yayda tük qısa və seyrək olur. Dəri sortlara tükün hansı stadiyada olduğundan asılı olaraq ayrılır. Bəzi xəzlər iki, üç və dörd sortla bölünür. Sortu təyin edən əlamətlər – tükün kolpanlığı, sıxlığı, uzunluğu və yumşaqılığıdır. Hər bir xəz növünün özünəməxsus sort əlamətləri vardır. Aşağıda xəzlərin çoxunda məxsus nümunəvi sort xarakteristikası göstərir.

1-ci sort tükün dolğun, qıl tükləri uzun və tiftik tükləri sıx olan dərilər, 2-ci sort tükü nisbətən seyrək, qıl tükləri və tiftiyi kifayət qədər inkişaf etməmiş dərilər, 3-cü sortla tüküyarımçıq inkişaf etmiş, qıl tükləri və tiftiyi isə qısa olan dərilər, 4-cü sortla tüküləri qısa, cod və tiftiksiz kimi yaxud tiftiyi yeni gəlməyə başlayan dərilər – qurd, meşə ayısı, sibir borsuğu, çaqqal (mənsub edilir).

İlk bağar dəriləri 2-ci sortla düşür; bunlarda yaz mövsümündə başlayan tükülər əlamətləri olur; Həmin tökülən tükülər seyrək və rəgini itirmiş olur.

Müxtəlif növlü xəzlərin sortlara bölünüşü aşağıda göstərilir (cədvəl 6)

Cədvəl 6

Xəzlərin sortlara bölünməsi

2 sortla bölünən xəz növləri	3 sortla bölünən xəz növləri	4 sortla bölünən xəz növləri
Çayqunduzu	Dələ	Bars
Burunduk	Su siçanı	Qurd
Qumsal dovşanı	Enot	Bəbir
Köstəbək	Ağ dovşan	Meşə ayısı
Su siçovulu	Anbar sçovulu	Müşk siçanı
Şimal gəmirijisi	Hər növ tülkü	Sibir porsuğu
Kor siçan	Şimal ayısı	Çaqqal
Ağac siçanı	Qunduz	
Sokor	Mavi şimal tülkü	
	Sünbülqıran	
	Marmot	
	Çöl sünbülqıranı	
	Çöl siçanı	

Şimal tülküsinin dərisi üç sortla ayrılır.

Xəzli dərilərin rənginə görə sortlaşdırılması. Xəzli dərilər təbii rəngində və rənglənmiş xalda istifadə edilir. Bəzi xəz növlərinin rəngi xeyli dəişkən olur. Bu xasiyyət xəzli dərinin dəyərində təsir edir. Belə xəzli dərilər rənginə görə sortlara ayrılır. Emal edildikdən sonra boyanmış xəzlər də boyanın keyfiyyətindən asılı olaraq rənglərə bölünür.

Cədvəl 7-də təbii və boyanmış xəzlik dərilərin sortlaşdırılması göstərilmişdir.

Cədvəl 7

Təbii və boyanmış xəzlik dərilərin rənginə görə sortlaşdırılması.

Növlər	Emal edilmiş xəzlərin bölgüsü	
	təbii	boyanmış
Dələ (bütövü və bel hissəsi)	Rəngin dərəcəsinə görə	
	1. A-çox açıq rəngli	1.Tünd rəngli təbii dələyə bənzər;
	2.B-Açıq rəngli	2.Qəhvəyi
	3.V-yarım tünd rəngli	3.Tünd Qəhvəyi
	4.Q-tünd rəngli	
	5.Ç- xüsusilə tünd rəngli	
	Rənginin təmizlik dərəcəsinə görə (daz olması):	
	N 1 – saf; N 2 – azacıq daz; N 3 – yarım daz; N 4 – daz; N 5 – çox daz;	
Enot	a) təbii bozumtulmavi; 1. Əlvən; 2. Qırmızı; 3. Ala-bula;	b) bozumtul-mavi; 1.Qara; 2.Əlvən
Şimal ayısı	1. tam ağ rəngli 2. Krem rəngli 3. Yaşıl çalan krem rəngli	
Meşə ayısı	1. Tünd qonur; 2. Qonur; 3. Açıq qonur	
Qunduz	1. Tünd rəngli; 2. Tünd qəhvəyi; 3. Qəhvəyi	
Şimal tülküsi	1. Ağ; 2. Krem rəngli; 3. Yaşıl çalan krem rəngli	
Mavi şimal tülküsi	1. Tünd mavi; 2. Açıq mavi; 3. Tünd qəhvəyi; 4. Açıq qəhvəyi.	
Sibir porsuğu	1. Tünd qəhvəyi;	

	2. Qəhvəyi; 3. Açıq rəngli.	
Kor siçan	1. Tünd mavi; 2. Bozumtul-sarı.	
Ağacsiçanı	Göyümtül boz	1. Qara 2. Əlvan
Marmot və çöl siçanı		1. Qara 2. Əlvan
Dağ siçovulu	1. Qara 2. Qara-qonur	1. Qara 2. Əlvan
Ağ dovşan	1. Ağ 2. Tünd mavi-boz rəngli	1. Qara 2. Əlvan
Qırmızı tülkü	1. Qırmızı 2. Bozumtul qırmızı 3. Boz	1. Gümüşü qara tülküyə bənzər; 2. Mavi tülküyə bənzər 3. Bozumtul tüstü rəngli 4. Qara tülküyə bənzər 5. Samura bənzər

Xəzlərin nöqsanlarına görə kateqorialara ayrılması. Hər sort dərilərdə olan nöqsanlara görə onlar aşağıdakı dörd kateqoriyaya ayrılır: normal, xırda nöqsanlı – A, orta nöqsanlı – B, böyük nöqsanlı – V. Nöqsanlar ball üzrə qiymətləndirilir və dərilər ball miqdarına görə müvafiq kateqoriyalara ayrılır.

10 bala qədər nöqsanı olan dərilər normal sayılır. 11-dən 20 bala qədər nöqsanı olan dərilər – A kateqoriasına, 21 – dən 30 bala qədər – B kateqoriyasına və 31 – dən 45 bala qədər – V kateqoriasına düşür. Emal edilmiş və boyanmış xəzlərin nöqsanları əsas etibarilə uzununa və eninə gedən tikişlərdən, diş yerlərindən, alt qatının didilməsindən, tük yerlərinin iki tərəfli dəşik olmasından (tükün düşməsi nəticəsində) və tükün qıvrımlığından ibarətdir.

Nöqsanların bal ilə qiymətləndirilməsinə dair cədvəl 8-də nümunəvi məlumat verilmişdir.

Cədvəl 8

Xəzlərdə olan nöqsanların balla qiymətləndirilməsi

Nöqsanların adı	Bal miqdarı	
	Uzuntüklü növlərdə	Qısatüklü növlərdə
1	2	3
Tikiş	1,5	2
Dərinin uzunluğunun 1/4 hissəsi qədər uzunasına gedən tikiş		
Dərinin uzunluğunun 1/4-dən 1/2 hissəsi qədər uzunasına gedən tikiş	3	4
Dərinin uzunluğunun 1/2-dən 2/4 hissəsi qədər uzunasına gedən tikiş	5	6

Dərinin uzunluğunun 3/4-dən uzunluğu qədər uzunasına gedən tikiş	8	10
Dərinin eninin 1/4 hissəsi qədər köndələnində tikiş	2	3
Dərinin eninin 1/4-dən 1/2 hissəsi qədər köndələnində gedən tikiş	4	6
Dərinin eninin 1/2-dən 3/4 hissəsi qədər köndələnində gedən tikiş	8	9
Dərinin eninin 3/4-dən tam eni qədər köndələnində gedən tikiş	10	15
Dərinin ayrı-ayrı hissələrinin olmaması:		
Boynuna qədər başı olmaması	13	
Başı və boynu olmaması	19	
Bir və ya iki penjəsi olmaması	13	
Üç və ya dörd penjəsi olmaması	19	
Quyuğu olmaması	13	
	Tülküdə və dərisində olan sair nöqsanlar:	
Qıllı və tiftiyli azacıq seyrəlmiş, yəni ilk bahar xəzləri (dələdən başqa)	13	
Qıllı və tiftiyli xeyli seyrəlmiş, yəni ilk bahar xəzləri (dələdən başqa)	13	
Qıllı və tiftiyli xeyli seyrəlmiş, yəni yaz xəzləri	20	
Bel sahəsinin 10%-i qədərində qıl tüklərinin tökülməsi	15	
Sahəsinin 10-20%-i qədərində qıl tüklərinin tökülməsi	20	
Belində bir yaxud iki kolpan olması	15	
Belində üç kolpan olması	25	
Dərinin sahəsinin 10%-i qədərində ikitərəfli dəşiklər	10	
Dərinin sahəsinin 10-25%-i qədərində ikitərəfli dəşiklər	10	
Dərinin sahəsinin 25-50%-i qədərində ikitərəfli dəşiklər	20	
Dərinin 2-5%-ə qədər və daha çox sahəsində çöpurluq olması	15,25,35	
Dərinin 10-25%-ə qədər sahəsində güvə dəymiş olması	10,25	

Qaragül-quzu yarımfabrikatlarının sortlaşdırılması. Qaragül-quzu yarımfabrikatları müxtəlif jinsli qoyunların quzu dərilərindən ibarətdir. Qara, boz və çal rəngli saf jinsli qaragül dəri, qara və əlvan rəngli müxtəlif jinslərin (quyuqlu qoyundan başqa) qarışığından olan qaragül, dəri, saf və qarışıq jinsli

qaragülcə (doğulmamış quzu), təbii və boyanmış Krım dərisi, təbii və boyanmışgüllü dəri, Rusiya və səhrə müarının dərisi, güllü və safjinsli yaxobab dərisi bu qrupa daxildir.

Buradan başqa səviyədə Şiraz, Xorasan, Əfqan, Tehran, Qərbi Çin və Monqolustan quzu dəriləri də emal edilir.

Qaragül-quzu yarımfabrikatlarının sortlaşdırılması xəz dərilərin sortlaşdırılması kimi deildir. Qoyunların tükü yaşına görə çox böyük əhəmiyyəti vardır. Qoyunun yaşı artdıqca, dərisinin keyfiyyəti aşağı düşür. Quzunun ilk doğulan günlərindən alınan dərisi ən yaxşı dəridir.

Müxtəlif qoyun jinslərindən müxtəlif də dəri yarımfabrikatı alınır. Ən yaxşı dəri yarımfabrikatını qaragül jinsli quzular verir. Bundan sonra Ukrayna quzu dərisi də yaxşı yarımfabrikat sayılır. Quyrulu qoyunlar və Rusiya qabayunlu qoyunları aşağı qiymətli dəri verir.

Qazağıstanda, Volqa boyunda, Şimali Qafqazda, Ukraynada, Krımda və sair rayonlarda dərilərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yerli qoyun jinslərini qaragül qoçları ilə mələzləşdirirlər. Bunun nəticəsində yüksək keyfiyyətli qarışıq jinsli qaragül dərisi əldə edilir.

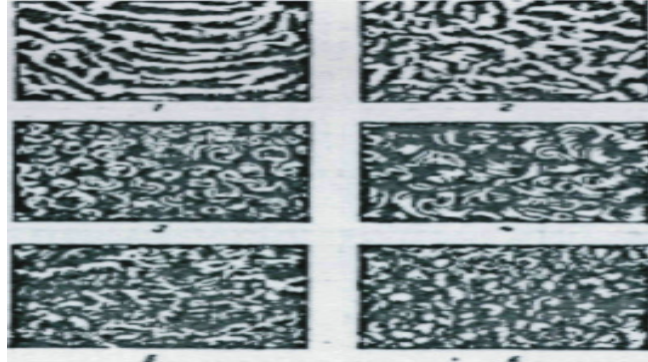
Qaragül qrupu dəriləri sortuna və rənginə görə sortlaşdırılır, nöqsanlarına görə isə kateqoriyalara ayrılır.

Sort bölgüsü dərinin keyfiyyətinə görə təyin edilir, keyfiyyət isə əsas etibarilə heyvanın yaşından və tükün xassəyyətindən asılıdır. Sortun əsas əlamətləri – dərinin güllərinin tipi, ölçüsü, yerləşməsi, elastikliyi, yumşaqlığı və parıltısıdır. Qaragül dəri 2-4 günlük qaragül jinsli quzuların dərisidir. Bu jinslər əsas etibarilə Orta Asiyada bəslənir. Qaragül qoyunların hələ doğulmamış (düşük) quzu dərisinə qaragülcə deyilir.

Bütün quzu jinsləri arasında qaragül və qargülcə ən qiymətli dərilərdir.

Qaragül dərilərin gülləri elastik olur və müxtəlif qiymətləri olan bir neçə yerə bölünür. Ən qiymətli gül – qısa qavırlı val və paxla formalı qıvrımlardır. Yal formalı güllər bunlardan aşağı, yarımhalqa və halqalı güllər ən aşağı

qiymətlənir. Noxudu güllər, dolaşiq buruqlu güllər, yataq güllər və açılmış güllər nöqsanlı sayılır. Hər növ dərinin gülləri müxtəlif uzunluqda olur (şəkil3).

Şəkil 3. Qaragül dərisinin güllərinin növləri:

- 1 – val qıvrımlı; 2 – paxla qıvrım; 3 – halqa;
4 – burğuya bənzər; 5 – yataq gül; 6 – noxudu gül.

Qaragül dərinin sortu güllərin xasiyyətindən və həmin güllərin yerləşməsindən, tükün yumşaqlığından, parıltısından və sair əlamətlərindən asılıdır.

Rənginə görə qaragül dəri qara, çal və gümüş olur.

Qara rəngli qaragül dəri standart üzrə 30 sorta ayrılır.

Hazırlanmış və qara rəngə boyanmış saf jinsli qaragül dərilərin sort bölgüsü jədvəldə göstərilmişdir.

Qara rəngli bütün qaragül dəriləri aşağıdakı beş qrupa bölmək olar: jaket qrupu; dalğalı qrup; Qafqaz qrupu. Azdəyərli qrup və xırda dəri qrupu.

Jaket dəri qrupu II sortdan ibarətdir. Bu qrup qaragül dərilərin bütün sahəsi boyunca tüklərin normal uzunluqda olur, dərinin bud və bel hissəsində yaxşı val, paxla və yal qıvrımları olur.

Dalğalı qaragül dəri əsas etibarilə yal qıvrımlı dərilərdir. Bu qıvrımların uzunluğu və eni müxtəlif olur və aralıqda yastı və yataq güllər də rast gəlir; yastı və yataq güllər çox vaxt paralel cəkələrdə yerləşir.

Qafqaz qrupuna tükü bir yerdə uzun olan qaragül dərilər daxildir; bunların qıvrımı o qədər də elastik olmur, uzun və qısa qıvrımları olur və bəzən də bu güllər heyvanın böyrünə tərəf getdikcə orta ölçüdə halqalara bənzəyir (cədvəl 9).

Cədvəl 9

Qaragül dərilərin sortlaşdırılması

Sıra N-si Sortların adı	Sortun markası	Sıra N-si	Sortların adı	Sortun markası
1.Əla	P	16	1 və 2 nazik Qafqaz sortu	LL
2.Moskva jaketi	PP	17	Kanada	LLL
3.Əla elit	PPP	18	P nazik Qafqaz sortu	LB
4.Jaket I	E	19	-----«-----	LBA
5.Əla flera	EE	20	Yastı İ	S
6.Qadın jaket	EA			
7.Kirpu	İ	21	Yastı II	SS
8.Flera	İİ	22	Yastı III	SSS
9.Dalğalı flera	N	23	Naxışlı	D
		24	Nazik naxışlı	DD
10.Nazik jaket və jaket başı II	3	25	Moskva naxışı	DA
11.Jaket II və dəst malı başı	33	26	Xısrda I	Ü
		27	Xırda II	ÜÜ
12. Dəst mal	333			
13.Nazik dalğalı I və qalın dalğalı I	T	28	Xırda III	UUU
		29	Qartılmış I	ZA
14. Darğalı II	TT	30	Qartılmış II	3B
15.Əla qafqaz sortu və I	L			

Cod, yaxud yarımcod kas (tutkun) tüklü gülləri və pozulmuş olan yaxud zəif halda, dolaşlıq və noxudu gülləri olan qaragül dərilər az qiymətli dəri sayılır.

Sahəsi 450-750 sm² və tüklərin seyrək, yumşaq və yaxud yarımyumuşaq olan dərilərə xırda dəri deyilir. Bunların gülləri də bir qədər zərif olur. Tükləri kiyfayət qədər çox sıx olmayıbrəngi parlaq şüşə rəngində yaxud kas (tutkun) və

yaxud güllərigövşək olan dərilərə qartalmış dəri deyilir; belə dərilərin sahəsi 1000 sm²-dən artıq olur.

Əlvan qaragül dəri rənginə görə sortlaşdırılır. Qaragül dəri sür (tükün rəngini qeyri-səlis sürətlə yayılması), xurmayı, açıqxurmayı, gülgöz (ağ tüklərə müxtəlif qəhvəyi rənglərin qarışığı) və ağ rəngdə olur.

Boz qaragül dəri açıq boz, boz, tünd boz və qara-bozumtul olur.

Qoyun dərilərisinin sortlaşdırılması. Qoyun dərisi I və II qrupa mənsub olan nazik tülkü və qarışıq jinsli nazik tükü qoyunların dərisindən ibarətdir. Bunlar emal edildikdən sonra təbii rəngində saxlanır, yaxud boyanır.

Emal edilmiş qoyun dərisi öz emal edilməsi növlərindən asılı olaraq ya qırılmış və boyanmış halda buraxılır, yaxud qırılıb və boyanıb su samuru xəzinin rəngində və başqa rənglərə salınır. Bunların tükünü istənilən rəngə salmaq üçün müəyyən əməliyyatdan keçirirlər.

Emal edilmiş, qırılmış və boyanmış dərilər (heç bir əməliyyatdan keçirilmədən) oxşayışına və rənginə görə qəhvəyi (qunduzkimi), qara (dəniz pişiyi, kimi) və ət rəngində buraxılır. Bunlar həm də ehtiyat üsulu ilə boyanır və qaragül dəri rənginə salınır.

Tükün xarakterinə görə dərilər iki sortla bölünür. Bunların təyinatına görə tüklərinin uzunluğu qırıldıqdan sonra papaq üçün 8, 10, 12, 14 mm, üst geyimi üçün 14, 16, 18, 20 mm, qaragül dəriyə bənzətmək üçün isə 6,8 mm olur.

Emal edilmiş, qırılmış və boyanmış qoyun dərisi xüsusi əməliyyat, yəni ütüləmək nəticəsində parlaq olur və tüklərin uju düzəldilir. Bu əməliyyat nəticəsində dərinin keyfiyyəti xeyli yüksəlir. Xüsusi əməliyyat nəticəsində qoyun dərisi su samuru və dəniz pişiyi xəzinə bənzədilir və habelə başqa rənglərə salına bilər (ətrəngi, boz).

Qoyun dərilərinin tükü qırılarkən 14, 16, və 18 mm uzunluğda saxlanılır.

Tükün xassələrindən asılı olaraq qoyun dəriləri iki sortla bölünür.

Xəzlik dəri yarımfabrikatlarının sortlaşdırılması. Xəzlik dəri yarımfabrikatlarına ev dovşanı, pişik, it, şimal maralı, dayça, buzov və çəpiş dəriləri daxildir.

Ev dovşanı, pişik və it dəriləri vəhşi heyvanların dərisi kimi sortlaşdırılır, lakin bunlar məkan üzrə bölünür. Ev dovşanları məkan əvəzinə jinslərə bölünür.

Pişik, it, və ev dovşanı dərisi ölçüsünə, rənginə, sortuna və nöqsanlarına görə sortlaşdırılır.

Ev dovşanının dərisi emalında asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölünür: emal edilmiş təbii dərilər; emal edilmiş və əlvan boyanmış uzun tüklü dərilər; emal edilmiş və qara rəngə boyanmış uzuntüklü dərilər; qırılmış, didilmiş və dəniz pişiyinə, qunduzə, köstəbəyə və sair xəzlərə bənzədilmiş dərilər; qırılmış (didilmiş) və dəniz pişiyinə və sair xəzlərə bənzədilmiş dərilər.

Təbii rəngində olan ev dovşanı dəriləri aşağıdakı jinslərdən ibarət olur: şinşilla, mavi rəngli vena dərisi, flandr, ağ velikan. Bu dərilər tükünün inkişafı səviyyəsinə görə əla, 1-jə, 2-jə, 3-cü, 4-cü sortlara bölünür.

Uzuntüklü (yəni qırılmamış) ev dovşanlarının dərisi boyanaraq samur, norka və sair xəzlərin rənginə bənzədilir. Bunlar üç sortə ayrılır.

3-cü və 4-cü sort ev dovşanlarının dərisi qayçılanmadan qara boyanır. Bunlardan hazırlanan yarımfabrikatlar iki sortə bölünür.

Ev dovşanları dərisinin ən yaxşı sortlardan dəniz pişiyinə, qunduzə və sairələrinə bənzər xəzlər hazırlanır. Ən sıx tüklü olan əv dovşanları dəriləri həm qayçılanar, həm də didilir; nisbətən seyrəktüklü dərilər isə təkəcə qaçılanır. Didilən dərilərlə qayçılanan dərilərin fərqi ondadır ki, didilən dərilərin qıl və istiqamət tükləri rədd edilmiş olur.

Ölçüsünə görə ev dovşanının dərisi altı qrupə bölünür: lakin boyanan dərilərin sahəsi nisbətən kiçik olur.

Ev pişiyinin dərisi qara, boz, bozuntul, pələg dərisi kimi, lira, sarı və ağ rənglərdə olur. Ölçüsünə görə ev pişiyinin dərisi altı qrupə və tükün inkişaf səviyyəsinə görə dörd sortə bölünür. Bu dərilər emal edilərkən dəniz pişiyinə və qunduzə bənzədilir. Bunlar mexaniki əməliyyatdan asılı olaraq həm qayçılanır, həm də didilir, yaxud təkəcə qaçılanar.

İt dəriləri berrəng, alabula, qurd və enot dərisi rəngində olur. İt dəriləri tükün keyfiyyətinə görə üç sorta bölünür. İt dərilərin sahəsi destimetr hesabla müəyyənləşdirilir.

Sair növlü dəri yarımfabrikatlarının sortlaşdırılması xəz yarımfabrikatlarının sortlaşmasından xeyli fərqlənir.

Dayça, buzov, çəpiş və maral balası dərisinin sortlaşmasında müəyyən xüsusiyyətlər vardır. Əsas etibarilə həmin dəri yarımfabrikatları təbii rəngində olmasına, boyanmış olmasına, ölçüsünə, rənginə, tükün hisiyyətinə, sortuna və nöqsanlarına görə sortlaşdırılır. Bunlardan ancaq dayça dəriləri və buzov dəriləri yaş jəhətcə qruplara bölünür. Yaş qrupuna bölməyin səbəbi odur ki, cəv heyvanların dərisinin keyfiyyəti heyvan böyüdükcə xeyli dəyişilir.

Tükün xassəsinə görə bəzi heyvanların (dayça, buzov, çəpiş) üstü pərpər çalır, bəzilərinin isə tükü hamar olur.

Dəri yarımfabrikatlarının sortu heyvanın yaşından asılı olmur. Hər dəri növünü özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır; bu xüsusiyyətlər dərinin növünə məxsus keyfiyyət şərtlərinə əlaqədardır.

Dəniz heyvanları dərilərin sortlaşdırılması. Dəniz heyvanlarının dərisindən istifadə edilənlər kürək ayaqlılardan, yəni dəniz pişiyi və bir sıra suiti növlərindən ibarətdir.

MDB-nin dənizlərində dərisi xəz məmulatına işlədilən dörd növ suiti qrupunun ovçuluq üçün əhəmiyyəti vardır: Ağ dəniz, Xəzər, Baykal və Sakit okean suitiləri.

Suitinin dərisi yaşından asılı olaraq ciddi sürətdə dəyişilir.

Suiti doğulanda uzun, parlaq, möhkəm, kolpan və nisbətən yumşaq, ağ yaxud azacıq krem rəngli tükü olur. Javan suitinin bu tükünə məxməri tük deyilir. 10-15 gündən sonra suitinin tükü dəişilməyə başlayır. Bu növrə suitinin dərisinə xoxluşa deyilir.

Suiti tükünü tökdükdən sonra nisbətən seyrək və qısa olur. Bir yaşına qədər suitinin dərisinə serka deyilir.

Məxməri və xoxluşa dəriləri satışa boyanmış halda çıxır. Serka və yağlı suitinin dərisi isə öz təbii rəngində yaxud qəhvəyi rəngdə boyanmış halda buraxılır.

Məxməri və xoxluşa dəriləri rənginə, sortuna və nöqsanlarına görə sortlaşdırılır. Bunlar tünd qəhvəyi, qəhvəyi, qara və sair rənglərə boyanmış halda buraxılır. Tükünün keyfiyyətinə görə bunlar üç sortə bölünür. Bunlardan ən yaxşılarının tükü sıx, ipək kimi parlaq və möhkəm olmalıdır. Tükü qartalmış və rəngi sönüklənmiş, yaxud tükü tökülməkdə olan dərilər 3-cü sortə salınır.

Dəniz pişiyinin dərisi məmulat üçün ya təbii rəngində (qəhvəyi), yaxud boyanmış (qara və qəhvəyi) halda istifadə edilir. Bu Heyvanın tükləri cod qıl tüklərindən, zərif və sıx tiftik tüklərindən ibarət olur. Dəniz pişiyinin dərisi emal edilərkən qıl tükləri rədd edilir. Bu dərilər tükünün keyfiyyətinə görə üç sortə ayrılır.

II.4. Xəz mallarının nöqsanları

«Nöqsan» anlayışının təyini. Dəri səthində olan bütün zədələr, ölçüsündən və yerindən asılı olmayaraq «nöqsan» hesab edilir. Bu nöqsanlar xammalın keyfiyyəti az və çox dərəcədə aşağı salır. Nöqsanların mənşəyi çox müxtəlifdir. Olar heyvanların sağlığında və ölümündən sonra olur, tutulması, öldürülməsi, dərilərin çıxarılması, yağsızdırılması, konservləşdirilməsi, saxlanması, qablaşdırılması və nəql olunması vaxtında əmələ gələ bilər. Nöqsanların əmələ gəlmə səbəblərini və onlara mübarizə qaydalarını bilmək çox vacibdir. Gönük xammallarda əsas rolu sağlıq vaxtı olan qüsurlar oynayır. Bunlar dəri xammalının keyfiyyətinin 60%-ə qədər aşağı salır.

Xəzlik dərilərin keyfiyyətində isə əsas yeri ölüm vaxtı alınan nöqsanlar rol oynayır. Adətən ümumi nöqsanların (xəzlik dərilərdə) 70-80%-i ölüm nəticəsində alınanlardır.

Dərilərin heyvan sağlığındakı nöqsanları. Heyvanların sağlığındakı nöqsanlar dəri xəstəlikləri, dərinin mexaniki zədələnməsi, çirklənməsi və

heyvanların düzgün yemlənməməsi nəticəsində əmələ gələ bilər. Ən çox qarşılanan nöqsanlar dəşik, çopurluq, qalınlaşma kimi olanlardır.

Dəşik 1,0-1,5 mm diametrində olur. Bu nöqsan iribuynuzlu qara malların və maralların dərisinin mozalan süfrələrinin təsiri ilə yırtılması nəticəsində əmələ gəlir ki, bu da çox ciddi və geniş yayılmış nöqsandır.

Çopurluq – heyvanların yatalaq xəstəliyi – «çiçək» xəstəliyinə tutulması nəticəsində əmələ gəlir və dəri səthində formasız bir naxışla özünü birüzə verir.

Qalın qatlaşma – boyun hissəsinin qalınlaşması nəticəsində əmələ gəlir. Bu nöqsan əsasən qara malda, öküzlərdə olur. Dana və buzovlarda bu nöqsan çoxda dərin olmayan, dayaz qatlardan ibarətdir.

Xəzlik dəri və xəz xammallarında heyvan saxlığı dövründə olan nöqsanlar gönlük dərilərdən fərqli olaraq tük örtüyündə də vacib rol oynayır və belə dərilərin keyfiyyət göstəriciləri məhz bu nöqsanlarla təyin olunur. Bunlar aşağıdakılardır:

Tüklərin sürtülməsi – tük örtüyünün mexaniki təsir nəticəsində dağılmasıdır. Bu nöqsan, xəzlik heyvanların öz yuvalarının dar dəşiklərinə girib çıxarkən əmələ gəlir.

Tüklərin yatması – əsas tüklərin yaz tük tökmə dövründə dağılması nəticəsində əmələ gəlir. Bu dövurdə tüklərin ucu qırılır, xovu lütləşir yığışır və komalaşır.

Sürtülmə – balasını əmizdirən diş heyvanın qarın tərəfinin sorulub sürtülməsi.

Tük yeyilmə – tüklərə tük yeyən parazitlərin daraşmasından əmələ gəlir.

Dişdək kəsikləri – heyvanların yıxılması, bir-birini dişlənməsi, dalaşması vaxtı əmələ gəlir; bu zaman tük çantaları zədələnir və tüklər tökülür. Bu dişdək yerləri ləkə kimi görünür və dırnaqla cırmaqlanma formasında olur (şəkil 4).

Şəkil 4 . Dişdək qurusu

Adətən bu nöqsanlar dərinin kürək tərəfində olur. Belə «dişdək» yerləri ən çox dovşan dərilərində olur. Bəzi heyvan növlərində, məsələn, sünbülqıranların dərisinə «dişdək» lət tərəfdən yağ ləkəsinə bənzəyir.

Dəri heyvanlarda dişdək yerindən tüklərin yerində yeni tük örtüyü əmələ gəlir. Adətən belə yerin tük dəstəsi bir qədər fərqli rəngə çalır. Bəzən heyvan tez öldürülməsə, belə yerdə tüklərin hündürlüyü ümumi tük örtüyünə görə bir qədər az olur.

Ölümlə əlaqədar nöqsanlar. Ölümlə əlaqədar nöqsanlar heyvanların kütləvi kəsilməsi, xəzlik heyvanların ovlanması, dərilərin çıxarılması, konservləşdirilməsi, saxlanması və nəqli zamanı əmələ gəlir.

Soyulma nöqsanları-dərinin bacarıqsız və laqeyd soyulmasından (Çıxarılmasından) əmələ gəlir. Bunlar aşağıdakılardır; Dərinin düzgün kəsilməsi; dermanın dərindən götürülməsi: bıçaqla xırda deşilmələr; kəsiklər; dəridə ət, piy ximirtçək hissələrin saxlanması; dərinin üzülməsi; hər hansı bir topoqrafik hissənin çatışmaması; yağsızlaşması: quyruq və pəncələrdə sümük qalması. Soyulma qüsurlarına görə dərinin sortu bəzən 20% aşağı düşür.

Konservləşdirilmə nöqsanları – qızartı, duz ləkəsi, yığılmış dəri, əziniklik, çat, qatlanma, hislənməmiş dəri, buynuzlaşma, şespərləşmə (toppuzlaşma), qurdyemə yerlər, kiflənmə, islanma, çürümə.

Qızartı mikrobların təsiri ilə yaranır və müxtəlif ölçülərdə açıq çəhrayıdan palıdı-qırmızı, hətta qırmızı-bənövşəyi rəngə çalan ləkə şəklində olur. Qızartı seliklənmə və ammoniyak ayrılması ilə müşayiət olunur. Qızartının əmələ gəlməsinə temperaturun qaxmasının ($22-23^{\circ}\text{C}$) və havanın nisbi nəmliyinin təsiri vardır.

Qızartı nöqsanı olan dərilərin gön qatlarının üz səthi tutqunlaşır, davamsız olur.

Düz ləkələri yaşduzlama üsulu ilə konservləşdirilmiş dərilərdə, xırda-xırda; formasız 5mm diametrli, açıq qəhvəidən tünd palıdı rəngə çalan ləkələrdir. Bu dərilər dana dəriləri üçün xarakterikdir. Bu ləkələrin əmələ gəlməsi müxtəlif cür izah olunur:

- avtolizin nəticəsində;
- konservləşdirilmə zamanı tətbiq olunan natrium xlorid və antiseptikdə olan kimyavi qarışıqların təsiri ilə;
- mikrobların fəaliyyəti ilə;
- zülal və hüceyrə elementlərinin parçalanma məhsullarının təsiri altında dəri toxumalarında gedən fiziki-kimyavi dəyişiklərin nəticəsində.

Düz ləkələrin əmələ gəlməsində dəridə qan qalıqlarının, kimyavi qarışıqların (kalsium sulfat, maqnezium xlorid, dəmir duzları) təsiri vardır. Ona görə də dərilər qandan diqqətlə təmizlənməli və təmiz duzdan istifadə olunmalıdır.

Dərinin astar tərəfində düz ləkələri dairəvi yaşıl ləkə, üz səthində isə yaşıl ot rəngində və ya bozarmış olur.

Düz ləkələri ilə zədəli yerlərdə boyanma və yumşalma yaxşı getmir. Belə yerlərdə gön tutqunlaşır və rəng götürmür.

Xəzlik heyvanların ovlanması zamanı yaranan nöqsanlar. Ovlanma nöqsanları – xəzlik verən heyvanlarda dəriləri əsas etibarilə iki üsulla, yeni ovlama və tufəngsiz (tələ və tutan qurğular) üsullarla əldə edirlər.

Tufənglə ovlama zamanı yaranan nöqsanlara əsas etibarilə standart norma ölçüsündən iri güllə və qırma dəşikləri aiddir. Bunlar ovçuların bu sahədəki təkmilləşməsi səviyyəsinin aşağı olmasından irəli gəlir.

Tüfənsiz – daha keyfiyyətli dərilər alınır, ancaq bu şərtlə ki, pusqunda saxlanılan tələ və özütutan qurğular ovçular tərəfindən tez-tez yoxlanılsın. Əks təqdirdə tələlərə düşən heyvanlar başqa yırtıcıların ovu olur və onların dəriləri korlanır. Tələ və digər ovlayıcı qurğularla ovlanmada alınan nöqsanlar aşağıdakılardır;

- çürümə – tutucu qurğudan heyvan cəmdəyinin uzun

- müddət qalması nəticəsində əmələ gəlir;

- daz yerləri - yaralı heyvanların ov itləri tutarkən, lətin çürüməsi, tüklərin tələ arasında donub qalan hissələrin qopardılması nəticəsində əmələ gəlir;

- qansızma, qançır-lətdə qandamarlarının partlanması və daxili qansızma (tələ möhkəm sıxırkən) nəticəsində əmələ gəlir.

Dərilərin düzgün soyulması və düzəldilməsi zamanı alınan nöqsanlar – aşağıdakılardır:

- dəridə baş, başla boyun, qulaqlar, pəncələr və ya quyruq yoxdur və bu hissələr dərilərin çıxarılması zamanı cəmdəkdə saxlanır;

- dəri kənarlarının qopardılması (assimetriya), yəni çıxarılma zamanı cəmdəkdə əyri kəsilmişdir;

- qarın atının olması – bəzən ovçular dərinə heyvanın qarın altı hissəsindən qalan yağ qatı ilə kəsib götürürlər (məs. porsuqda);

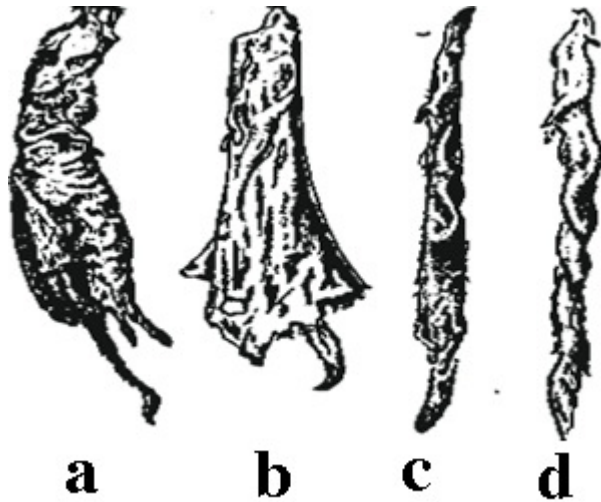
- iki tərəfdən çıxan kəsik yerlər bıçaqla ehtiyatsız çıxarılma nəticəsində alınır;

- xırda kəsikli yerlər həmin səbəbə görə;

- sümük saxlanılma – pəncələrdə sümük, quyruqda onurğa hissəcikləri, qulaqlardaximirtçək qalır;

- dəliklər-lətdə müxtəlif ölçülü və formasız yarıq yerlər (güllə deşici yerlərlə qarışdırmamalı);

- ət kəsikləri – çıxarılma zamanı dəri səhində ət, piy hissəcikləri saxlanılmamışdır. Bəzi qüsurlu dərilər şəkil 5-də göstərilmişdir.

Şəkil 5. Qüsurlu dərilər

a) quruma zamanı yığılmış su samuru dərisi: pəncələrdə sümük saxlanılmışdır, quyruq çürümüşdür; b) düzəldilməmiş ağ qoxarga dərisi, deşik və kəsiklərlə; c) iki tərəfli deşik qüsurlu ağ safsar dərisi; d) qeyri standart düzəldilmiş kakum dərisi.

Tam yağsızlaşdırılmayan xəz-dərilərin nöqsanları:

- yağsızlaşmayan – lət və ya tük örtüyü yağsızlaşdırılmayıb;
- iki tərəfli yarıq – yağsızlaşdırılma vaxtı derma qatı bıçaqla götürülmüşdür;
- qanabulaşma – lətdə və tüklərdə qurulmuş qan qalması.

Düzgün konsevləşdirilməyən dərilərin nöqsanları:

- duzlaşma – dərinin ayrı-ayrı hissələrin tam qurumaması nəticəsində tük kökləri çürümüş və tüklər tökülmüşdür;
- qeyri standart konservləşdirilmə – dəri hava ilə qurudulma əvəzinə duzla konsevləşdirilmişdir;
 - qurudulma yığılma – dəri tam açılmamış, bükülü halda qurudulmuş;
 - çürümə – lət çürüməyə başlamış, asan cırılır və bu işə nəm yerdə qurudulma ilə bağlanır;
 - güllənmiş dəri – qurudulma üçün dəri ləti güllənmişdir;
 - yuyulmuş dəri – küllü suda çirkdən və qandan təmizlənməsi üçün yuyularkən həddindən çox isladılıb;
 - sınıqlar – həddindən artıq qurudulan lət qırılır, məsələn qaragül və qaragülçə dərisinin epidermisi çatlayır;

- qulaqların çürüməsi – ximirtçəyin yaxşı təmizlənməməsindən irəli gəlir;

- yniq dəri toxumalarının oksidləşmə nəticəsində dağılması, dəri piyinin parçalanması (tam yağsızlaşmayan dərilərdə) və ya saxlanılma zamanı yüksək temperatur təsiri. İsladılma zamanı belə nöqsan yerlərdə lət sülülür.

Saxlama zamanı yaranan nöqsanlar:

- Lətin bir qədər çürüməsi və tüklərin «axıcılığı» quruduzlanmış dərilərin nəm yerlərdə saxlanılması səbəbindən irəli gəlir. Bu yerlərdə lətin rəngi tünd-boz olur.ö bəzən ləkə əmələ gəlir.

- Güvə yeyən yerlər – tük örtüyü güvə sürfələri gidalanan yerlərdə dağılır və bəzən epidermisə də keçir.

- Tarakanlarla korlanmış yerlər – lət tərəfdə dolayı əmələ gəlir və güvə yeyən yerlər qüsuru ilə hesab olunur.

- Yeyilmiş dəri – gön örtüyü gönyeyən böcək və onun sürfələri ilə yeyilib dağıdılır, ləti tam deşib keçir.

- Çox saxlanılmış, rəngini itirmiş dərilər – düzgün şəraitdə saxlanılmayan və uzun müddət qalan dərilər.

II.5. Xəz mallarının keyfiyyətinin ekspertizası

Xəz malları və xəz yarımfabrikatlarının keyfiyyətinin ekspertizası malların və yarımfabrikatların keyfiyyəti və əhəmiyyətinin yoxlanması qaydaları haqqında göstərişlərə, texniki şərtlərinə və malların etalon nümunələrinə əsasən aparılır.

Müqavilələrin texniki şərtləri məmulatların, maddələrin, hazırlanan xəz növlərinin, işlənmə (adi yaxud xüsusi) və boyama üsullarının, rənginin, əlavə materialların təsvirini, eləcə də məmulatların ölçülərinə dair bəzi məlumatları daxil edir.

Xəzlik və kürklük qoyun dərisi yarımfabrikatlarının keyfiyyəti aşağıdakı üsullarla qiymətləndirilir: orqanoleptik, təcrübi geyilmə və laboratoriya üsulları.

Seçilmiş ekspertiza obyektlərin keyfiyyətini yoxlayarkən orqanoleptik və laboratoriya üsullarından istifadə edilmişdir. Onların parıltısı, tük örtüyünün uzunluğu, çirklənməsi, yumşaqlığı, sıxlığı, qıllığı, istismaradavamlılığı, rəng davamlılığı qiymətləndirilmişdir.

Dovşan, tülkü və susamuru dərilərindən hazırlanmış məmulatların parıltısı, tük örtüyünün uzunluğu və çirklənməsi üzrə aparılan sınaqların nəticələri cədvəl 10-da əks etdirilmişdir.

Cədvəl 10

*Xəz məmulatlarının parıltısı, tük örtüyünün uzunluğu və çirklənməsi
sınaqlarının nəticələri*

№	Yarımfabrikatların növü	Parıltı, ball	Tük örtüyünün uzunluğu, mm	Tük örtüyünün çirklənməsi, ball
1	Dovşan dərilərindən	Orta parıltılı, 4	30	2
2	Tülkü dərilərindən	Zəif parıltılı, 3	60	3
3	Susamuru dərilərindən	Çox parıltılı, 5	52	4

Cədvəl 10-dan görüldüyü kimi, ən yüksək parıltıya susamuru dərisi, ən zəif parıltıya isə tülkü dərisindən hazırlanmış məmulatlar malikdir. Dovşan dərisindən olan xəz məmulatının tük örtüyü orta parıltılıdır. Eyni zamanda tülkü dərisindən hazırlanmış məmulatın tük örtüyünün uzunluğu 60 mm. təşkil etdiyi halda susamuru dərisindən olan məmulatın tük örtüyünün uzunluğu 52 mm., dovşan dərisindən olan məmulatın isə 30 mm-dir. Tülkü və susamuru dərisindən hazırlanmış məmulatların tük örtüyünün uzun olması onların istilik və istiliksaxlama xassələrin yüksək olması ilə izah edilir. Eyni zamanda dovşan dərisindən olan məmulatın tük örtüyünün orta parıltılı olması da məmulatın xarici görkəminə müsbət təsir edir. Tük örtüyünün çirklənməsi göstəricisi dovşan, tülkü və susamuru dərilərindən hazırlanmış məmulatlarda müvafiq olaraq 2,3 və 4 ball

təşkil edir, bu da boyamadan sonra çirkli olan xəz yarımfabrikatlarının tükə birləşməmiş boyaq maddəsinin tam təmizlənməməsi ilə əlaqədardır.

Cədvəl 11-də yuxarıda göstərilmiş ekspertiza obyektlərinin tük örtüyünün yumşaqlığı və sıxlığı göstəricilərinin sınağı nəticələri əks olunmuşdur.

Cədvəl 11

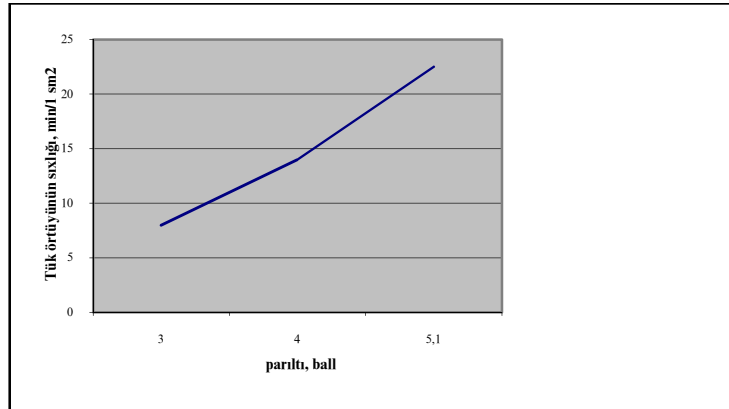
*Xəz məmulatlarının tük örtüyünün yumşaqlığı və sıxlığı üzrə
aparılan ekspert tədqiqatlarının nəticələri*

№	Yarımfabrikatın növü	Tük örtüyünün yumşaqlığı, K	Yarımfabrikatın yumşaqlıq dərəcəsi	Tük örtüyünün sıxlığı, min/1 sm ²	Yarımfabrikatın tük örtüyünün sıxlıq dərəcəsi
1	Dovşan dərilərindən	0,025	çox yumşaq	15	sıx
2	Tüklü dərilərindən	0,04	yumşaq	9	orta sıxlıq
3	Susamuru dərilərindən	0,05	azacıq cöd	23	çox sıx

Cədvəl 11-ə baxdıqda qeyd etmək olar ki, tük örtüyünün yumşaqlıq əmsalı $K = 0,025$ olan dovşan dərilərindən hazırlanan xəz məmulatı standartla müəyyən edilən yumşaqlıq dərəcəsinə görə çox yumşaq tük örtüyü olan dərilər kateqoriyasına daxildir. Eyni zamanda tük örtüyünün yumşaqlıq əmsalı 0,04 olan tüklü dərilərdən hazırlanan məmulatlar yumşaq tük örtüklü, yumşaqlıq əmsalı 0,05 ola susamuru dərisindən hazırlanan məmulatlar isə azacıq cöd tük örtüklü məmulatlara aid edirlər. Təstiq edilən xəz məmulatlarının tük örtüklərinin yumşaqlığını tükərin gövdəsinin quruluşu, inkişaf dərəcələri, eləcə də örtücü və yumşaq tükərin sayının nisbəti təsir edir. Tük örtüyünün sıxlığının ekspert tədqiqatlarının nəticələri göstərir ki, ən sıx tük örtüyünə susamuru dərisindən hazırlanır və tük örtüyünün sıxlığı 23 min/1 sm² dan xəz məmulatları malikdir. Tük örtüyünün sıxlıq göstəricisi 15 min/1 sm² olan dovşan dərisindən hazırlanan məmulatlar sıx tük örtüklülərə, tüklü dərisindən hazırlanan məmulatlar isə orta

sıxlıqlı tük örtüklülərə (9 min/1 sm²) daxil edirlər. Xəz məmulatlarının tük örtüyünün sıxlığı məmulatın xarici görkəminə və istilik saxlama xassələrinə böyük təsir göstərir. Bununla belə tüklərin sıxlığı dərinin topoqafiyasından asılıdır və müxtəlif topoqrafik sahələrdə tüklərin sıxlığı müxtəlif ola bilər.

Cədvəl 10 və 11-i təhlil edərkən tədqiq edilmiş xəz məmulatları növlərinin tük örtüklərinin parıltısı və sıxlığı arasında asılılıq aşkar edilmişdir. Bu asılılıq şəkil 6-da etdirilmişdir.

Şəkil 6. Dövşən, tülkü və susamuru dərilərindən hazırlanan xəz məmulatlarının tük örtüklərinin parıltısının onların sıxlığından olan asılılığı.

Burada A, B və C nöqtələri müvafiq olaraq dövşən, tülkü və susamuru dərilərindən hazırlanmış xəz məmulatlarının tük örtüklərinin parıltısı və sıxlığı göstəricilərini əks etdirirlər. Şəkil 6-ya nəzər yetirdikdə tük örtüyünün parıltısının onun sıxlıq göstəricisindən olan düz mütənasib asılılığı müşahidə etmək olar. Tük örtüyü nə qədər seyrək olarsa və tük örtüyü zəif parıltılı olur və əksinə. Tük örtüyünün yüksək sıxlığına malik olan dərilər daha parıltılı olur. Lakin tük örtüyünün parıltısı və sıxlığı arasında asılılığı təhlil edərkən dərinin növündən asılı olaraq tük örtüyünün xüsusiyyətilərini (quruluşu, üz qatının strukturu və s.) yaddan çıxarmaq olmaz və təhlil edilmiş asılılığın bir qədər nisbi xarakter daşdığını qeyd etmək lazımdır.

Dovşan, tülkü və susamuru dəridərilərindən hazırlanmış xəz məmulatlarının qıllılıq, istismaradavamlılıq və rəng davamlılığı göstəriciləri üzrə ekspert sınaqlarının nəticələri cədvəl 12-də verilmişdir.

Cədvəl 12

*Xəz məmulatlarının tük örtüyünün qıllılıq, istismaradavamlılıq
və rəng davamlılığı sınaqlarının nəticələri*

№	Yarımfabrikatların növü	Qıllılıq dərəcəsi: bir örtücü tükə olan sahədə yumşaq tüklərin sayı	İstismara- davamlılıq, %	Rəng davam- lılığı, ball
1	Dovşan dərisindən	60	10	4
2	Tülkü dərisindən	45	50	4
3	Susamuru dərisindən	270	100	5

Tük örtüklərinin rəng davamlılığı ksenon şualandırıcısı ilə 75 saat ərzində şualandırmadan sonra müəyyən edilirdi. Cədvəl 12-yə baxdıqda ən qıllı tük örtüklü dərilərə tülkü (45) və dovşan (60) dərilərini aid etmək olar. Bir örtücü tük olan sahəyə düşən yumşaq tüklərin sayı 270 olan susamuru dərisi standartlara əsasən az qıllı dərilər sırasına daxil edilir. Eyni zamanda xəz məmulatlarının tük örtüklərinin istismaradavamlılığı susamuru dərisindən olan məmulatlarda 100% təşkil etdiyi halda, bu göstərici tülkü dərisindən olan məmulatlarda 50%, dovşan dərilərdən olan məmulatlarda isə 10% təşkil edir. Bu dovşan dərisinin ən istismaradavamsız dərilərə aid edildiyini bir daha sübut edir və uzunmüddətli istismar üçün xəz məmulatlarının istehsalında susamuru dərisinin ən əlverişli material olduğunu təstiqləyir. Tülkü dərisində qıl tüklərinin sayının çox olması bu dərilərin kifayət dərəcədə qıllı dərilər kateqoriyasına daxil edilməsinə səbəb olur. Rəng davamlılığı göstəricisinə gəldikdə, keçirilmiş ekspert tədqiqatları nəticəsində ən yüksək rəng davamlılığına susamuru dərisindən hazırlanan xəz yarımfabrikatları aiddir (5 ball). Dovşan və tülkü dərisindən hazırlanan məmulatların tük örtüyü üçün bu göstərici 4 ball təşkil etmişdir. Burada susamuru dərisinin tünd qəhfəyi rəqgə boyanmasını qeyd etmək lazımdır. Bununla belə tətbiq edilən boyaq maddələrinin təbiyyəti də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə ekspert tədqiqatları zamanı xəz məmulatlarının keyfiyyətinin əsasını təşkil edən onların hazırlandığı xəzlik dərilərin tük örtüyünün parıltısı, uzunluğu, çirklənməsi, yumşaqılığı, sıxlığı, qıllığı, istismaradavamlılığı və rəng davamlılığı kimi vacib xassələrin sınaqları aparılmış, alınmış nəticələr nəzəri nöqtəyi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Eyni zamanda aparılmış ekspert tədqiqatlarının alınmış nəticələrini təhlil edərkən xəz məmulatları növlərinin tük örtüklərinin parıltısı və sıxlığı arasında asılılıq aşkar edilmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Xəz məmulatları yüksək dərəcədə istilik saxlama xassələrinə, istismar zamanı kifayət qədər sürtünməyə qarşı davamlılığa, habelə lazımı estetik xassələrə malikdir. Eyni zamanda xəzlərdən olan məmulatların xidmət müddəti digər növ geyimlərə nisbətən uzundur.

2. Respublikada idxal edilən xəz və xəz məmulatlarının ümumi həcmnin postsovet dövründə bir qədər aşağı düşməsinə baxmayaraq, son illərdə Azərbaycana xəz idxalında müşahidə edilən artım respublikanın xəz sənayesinin perspektivliyindən və istehlakçıların tələblərinə cavab verən xəz məmulatlarının istehsalının inkişaf etdirilməsinin zərurətindən xəbər verir.

3. Xəz-dəri malları xəz-dəri xammalı, xəz-dəri yarımfabrikatları və xəz məmulatları qruplarına görə təsnifləşdirilir. Xəz-dəri xammalı və yarımfabrikatları əsasən ovlama və xəzlik dərilərin əldə edilmə mövsümünə (yaz, qış) görə təsnifləşdirilir.

4. Xəz-dəri xammalının ilkin emalının əsas məqsədi – dərinin heyvan cəmdəyindən ayrılması və onun qorunmasının təmin edilməsidir (dərinin soyulması, piysizləşdirmə, hamarlandırma, konservləşdirmə və s.). Xəz yarımfabrikatlarının xəz məmulatları istehsalına hazırlanmasının əsas əməliyyatları arasında aşılama prosesini (hazırlayıcı, aşılama və işlənilmə əməliyyatları) xüsusi ilə qeyd etmək olar. Aşılama prosesinin düzgün aparılması hazır məmulatların istehlak xassələrinə birbaşa təsir edir.

5. Xəz məmulatının istehsalı onların modelləşdirilməsi və tikilişi prosesindən ibarətdir. Bu əməliyyatların hər biri xəz məmulatlarının keyfiyyətini və istehlak xassələrinin səviyyəsini formalaşdırılmaqla yanaşı məmulatın istehlak bazarında rəqəbətə davamlı olmasını təmin edir.

6. Əksəriyyət növ xəz-dərilərin xassələri təbii mənşəlidir, yəni emal zamanı bu xassələr emal edilməmiş xəz xammalında olduğu kimi saxlanılır. Tük örtüyünün ən vacib xassə göstəricilərdən onun hündürlüyü, sıxlığı, yoğunluğu, yumşaqlığı,

istismaradavamlılığı, əzilməsi, tükün gön qatı ilə əlaqəsini əsas göstəricilər qismində qeyd etmək olar. Hazır xəz mallarının keyfiyyəti isə birinci növbədə istilisaxlama xassəsilə müəyyən edilir.

7. Xəz mallarının növlərinin, müəssisə tərəfindən emal edilən yarımfabrikatların texnoloji xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyini, eləcə də xəzdən olan hazır məmulatların keyfiyyət səviyyəsinin onun istehsal edildiyi yarımfabrikatın keyfiyyətindən yüksək dərəcədə asılılığını nəzərə alaraq, ekspert tədqiqatlarının obyektləri qismində dovşan, tülkü və susamuru dərilərindən hazırlanmış boyunluqlar götürülmüşdür.

8. Xəz mallarının nöqsanları heyvanların sağlığında və ölümündən sonra olur, tutulması, öldürülməsi, dərilərin çıxarılması, yağsızlaşdırılması, konservləşdirilməsi, saxlanması, qablaşdırılması və nəql olunması vaxtı əmələ gələ bilər. Xəzlik dərilərin keyfiyyəti əsasən ölüm vaxtı yaranan nöqsanların xüsusiyyətlərindən asılıdır.

9. Ekspert tədqiqatları zamanı xəz məmulatlarının keyfiyyətini əsasən təşkil edən onların hazırlandığı xəzlik dərilərin tük örtüyünün parıltısı, uzunluğu, çirkənməsi, yumşaqlığı, sıxlığı, qıllılığı, istismaradavamlılığı və rəng davamlılığı kimi vacib xassələrin sınaqları aparılmış, alınmış nəticələri nəzəri nöqtəyi cəhətdən əsaslandırılmış, müasir riyazi-statistik metodlar vasitəsilə təhlil edilmişdir.

10. Aparılmış ekspert tədqiqatlarının alınmış nəticələrini təhlil edərək xəz məmulatları növlərinin tük örtüklərinin parıltısı və sıxlığı arasında asılılıq aşkar edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Şepelev A.F., Peçenecskaya C.A. Xəz-dəri mallarının əmtəəşunaslığı və ekspertizası – R-na-D.: Mart, 2001
2. Aronina Y.N. Xəzin işlənmə və boyama texnologiyası – M: Leqpromlitizdat. 1986
3. Qantsov Ş.K. və v. Xəz-dəri malları – M: Ekonomika, 1989
4. Həsənov Ə.P. və b. Gön-ayaqqabı və xəz malları əmtəəşunaslığı – Bakı: Maarif, 1999
5. Lifits İ.M., Lecenik Y.D. və b. Qeyri-ərzaq mallarının tədqiqatı – M.: Ekonomika, 1988
6. Qeyri-ərzaq malları üzrə əmtəəsünasın spravoçniki – M: Ekonomika, 1990
7. Çatskiy P.İ. Xəz və kürülük qoyun dərisinin boyama texnologiyası – M: Leqpromlitizdat, 1980
8. Etkin Y.S. Xəz-dəri xammalı və hazır məhsulun əmtəşunaslığı – M: Leqpromlitizdat, 1990
9. Nikolayeva M.A. İstehlak mallarının əmtəəşunaslığı – M: Norma, 1997
10. Sneqireva İ.A. Nikolayeva M.A. Əmtəəşunaslıq və standartlaşdırma üzrə praktikum – M, MEQİ, 1994
11. Jiryayeva Y. Əmtəəşunaslıq – S – Pb: Piter, 2002
12. Statistik məlumatlar toplusu – Bakı, 2014
13. Zibin Y.P., Avilov A.A. və b. Dəri məmulatlarının materialşunaslığı – M.: Leqkaya industriya, 1968
14. Strakov İ.P., Şestakova İ.S., Kutsidi D.A. və b. Dəri və xəzin kimya və texnologiyası – M.: Leqkaya industriya, 1985
15. Purin Y.İ. Xəz-dəri və kürülük qoyun dərisi xammalının işlənmə texnologiyası – M., Leqkaya industriya, 1978

16. Melnikov B.N., Vиноградova Q.S. Boyaq maddələrin tətbiqi – M. Kimya, 1986
17. Dəri məmulatlarının texnologiyası / Y.P. Zibinin redaksiyası alt. – M., Leqkaya industriya, 1975
18. Stefanoviç İ. P. Xəz texnologiyası – M.: Leqkaya industriya, 1967
19. Fedosiyev V.F.Xəz-dəri xammalının əmtəəşünaslığı – M.: Sentrosoyuz, 1958
20. Arbuzov Q. A., Şipkov P.F. Bitki mənşəli aşılandırıcı materialları əmtəəşünaslığı, 1932
21. Çeçetkina N.M., Putilina T.S., Qorbunova V.V. Əmtəə ekspertizası – R-ka–D. Finiks, 2000
22. Alekseyev N.S., Qantsov Ş.K., Kutyanin Q.S. Qeyri-ərzaq malları əmtəəşünaslığının nəzəri əsasları – M.: Ekonomika, 1988
23. Həsənov Ə.P. və Qeyri-ərzaq malları əmtəəşünaslığı – Bakı; Maarif, 1987
24. Varakuta S.A. Məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi – M.: İnfra–M, 2001
25. Fedunkin V.K. Durenov V.D., Lebedev VQ.Sənaye məhsulunun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi metodları – M.: Filin – Pilant, 2000
26. Serqeyev A.Q., Lateşev M.V. Sertifikatlaşdırma–M.: Loqaz, 2000
27. Qaydarov L.P Dərinin texnologiyası–M.: Leqkaya industriya, 1974.
28. Qolovteyeva A.A., Kutsidi D.A. Sankin L.V. Dəri və xəzin kimya və texnologiyası kursu üzrə laboratoriya praktikumu- M., Leqkaya industriya,1971
29. Xəzlik qoyunu dərilərin vahid işlənmə texnologiyası–M ÜNİİTEİM - prom 1978.
30. Strakov İ.P. Xromun aşılama birləşmələrində dəyişikliklərin xollaqla birləşməyə təsiri – M., Leqkaya promışlennost, 1954
31. Fedoseyev V.F. Xəz-dəri emalı–M.: Zaqtizdat, 1952

32. Tserevitinov B.F. Xəz mallarının xassələrinin təsnifatı haqqında – M, 1972
33. Kontsepolskiy A.S. Qaragül və körpə quzu dərilərinin albomu – M.: M., Leqkaya industriya, 1962
34. Strakov İ.P. və b. Dərilərin aşılınması və polimerlərlə doldurulması - M., Leqkaya industriya, 1967
35. Strakov İ.P. və b. Dərilərin işlənməsi - M., Leqkaya industriya, 1976
36. Zıbin Y.P. Dəri məmulatlarının bədii tərtibatı - M., Leqkaya industriya, 1966.
37. Lyashko A.A., Xodikin A.P., Volosko N.İ. və b. Əmtəəşünaslıq, ekspertiza və standartlaşdırma-Moskva: Daşkov və K°, 2015
38. Azqaldov Q.Q. Malların keyfiyyət qiymətləndirilməsinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi-Moskva: Ekonomika, 1982
39. Alekseyev N.S., Qantsov Ş.K., Kutyanin Q.İ. Qeyri-ərzaq malları əmtəəşünaslığının nəzəri əsasları-Moskva: Ekonomika, 1988
40. Vilкова S.A. Teoniki tənzimləmənin əsasları-Moskva: Akademiya, 2006
41. Vilкова S.A. İstehlak mallarının ekspertizası- Moskva: Daşkov və K°, 2007
42. Qorfinkel V.Y., Şvadar V.Y. Əmtəəşünaslıq, ekspertiza və standartlaşdırma-Moskva: Yuniti-Diana, 2006
43. Jixaryov A.P., Petropavlovskiy D.Q. və b. Yüngül sənaye məmulatları istehsalında materialşünaslıq- Moskva: Akademiya, 2004
44. İvanova V.Y., Qolubenko O.A. Dəri məhsullarının əmtəəşünaslığı və ekspertizası. Dərslik-2-ci nəşriyyat- Moskva: Daşkov və K°, 2006
45. Lifits İ.M. Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırmanın əsasları-Moskva: Lyuks-Art, 2004
46. Lifits İ.M. Mal və xidmətlərin rəqabətə davamlılığının qiymətləndirilməsinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi-Moskva: Yurayt, 2001
47. Mişin V.M. Keyfiyyətin idarəedilməsi- Moskva: Yuniti-Diana, 2006
48. Neverov A.N., Çalix T.İ. Sənaye mallarının əmtəəşünaslığı və ekspertizası-Moskva: MTsFER, 2005

- 49.Nemiroviç Y.V.Alıcının ensiklopediyası-Çelyabinsk:Arkaim,2004
- 50.Nikolayeva M.A.İstehlak mallarının əmtəəşünaslığı.Nəzəri əsaslar-Moskva:NORMA,2004
51. Nikolayeva M.A.Əmtəə ekspertizası-Moskva:Delovaya literature,1998
- 52.Petrişe F.A. Qeyri-ərzaq malları əmtəəşünaslığı və ekspertizasının nəzəri əsasları-Moskva: Daşkov və K°,2004
- 53.Seroştan M.V.,Mixeyeva Y.N.Qeyri-ərzaq mallarının keyfiyyəti- Moskva: Daşkov və K°,2000
- 54.Teplov V.İ. və b.Kommersiya əmtəəşünaslığı- Moskva: Daşkov və K°,2000
- 55.Şişkin İ.F.Metrologiya,standartlaşdırma və keyfiyyətin idarəedilməsi-Moskva:Standartlar nəşriyyatı,1990
- 56.Veb-sayt:www.stat.gov.az
- 57.Neverov A.N.,Çalix T.İ. və b. Sənaye mallarının əmtəəşünaslığı və ekspertizası-Moskva:MTsFER,2006
58. Alekseyev N.S.,Qantsov Ş.K.,Kutyanin Q.İ.Qeyri-ərzaq malları əmtəəşünaslığının nəzəri əsasları-Moskva:Ekonomika,1984
59. Nikolayeva M.A.İstehlak mallarının əmtəəşünaslığı.Nəzəri əsaslar-Moskva:NORMA,1997
- 60.Raykova Y.Y.,Dodonkin Y.T.Əmtəəşünaslığın nəzəriyyəsi-Moskva:Akademiya,2003
- 61.Baydakova L.İ.,Fedayeva A.İ. və b.Ayaqqabı və xəz-dəri mallarının əmtəəşünaslığı-Kiyev:Vışa Şkola,1990
- 62.Besedin A.N.,Qantsov Ş.K. Xəz-dəri mallarının əmtəəşünaslığı.Dərslik-Moskva:Ekonomika,1983.
63. Tsaryov V.İ. Qeyri-ərzaq mallarının estetikası və dizaynı – Moskva: Akademiya, 2004.
64. Həsənov Ə.P. və b. İstehlak mallarının estetikası. Dərslik – Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2014.
65. Həsənov Ə.P. və b. Əmtəəşünaslığın nəzəri əsasları – Bakı, 2003.

66. Həsənov Ə.P. və b. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası- Bakı: Çarşıoğlu, 2006.
67. Həsənov Ə.P. və b. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizasının nəzəri əsasları – Bakı, 2010.
68. Həsənov N.N. və b. Xalq istehlakı mallarının estetikası – Bakı, 1983.
69. Həsənov A.H. və b. Əmtəəşünaslıq və kimya – Bakı: “Elm”, 2006.
70. Borisovskiy Q.B. Estetika və standart – Moskva, 1989.
71. Kaşenko O.D. Alıcıya geyim və dəb haqqında – Moskva, 1996.
72. Fyodorov M.V., Somov Y.S. Malların estetik xassələrinin qiymətləndirilməsi – Moskva, 1991.

Экспертиза потребительских свойств верхней меховой одежды
Магистр Садыгова Фируза Хагани кызы

РЕЗЮМЕ

В работе проведена экспертиза потребительских свойств верхней меховой одежды.

Для достижения поставленной цели в диссертации решались следующие задачи: изучались классификация и характерные особенности мехового сырья, специфика его первичной обработки и подготовки мехового полуфабриката, детально рассматривались процессы моделирования, конструирования, производства меховых товаров, их потребительские свойства, а также требования к их маркировке, упаковке и хранению. Кроме того, проводилась сортировка, экспертиза качества верхней меховой одежды, рассматривались ее дефекты. Актуальность работы состоит в экспертизе основных потребительских свойств и их влиянии на качество верхней меховой одежды, спрос на которую в последние годы возрос.

The expertise of consumer features of fur outerwear

Master`s Sadigova Fierousa Khaganee

SUMMARY

The research work studies consumer features of fur outerwear.

The following tasks have been solved in this research work in order to achieve the given objectives: the classification and characteristic features of fur, specification of its initial processing and preparation of fur semi-finished product have been studied; the process of modeling, designing and producing of fur items. Their consumer features as well as requirements of their marking, packing and storing have been considered in details.

Besides, the quality of fur outerwear, its sorting and expertise have been held and their defects were considered.

The relevance of the research work comprises the examination of the main consumer features and their influence on the quality of fur outerwear, demand for which has increased nowadays.